

Лав.

*олена
цегельська*

**весняні
бурі**

*повість для
малоді*

ОЛЕНА ЦЕГЕЛЬСЬКА

ВЕСНЯНІ БУРІ

(ПОВІСТЬ ДЛЯ МОЛОДІ)

UKRAINIAN

NORTH YORK PUBLIC LIBRARY

Філадельфія — Мюнхен

1967

Цю книжку
придбав для бібліотеки
К. Микитчук

УКРАЇНСЬКЕ БІБЛІОТЕЧНЕ
ТОВАРИСТВО В ТОРОНТІ

До появи цієї книжки спричинився
Митр. прот. Михайло Коржан

Обкладинка: В. Слимаковський

Друк: *Logos GmbH*, München

*

«Весняні бурі», повість для молоді Олени Цегельської появляється саме в часі, коли Шановна Авторка обходить два ювілеї: 80-ліття її трудового життя і 55-ліття літературної творчості. Її перші писання — новелі із шкільного життя — почали друкуватися в щоденнику «Діло» вже в 1912 році під літературним псевдонімом «Галя».

Децю пізніше, коли літературні критики звернули увагу на великий письменницький талант молоді авторки, натрапляємо її оповідання, новелі, казки, байки, легенди тощо в майже усіх західно-українських диточих часописах та журналах: зокрема в «Дзвінку», «Світі Дитини», «Молодій Україні», «Дзвіночку», «Малих Друзях». Також педагогічні та жіночі журнали — «Учитель», «Рідна Школа», «Мета», «Українка», «Громадянка» та інші радо друкували твори Шановної Ювілятки.

Спеціально в роках 1924—1939 молодь та юнацтво в Західній Україні захоплювалися її творами, як «Байки і казки», «Оповідання для дітей» (які появились у видавництві «Світ Дитини»), новелями з життя шкільної молоді «Слідами босих ніжок», повістю з життя селян «Хліб насущний». «Велика мовчанка» — поезія в прозі (яка появилася у видавництві Е. Ю. Пеленського) становила вершок її літературної творчості, а «Гануся йде до міста», повість друквана в серії бібліотеки «Діла», висунула Ювілятку на почесне місце серед західно-українських працівників диточої літератури.

Ювілятка, яка більшу частину свого невтомного і працьовитого життя провела на становищі учителя-педагога — прекрасно вивчила психіку та ментальність дітей і молоді. Вона розуміла цю психіку набагато краще, ніж родичі дітей. Саме вона знайшла прямий шлях до сердець багатьох тисяч юних читачів. Тому її твори читала українська молодь з великим зацікавленням та з духовою насолодою. Ці твори формували її молодечо-юнацький світогляд, пронизуючи його великими ідеалами, жертвенністю та посвятою, любов'ю до Бога, батьківщини і до своїх

ближніх. Багато учнів, а ще більше читачів творів Шановної Ювілятки, полонених її ідеалізмом та шляхетністю, стали згодом борцями наших визвольних змагань, багато з них склали свої буйні голови на жертовнику нації.

Відірвана від батьківщини й живучи вже від десятиріч на чужині, деколи в дуже тяжких умовах, Шановна Ювілянка продовжує свою літературну працю. В 1950 році появилася «Петрусева повість» (у видавництві Об'єднання Працівників Дитячої Літератури (ОПДЛ), а два роки пізніше «Тайни гір» (у видавництві «Америка»). Її новелі та оповідання на релігійні теми, а особливо легенди, вкращають й досі сторінки диточих журналів і католицької преси.

Найновіша повість — «Весняні бурі» це найкращий подарунок для української молоді й для дорослих.

Достойній Авторці, з приводу її ювілеїв — щастя Боже!

Митр. прот. Михайло Коржан

Мюнхен, 20. 7. 1967.

Буває в житті, що наше минуле, а особливо неспокій-не й бурхливе — обзивається в нас з усією силою стихії. Воно настирливо пригадується — ні в день, ні в ночі не дає спокою, неначе тягарем тисне, неначе взиває: — Та зроби щонебудь зі мною, а то я тебе задавлю!

І буває — ходить людина, якась дивна, пригнічена і носить із собою цей тягар, що нема куди його подіти, нема кому скинути. Бо все це пережило не відійшло від нас назавжди. Ми не можемо його позбутися, воно в нас живе.

Буває — підносять нас наші власні вчинки у власних очах до піднебесних висот, мовляв: Ось чого я доконав, чого довершив! То штовхають з уявної висоти кудись униз, у відчай, змушуючи до самокритики, ставлячи безліч запитів: — А чому так зробив, маючи змогу зробити краще?

І коли ця мука доходить до вершин, тоді в цій скрайності є ще одна рада:

— А нехай його! Скину цей тягар із серця! Напишу це все! Та нехай читач ломить собі голову, нехай розбере, розмежує добро й зло — мені вже не сила.

І от — я починаю. А початок мій ще в таборах скитальців, у німецькій Баварії, у глибоких Альпах. Моя рання юність і молодість там минули.

На щастя, я мав на кому спертися у ті часи злиднів і непевности. У мене були добрі батьки і люба молодша сестра.

*

Хоч те, про що хочу сказати, діялося зпочатком весни і на низині вже добре гріло, на шпилях гір лежали ще сніги.

Знаючи, що наша гімназійна матура вже була за плечима, а виїзд до Америки був запланований цього року, ми

й вирішили ще раз зробити прогульку в гори. Сама гімназія містилася в таборі. Ми вчилися в рідній, українській мові; крім того вивчали мову німецьку й англійську. А було нас п'ять нерозлучних абітурієнтів — себто вічно сварливих і щиро відданих собі товаришів.

Найважливішою для мене була Стефуня, ще з дитинства улюблена товаришка, гарна панночка з довгими ясними косами і блакитними, мов саме небо очима. І невідступна її товаришка Оля. Потім друзі: Іван і Ромко. Врешті я сам — Петро.

Наші батьки з радістю прийняли до відома вістку, що ми вибираємося в гори. Це — казали — потрібно для відпруження, для передишки, відірвання на якусь мить від книжки та від немилої, одноманітної, таборової атмосфери.

Вже попереднього дня ми обговорили, де й на який шпиль маємо йти, скільки часу потребуватимемо на відпочинок і поворотню дорогу. Мали вийти з дому вполудне, переночувати в колибі, у стіп вершка гори, а досвіта, перед сходом сонця досягнути нашу ціль, себто шпиль гори.

Наші матері вже день перед тим старалися з таборової мізерії приладити нам дещо харчів на дорогу. Ми приготували наплечники й коци, намастили товщем ремінці й черевики, такі з грубої шкіри, підбиті цвяхами і різними бляшками.

Стефуня також помудріла й подбала про міцне взуття, а не таке тендітне, як тоді, коли вона ще була підлітком і ми обоє зробили невдалу прогульку в гори. Це тепер були також півчеревики, але міцні.

Ціле товариство вибрало мене провідником, бо я був фізично найсильніший (чи й умово, це покажеться). Отож я вважав своїм обов'язком все сконтролювати, непотрібне повикидати, щоб відтяжити наплечники, оглянути цілий виряд. (Відомо, я мав колись т. зв. «альпійську недугу», себто блукав горами).

В останній хвилині я ще «здобув» від таборової управи кілька баньок м'ясних консервів. Свою задиркувату поставу я оправдував тим, що гірська мандрівка — це також спорт, а не лиш копаній м'яч, як це помилково ду-

мала управа табору і всі з нею «упривілейовані» спортовці.

Після цих усіх приготувань, нарешті, настав час вимаршу; кожен із нас, окрім наплечника, мав ще довгу сковану палицю. Дівчата пов'язали голови хустинами, повдягали короткі пластові спіднички та спортові блюзочки. Стефуні в цьому спортовому виряді було напричуд гарно, виглядала свіжо, мов ягода. Худенька Оля не дорівнювала їй силою, зате була більш завзята й витривала. Роман (він трохи поет, трохи музикант) все заходився їй допомагати. То допитувався, як вона себе почуває, то подавав їй руки при переході потоків і прогалин, так що вкінці кидалось у вічі, який він в Олю закоханий. А вона приймала ці залищання ласкаво, не виявляючи ніякого захоплення. Зрештою, мій Боже, — хто годен збганути дівоче серце?

Ну, а Іван одинцем між нами. Він обожнював усіх дівчат, тому й однаково подивляв і Стефу й Олю.

*

Коли ми вийшли з табору, була чудова погода. Сонечко гріло, але не дошкуляло; дув легенький вітерець.

Зпочатку ми йшли левадою. Під ногами свіжа весняна трава з весняними квітами: тут і лотач, і волове очко, і незабудьки. А збоку глибокий яр; яром тече, шумить рвучка гірська річка. А що вище підносимось, то мусимо по каміннях перестрибувати шумні гірські потоки.

Я все намагався залишатись трохи позаду. Пускаю ціле товариство вперед, покликуючись на те, що хочу мати всіх на оці, а властиво для того, щоб бути близько Стефуні.

Ох! Чому воно в житті так буває, чому ми, що бачимось кожного дня, ніколи не можемо стрінутись обоє десь на самоті, розговоритись, висловити все, що на серці? Все й всюди є якась перешкода, якісь зайві цікаві люди. Зрештою, сам не знаю, що це таке — чи це брак часом відваги в мене? Я ж такий сміливий із іншими дівчатами, а коли маю поговорити з нею, відчуваю якусь стриману не-

сміливість, наче щось мене затримує, гальмує. А може тому, що вона якась така незаймана, стримана? Є стан душі, перед яким втікаємо, бо наповнює нас неспокоєм, але буває він сам приходиться до нас, некликаний. Може я зле роблю, що вслухуюсь лиш у голос своєї власної душі, може тому почуваюсь таким самотнім... А то мені треба вдуматися в це, що діється властиво в душі такої дівчини, як Стефа.

Ох, як багато чекаю від тієї погульки! Чей зможу поговорити з нею, нарешті. «Відкинь цей камінь, що серце тисне!» — ловлю себе на цих думках.

А от, дивлюся, ціле товариство вже добре випередило мене. І Стефа з ними. Вона щохвилини схиляється, не зважаючи на важкий наплечник, зриває якісь квітки, якусь травичку. О, вже склала китичку. Нагло спинилась. Що це вона задумала? Хіба не жде на мене? Таки жде!

Ось бачу, як вона з бічної кишенки своєї спортової блюзочки добуває вузьеньку биндочку і зв'язує свою китичку. Нагло спиняється біля мене:

— Петре, дай-но свого капелюха! Нехай я тебе заквітчаю!

І бере мого капелюха і заквітчує тією китичкою пахучих альпійських квітів. А я стою мов укопаний, серце мені б'ється, мало грудей не розсадить, не можу зловити віддиху. Ні, не добуду ні слова, ні звуку. І думка ширяє:

— Коли момент такий гарний, то він сам у собі такий досконалий, що ніякий захват, ніяке слово подяки чи похвали не зроблять його кращим.

Мовчки беру заквітчаний капелюх із рук Стефи, пригортаю до грудей і цілую китичку квіток без слова. І лиш вдячним багатомовним поглядом стрічаю її очі. А вона?

Момент лиш і спаленіла, неначе зацвіла. Майже обернулася і неначе сполохана пташка пурхнула вгору, вгору, до товаришів. Так начебто нічого й не сталося.

Ще довшу хвилину несучи цей капелюх у руках, наче я заворожений. Якось не смію його покласти на голову. Не смію з'явитися такий заквітчаний перед товариством.

Аж як вступив у темряву лісу, надів капелюх.

*

Майже всі ми разом увійшли до лісу, де в небо сягали могутні смереки. Нас полонила тишина величавого храму природи, де лише хвилинами можна почути таємний, тихий шум, який буває, коли прикласти вухо до мушлі.

Нас оточив свіжий запах живиці, а його перебивав запах чатиння і вогкої, свіжо-скошеної трави. Хвилинами, коли ми виходили на прогалину і гляділи вниз, перед нами стелився чудовий краєвид: перловим кольором піднімався легкий туман над вузьким, сріблястим плесом ріки. Сонце набирало миготливого блиску, хвилинами ставало дуже тепло, наче у пересиченому вологістю повітрі чекала бур'я. То знову спускались ми у привабливу тищу лісового храму. Всі ми були такі зворушені й захоплені цією мінливою і величавою красою природи, що мимохіть розмовляли притишеними голосами. Хвилинами задержувались задумані, подивляючи в підложжі дерев могутнє й наче тіла вужів поплутане з собою грубе коріння. То знов переступали повалені бурею могутні, уже миршаві пні дерев.

Скільки таємного і скільки непроглядних див криють в собі лісові сутінки! Цього не може зауважити мандрівник, що швидко йде лісом утертими стежками. На те треба піднести погляд на стовпи могутніх смерек, треба опустити зір на сплутані кущі ожини, на шовкову траву і густий, пухнатий мох. Хвилинами здається, що сонце вже пішло спочивати, — такі глибокі тіні лягають від дерев і кущів.

Так, тут у цій таємній тищі, яка замінює гаряче соняшне сяйво у пурпурове, дрімуче світло, тут є відвічна вітчизна казки.

Тож недарма Роман, очарований красою могутнього лісу, спинився і став імпровізувати:

— Я — володар цього таємного царства! Я — «Пан»! Бережіться, мавки і русалки, бо надходжу! Ноги в мене швидші від ніг оленя, голова моя завітчана квітами калини. В моїх грудях повно туги і солодких, невисловлених вибухів. Іду на вас! Ось, ось зловлю котрусь, понесу й заховаю в нетрях непрохідних, де ще ніколи не стояла нога мандрівника. І завітчаю її голівку квітом шипшини і розділю з нею моє царство!

Імпровізуючи так, Роман підняв замріяний зір угору. Жестикулюючи руками, здавалось, забув за весь світ.

Ми поволі спинилися і слухали. А дівчата тривожно оглядалися так, начебто справді легендарний «Пан» кожної хвилини мав з'явитись.

Вкінці я відважився сказати:

— Добре нам тут бути. Треба вибратися колись на цілий день, пити насолоду цієї лісової краси.

Оля також відгукнулася:

— Та ходи бо, ти лицаре середньовічний! Не забувай про наплечники, грубі черевики і палицю в руках. Ти сьогодні турист, не трубадур!

А Роман, наче збуджений зі сну, протер очі вершком долоні і поволі пішов за нами.

Ми вийшли з лісу. Тепер уже почали ступати вгору, щораз вище, було щораз тяжче. То йшли вижолобленими коритами висохлих потоків, де з-під ніг викочувалося кругле або пласке каміння та утруднювало ходу. Або знов йшли крутими стежками, що їх тут витоптали мабуть кози. Каміння, що усувалося нам з-під ніг, видавало глухий грохіт, падаючи в провалля.

Тут гори вкривали вже зрідка малі деревця та кущі. Вони бідні, щуплі, миршавенькі, бо виростили прямо зі скель, з каміння з дрібки глини та піску.

Сонце взяло свій звичайний пополудневий схід. Його проміння, відбиваючись у бічній стіні скелі, гріло сильніше. Світло, повне зелені і золота, сяяло і миготіло так, що ми мусіли деколи заплющувати очі. Хвилинами ставали, набирали в груди повітря і йшли наче сп'янілі радістю, сонцем, щастям існування. Повітря ставало рідше, дихалось напрочуд легко. Хвилинами, коли потягнула холодна струя звідкись, із снігових прогалин, повітря було цілком зимне. Ми втягали його в груди крізь зуби отворених уст, наче пили якесь газове морозиво.

Хід цілком не томив нас. У цій атмосфері ми ставали такі легкі-легкі. І ми йшли під гору витривало, майже не відпочиваючи.

А наш непоправний Ромко все залишався десь позаду. Ми мусіли спинятись, гукати. І щойно по якимсь часі він

з'являвся зіпрілий, а в руках ніс то якісь рідкісні квіти, то незвичайної форми камінчики, то, врешті, якогось рідкої краси жучка. З тими всіма знахідками ставав уперек стежки, перед Олею, і наказував їй дивуватися цим усім. Розуміється, — це спинювало цілий похід на кілька хвилин. Іван сердився:

— Десь до лиха ти все мусиш пропасти! Знаємо, знаємо, ми це все вже бачили. Чи ж ти не можеш зробити сам собі такої природничої екскурсії в гори та назбирати собі краму повну горбу?

А Оля:

— Дай мені святій спокій, ти мрійнику! Ну, гарне це все, гарне, спасибі! Але подумай — ми маємо тепер щось важливіше на увазі, не зупиняй походу!

Ці нагадування впливали лише на кілька хвилин. Вкінці ми, знетерпеливлені, перестали займатися ним.

Я сказав рішуче:

— Він не дитина! Нехай плентається за нами!

*

Тут нагло треба було йти праворуч. Наша стежка майже під прямим кутом зробила зворот та увійшла у глибокий яр між двома скелями. Посуватись уперед стало важче. Ми йшли одинцем, поволі. Місцями карабкались по вистаючих каміннях угору, минали багато закрутів та знов продирались далі. Так ми йшли може пів кілометра, коли яр несподівано урвався і ми опинилися на невеликій поляні, оточеній скелями. Звідси було близько до колиби. Сонця вже не було видно. Нагло почало сутеніти. Ми хвилинку спочили.

Коли раптом Стефа, що йшла остання, вигукнула:

— Та ж Романа нема! Він не йшов за нами! Певно десь забарився і не трапить до яру! А я думала, що він зпереду за тобою, Петре!

Ми почали гукати, але в цій котловині лише відгомін нам відповідав. Я наравду зажурився. Вкінці сказав:

— Ти, Іване, провадь дівчат далі до колиби от тудожу (я показав напрям), а я вернуся по того волоцюгу. Іншої ради немає.

Я вернувся. Цілий час гукав і йодляв. Так я йшов може з годину. Тоді злякався. — А що як він, сягаючи по якусь дурну хопту, зісунувся зі скелі і забився? Гарний з мене провідник! Замість тримати вкупі ціле товариство, я дозволив на якісь «бічні ходи» . . .

Аж тепер я усвідомив собі, яка на мені тяжіла відповідальність. Я був лихий на себе і на цілу виправу. Не полагодивши нічого, я вирішив вертатися до товариства якнайскорше, бо, як звичайно, в горах ніч надходить дуже швидко, а вже трохи стемніло. До того ж зірвався вітер і почав сікти дрібний дощик, що незабаром перемінився у сніжок. Нагло похолодніло. Із журбою думав я про решту товариства. Чи бува, добились до колиби? Де захопила їх метелиця?

Я почав гукати, але жодної відповіді, мабуть, не чули . . . Мусять уже бути в колибі. Інакше почуві б і відповіли б. І нагло, так як настала метелиця, так і перестала. Не знати звідкіля взявся довкола мене густий туман. Я зрозумів, що опинився в хмарі; незабаром ця хмара вже була під моїми ногами. І нагло, так «наче б ніколи ніщо» — на тлі темного, оксамитного неба з'явився невинний, чистенький, наче пастою вичищений, серпок місяця.

Тепер я вже виразно зауважив над собою грізний шпиль т. зв. Чортівської гори. Хоч я здавна знав і гору і цей грізний шпиль (ще з моїх юнацьких мандрівок), чомусь тепер уперше він пройняв мене жахом. Чи це робила ніч, чи специфічне освітлення, чи може щойно пережита непевність про долю товариша, чи може передчуття нещастя? Я стрепенувся.

Щось наче мені шепотіло: — Не йди, не йди, завертай! Але де там. Ось іду, ось уже побачив світло в колибі. Богу дякувати, мої вже там. Дим із комина валить. Напевно знайшли ріща і варять собі вечерю.

Крізь шибки вікна я побачив їхні тіні. Вештаються, підготовляють нічліг. Як я зразу зауважив, нікого чужого в колибі не було. Це й добре для нас.

Коли я застукав коло порога своїми кованими черевиками, вони нараз кинулися до вікна, до дверей.

— Нема, — почувлося, — нема Ромка, він сам! Ох, ох! А далі вхопили мене й давай розпитувати. — Що сталося? Що нам тепер робити? Де Роман може бути?

На ці запити я не міг відразу відповісти. Тяжко звалився на лаву і простяг змучені ноги.

— Камінь у воду! Пропав, я не міг ані докликатись, ані знайти його. Хотів уже вертатися додому, повідомити табір, але в міжчасі запала ніч і я подумав про вас. А тепер мусимо щось вирішити. Отже, або всі разом, або я сам вдосвіта вертаємось додому.

— Могло статися нещастя, — сказала Оля — треба якнайскоріше вертатися додому. Ох, який же це легкодух! Як я боюсь за його здоров'я, за його життя! От може десь лежить у якомусь проваллі... може вмирає...

Оля намагалася приховати від нас своє занепокоєння, свої сльози.

— Та що ти, Олю, — обізвалася Стефа — не припускай найгіршого! На мою думку попросту заблукав тоді, як ми нагло пропали з його очей у закруті котловини між скелями. Мені вже навіть не хочеться спати. Я найрадше зараз верталась б до табору по допомогу.

— Ти не кажи цього, Стефо, — перебив замислений дотепер Іван. — По ночі йти цими дебрями, понад провалля, просмиками — це значить замість одного спровокувати більше нещастя. А втім, може то і чорт і не такий страшний, як ми його малюємо. Може збився з дороги і або сховався десь, під ялиною і задрімав, чекаючи, аж буде місячно, щоб повернутися додому. А нам усім вертатися — не полагодивши нічого, це наразитися на дотепи й насмішки, мовляв: — Ши їх — повернулись смаркачі, не осягнувши шпиля гори... От герої! Вигадали байку, начеб то один із них заблукав. Розуміється все поїли, що взяли, та й повернулись, бо начлечники вже порожні. Краще ні! Ви всі трое залишитеся і досвіта йдете далі, а я сам вертаюся і зроблю, що потрібне.

— І я з тобою! — крикнула Оля. —

— Але ж, Олю! — знов Стефа. — Хіба ж ти лишиш мене саму на поталу Петрові? Подумай лише про плітки! Зостанься!

Я дуже був радий із Іванової пропозиції, бо так і «вовк був ситий і коза ціла». Все ж таки мені всміхалось повести Стефу на шпиль, перебути з нею, хоч і в товаристві Олі, майже цілий день. Буде нагода показати їй, який з мене альпініст і взагалі кращий мужчина від усіх таборових, гнилих ловеласів. Бо осягнути такий грізний шпиль, то не є якась дитяча забавка.

Із вдячністю глянув я на Івана. — Івасю, друже, я знав, що ти щира душа, але те, що ти робиш, справді мудре і добре діло. То йди в Божу путь! Ми зостаємось! То як, дівчата? Згода?

Стефа вдарила в мою витягнену долоню без надуми. А Оля шепнула кризь сльози:

— Згода, Петрусю, згода! І подала мені свою дрижачу ручку. Я знав, вона робила це не для мене, а для Стефи.

*

— Ну, а тепер лягайте відпочивати! Набирайтесь сили! Спійте, а я ще трохи розглянуся. — Це сказавши, я вийшов із колиби і сів собі на якомусь пеньку.

Мої друзі скоро згасили світло. Може втомлені вже поспули. А мені не до снання було.

З неба дивився місяць. Наче величава церковна баня зависло наді мною темне, оксамитне, набиване золотими цвяшками зір, небо. Місяць насипав низом сріблясте світло. Холодок свіжий і пахучий сам підносив мої груди до легенького віддиху... А там, у долині темнь лісів, стрічка дрімучої ріки. Хвилинами зашелестить у скупих куцях свавільний вітерець, немов пригадуючи мені, що й він вартує. Десь там у долині обізвалася зпросоння пташка, згори покотився камінчик-самозванець у провалля та наробив непотрібного рокоту, закаламутив врочисту тишу.

Чарівна ця ніч у горах. На душі стає так лагідно. І думки поволі впорядковуються. Відкидають увесь пригноблений зайвий баласт, що дотепер немов каменем придавлював свободу думки. І душа стає якоюсь вільною. А потім поволі налягає на душу смуток. Знаю його, цей сум, я мабуть

дістав його від своїх предків у спадок. Бачу його в очах моїх батьків, чую в їхніх тужливих піснях.

— Що це? Що це за сум? Чи безнадія?

Поволі сходять мої думки на Стефу. Невже ж наші душі, немов ці небесні планети, що блукають світами поруч себе, тужать до себе з віддалі, але ніколи не зійдуть із назначеної Творцем орбіти, не підуть по одній хвилі, бо вони вічні і самітні . . .

Я бажав позбутися цих думок, бажав повернутися до дійсности. Підніс зір на скелю, що грізно повисла наді мною. Яка вона масивна, яка могутня, здається — нездобуття. А все ж є люди, що здобувають її, вперто, крок за кроком ідуть вперед, не оглядаючися назад. Так, бо коли хтось ступив на цей стрімкий шлях, тому вороття немає.

Від цих думок наче збудився, коли рипнули двері колиби і вийшла Стефа.

Здається, що й вона не могла заснути. А може то мої думки так проміювали і не дозволили їй спати. Легенькою ходою вона наблизилась до мене і на знак мовчанки положила палець на уста. Це мене розсмішило і вправило в кращий настрій. Вона пурхнула легкими стрибками в сторону, де зі скелі стікала холодна, джерельна вода. Підставила долоні, набрала води і почала ґрунтовно вмиватися. При цьому її золоті коси перешкоджали їй — то звисали вниз, то спливали до переду, до чола. Вкінці скінчила вмиватись, добула якусь білу хусточку й обтерла личко та руки. А мокра, свавільна, кучерява чупринка, що все звисала над чолом, так і залишилась мокрою — їй було суджено самій висихати.

Потім Стефа сіла на другому пеньку напроти мене. Склала руки і тихо сказала:

— Петре, а ти пригадуєш собі, як то ти вчив мене їздити верхи? Як підсаджував на нашого любого коня та давав усякі поради? Як я докучала тобі й звалювала на тебе всі мої промахи? Ну і що ж, увесь твій труд був даремний. Я таки не навчилася їздити верхи, бо . . .

— Бо ти боялась, Стефуню. Так як і тепер ти боїшся цієї грізної скелі. І тому ти не заснула, тому прийшла до мене.

Вона мовчки, кивком голови, притакнула мені. А я далі:

— Але від того часу багато змінилося. Із підлітка ти стала дорослою панянкою. Ти сильна, ти певна себе. Ти не з тих тендітних, вихухуваних. Ти навіть не повинна допукати таких думок. Зрештою — я є з тобою.

— Ти є зо мною... Ти? А хіба ж тобі прийдеться так легко здобути такий грізний шпиль? І тобі важко буде підкорити цю гору, а що ж казати тоді мені?

— Певно, що я це зможу! (не без гордощів) сказав я. Бо я вже раз здобув її і не лиш її одну. Ти ж знаєш про мою вічну, самотню блуканину горами. Ще юнаком я був тут. А було це так:

— Одного ранку я був тут, біля колиби, коли нагло почув голоси і за хвилину увійшло в цю заглибину велике товариство німецьких туристів. Вони не звертали на мене уваги. Хвилину спочили, підкріпились і негайно вибрались на шпиль. Я приступив до провідника і несміливо попрохав, щоб і мене взяли з собою. А він — ні і ні! Під ніякою умовою! Вкінці, роздратований моїми настирливими проханнями, сказав: — Вибий собі це з голови, хлопче! Це не для тебе! Оставайся з Богом!

— А ти знаєш, Стефуню, який я буваю впертий. І от, ледве вони зникли за цим виступом скелі, як я вже тишком-нишком поліз за ними. Кажу — поліз, бо ж я не мав ніякого виряду, ні палиці, ні линви. Ага! В кишені я мав скибку хліба і кілька кусників цукру. Так я йшов, карабкався за ними, а де було трудніше, ліз рачки на всіх чотирьох. Я то причаювався, пускаючи їх вперед, то ховався за виступи, стримував у собі віддих, уважав, щоб не торкнутись камінчика та не збудити їх чуйности.

— Від великого напруження я цілком знесилів. Піт заливав мені очі, руки покалічив, одяг на собі подер. А таки добився свого! Ледве вони вийшли на шпиль і почали віддихуватись, коли я за їх спиною гукнув: Го-і-го! Го-го! В першій хвилині вони оніміли від несподіванки. А потім — ти знаєш, як дуже німці цінять фізичну силу і відвагу. Давай стискати мені руки, сміятися, гратулювати та частувати мене. Жінки слоїми хустинами обтирали мені піт і пил з чола, заглядали в очі. Це було дуже приємно... А потім

вони вже забрали мене з собою і повели поворотньою дорогою вниз.

— Так, Стефуню, я знаю дорогу на шпиль і вниз. І поночі трапив би. Я міг би зараз з пам'яті нарисувати плян.

Та й почав я креслити у повітрі. Стефа уважно стежила за моїми рухами. Потім хвилину ми сиділи тихо.

За хвилину вона шепнула: — Петрусю!

Мені серце забилося живіше. Так, вона це сказала. О, як солодко вона вимовила мое ім'я!

Я шепнув: — Що, Стефуню?

Вона хвилину думала. «Може б ти... може б... А потім одним духом — може б ти зашнурував мені черевики. Мені так важко зігнутися...»

І я покірно взяв її ніжку, положив собі на коліно та почав незграбно своїми грубими пальцями шнурувати. Щораз мусів слинити і скручувати кінець шнурівки — ах, бо це була бідна таборова шнурівка — вона не мала бляшки на кінці. Потім я хотів поцілувати її ніжку, але подумав, що на ній груба, вовняна панчоха — і залишив цей намір (боявся осоромитись).

Тим часом небо почало рожевіти. Час було збудити Івана і нам усім збиратися в дорогу. Я відпровадив Івана аж до закруту. А коли вернувся, дівчата були вже готові до вимаршу — свіжі, мов квітки, обмиті рососою.

Почало світати. Ми йшли спочатку повільно, набираючи розгону.

*

Дорога, властиво стежка, спочатку не була дуже прикра, але що далі ставала більш тяжка. Я добув линву і ми, всі троє, сполучились нею. Я не так боявся за Стефу, як за тендітну Олю, що йшла на самому кінці. Однак я їй цього не сказав, щоб не відібрати їй відваги і віри в себе.

Коли ми минали наглий виступ чи закрут, я клав линву довкола якогось кам'яного виступу, сам звільнював і ходу і линву і ждав.

Хвилинами стежка ширшала і тоді можна було йти вигідніше, можна було перегукуватися кількома словами. Часом

я бачив, як Стефа притискалась прямо до гладкої стіни скелі, — тоді лінва натягалась. А від напруги ставали краплини поту на її чолі. В деяких моментах вона спинялась і щось там говорила до Олі. А те, що вона мусіла вважати на Олю, додавало їй відваги.

В одному місці мряка нагло закрила нам стежку. Тоді я переступив камінюку, що загородила нам дорогу, і спинився. І на диво, вона це теж зауважила, переступила і заговорила до Олі:

— Ліворуч є виступ, тримайся його рукою і переступи камінь!

Мені забилося серце, коли я спостерігав, звільнивши лінву, як Оля переступила це прикре місце, прямо зависла над проваллям. Богу дякувати! За це місце я найбільше боявся.

І далі майже прямовісна, порепана, повна прогалин стіна не давала ніякого захисту. Треба було обома руками чіплятися виступів. Палиця тут була лише завадою. На диво притомна Стефа спинялась на хвилину і заткнула свою палицю за пояс, звільняючи собі обі руки. А я і не міг не дивуватися. Трапились ще деякі прикрі місця. Я бачив, як дівчата тремтіли, як швидко підносились і спадали їх груди від непосильної напруги. Дивлячись вгору, у слабкий зарис стежки, вони поволі йшли крок за кроком.

Я не наглив, не давав ніяких наказів чи пересторог, заховувався спокійно, щоб їх не бентежити; давав їм волю радити собі самим так, як їм напевне підказував інстинкт. Виявилось, що моє поступовання було правильне. Вони, хоч уже до краю втомлені й вичерпані, таки видряпались на вершок шпиля. І я справді мусів дивуватися з їхньої сміливості та витривалості, з якою вперто, не оглядаючись ні праворуч, ні ліворуч, дивлячись перед себе, вони йшли до мети.

— Вкінці таки вдалося! Перемогли! — сказав я собі, коли вони, вже ледве дихаючи, дозволили мені витягнути себе за обидві руки на найвищу плятформу, де впали цілком знесилені.

Нас привітало сходяче сонце, що його ми серед провалля й не бачили. Подув свіжий, ранній легіт, зарум'янив і

охолодив втомлені личка. Дихалось так легко! Груди самі підносились, втягуючи в себе свіжість.

Дівчата спочили на кам'яних блоках. Я познімав із них наплечники. Розглядались довкола мовчки, вбираючи в себе велич і красу баченого. Відпочивали.

Кольори що хвилини змінюються: то небо неначе жевріє червінню, то розсипається по ньому щось неначе червоний чи брунатний пил. Сонце то ховається за темносірим туманом, то вилонюється до тріумфального походу з-поміж верхів гір, що виструнчилися, неначе військо на параді. А воно росте, виростає неначе з чуків величавої святині, із копули неба. І тоді, немов ніжні пестощі м'якої руки, відчуваемо на холодному тілі тепле проміння сонця.

Наче переможець-витязь підіймається сонце щораз вище й вище, кидаючи ніби мереживо тіні величавих, порепаних у якісь зубчасті корони верхів гір, собі під ноги. З грудей видобувається одне протяжне — А-ах! — вигук захоплення. Надивившись і налюбувавшись сходом сонця, звертаємо зір у долину. На виривки окреслюємо пізнавану, мініатурну околицю, що наче величава мапа, розстелилась у стіп верхів'я.

— Ось ріка Ізар, мов синя стрічечка! — вигукує радісно Стефа.

— А он дивіть, село! — каже Оля. О, які чудові, малюсенькі хатки з червоними дахами! А там бач, костел із стрункою банею! А там, мов вуж, залізниця в'ється між горбками! Як чудово! — і заплескала в долоні, радуючись, мов мала дитина.

— А найважливішого ви не бачили — сказав я — де наш табір?

— Бачимо, бачимо — закликали враз, — ген-ген, ліворуч серед дерев.

Несподівано Оля посумніла, звисила голівку, сльози з'явилися в очах.

— Ох, яка шкода, що Роман не може бачити цієї краси!

По хвилині:

А через нього і бідний Іван. Ох, як мені шкода! Коли б Бог дав, щоб йому що злого не сталося...

Зворушена Стефа пригорнулась до товаришки:

— Не сумуй, Олю! Він проворний, напевне дав собі раду.

— Коли я повернусь, а він здоровий вдома, о, то я йому змию голову, — відгрозувалась Оля. І затискала свої малі кулачки.

Більше ми обоє зі Стефою на цю тему з нею не говорили, щоб її не засмучувати.

Налюбувавшись і натішившись досхочу, ми розкрили свої наплечники і поснідали, бо вже були добре зголодніли. Я знов виступив у ролі коменданта і наказав:

— Ну, дівчата! «Кому в дорогу, тому час»! Не можемо чей тут ждати, аж нас сонце припече і прожене звідсіля!

Дівчата неохоче почали ладувати наплечники, які я їм підсаджував на плечі, пробуючи, чи ремені не давлять їх. Ми почали повільною ходою, другим боком гори, спускати-ся в долину. Тут спад був легшим. І цим шляхом ми могли також вийти на верх, але треба було робити дуже великий гак, — до того тут не було колиби. Тому я й вибрав оту сторону: там хоч стрімко, але ближче.

Вже сонце піднялось високо і припікало, як ми, нарешті, вийшли з лябіриту гір та опинилися в знайомому смерковому лісі, майже над табором.

Змучені посідали спочивати в холодочку між дерев, розташувались на м'якому мохові. Дівчата недовго спочивали. Їх манили кущі ожини, що росли краєм лісу, а де не де знайшлась і суничка. Вони щебетали, мов пташки, насолоджуючись ягідками, і за деякий час повернулися цілком замазані соком. А я? Аж соромно мені признатись: спочатку дивився на верхів'я смерек, а потім, не знати як і коли задрімав на м'якому мохові. Тепер уже прийшла черга на Стефу обняти команду. Вона зовсім не ніжно потермосила мене за плечі:

— Та вставай, коменданте! Доки будеш вилежуватись? Оля вже не може довше чекати.

На ці слова я зірвався на рівні ноги, трохи засоромлений. Ну, але що було діяти? Сон, мов злодій, підкрався до мене.

При вході до табору нас привітав Іван і Ромко: цей останній цілий і здоровий, ще й з мандоліною в руках. Вони обидва, мабуть, вийшли нам на зустріч.

Роман відразу кинувся вітати Олю, але вона надула губки і відвернулася. Тоді він, побренькуючи на струнах, заспівав:

— Змарнів я, счорнів я, по горах ходя-а-а — чи
За тобою, Оленько, т-а-а-лярі носячи...

— Олю, серденько! Не гнівайся! — просив, примилуючись, — вір мені, я заблукав. Це сталося так нагло. Ви зникли мені з очей, немов під землю провалились. Я розгубився, гукав, кликав — ви не відповідали... Я став самотужки дертися вгору, але швидко зміркував, що це не моя дорога. Каміння усувалось мені зпід ніг, піт заливав очі. Так я заліз у якесь бездонне провалля, де якийсь глибокий сніг із кригою, мабуть, від віків щось на купу поскладало. Я йшов, провалюючися в сніг, майже по пояс, а вкінці подумав: Ні, я сам тут нічого не вдію, тут конечно потрібний Петро! Вже почало смеркатись, навмання пустившись униз, по деякому часі, на щастя, побачив світла табору.

— А знаєте, — перебив Іван — він вам ще всього не сказав! У цьому проваллі, прямо на вічному снігу він знайшов чоловічий золотий годинник.

— Ага, — так Роман — правдивий «штопер», ще й з золотим ланцюжком.

— А де ж цей годинник? Покажи! — сказав я.

— Та не маю при собі. Ходить до нас, до хати, я вам покажу.

Дівчата дуже здивувались. Почали дискутувати, звідкіля то на такій висоті серед провалля та золоті годинники валяються. Дивне це диво.

Оля цілком забула «змити Романові голову», така була зацікавлена. Аж ротик розкрила і вдивлялася в нього.

Справді в Романовій хаті, на підвіконнику, лежав золотий годинник із ланцюжком. Хвилину ми стояли мовчки і дивувалися. Вкінці я сказав суровим голосом:

— Романе! Відразу занеси годинника на станицю поліції або віддай комендантові табору!

Бог-зна що це за знахідка така? Може то які злодії загубили, а може когось убито й пограбовано, може хтось із туристів загубив та даремно шукає.

— Зараз, зараз, Петрусю, віднесу — лагідно притакнув Роман — а вже ж не привласню. Зараз, лиш Олю додому проведу. Самі бачите, як уникає вона мене.

Ми розійшлися, кожний до своєї хати. Потомлені полягали спати.

*

А рано збудив нас галас і якийсь незвичайний рух у таборі.

— Поліція приїхала! Щось незвичайне сталося!

Я зірвався на ноги і вибіг надвір. Справді, американська поліція, т. зв. Ем-Пі приїхала джіпом із сусіднього містечка.

— Якась сенсація, — подумав я. — Може злодії обікрали магазин з харчами (що траплялося досить часто).

Я підійшов ближче. Бачу — з поліцією приїхала якась німкеня. Щось говорить, плаче. От, вже і купка таборян зібралася на площі серед блоків. Щось жваво коментують. О, вже й коменданта табору спровадили. Люди зачіпають його, хочуть втягти в розмову, зацікавлені незвичайною подією, гуторять, розпитують.

І що ж діється даліше?

О, горе! Земле, розпадися піді мною! Цього не переживу! Прямують до Романової хати! Видно хтось зробив на нього донос і спровадив поліцію.

— От готове нещастя! — шибнуло мені в голові — знаю, що це — годинник! Нещасний годинник!

Напевно Роман-мрійник ще довго вночі блукав по таборі, виграваючи під вікнами Олі тужливі серенади. Ну, а годинника, розуміється, не відніс. Чому ж я вчора, знаючи його непрактичну, романтичну вдачу, не припилював його? Чому сам не відніс годинника на поліцію? Я завинив!

Так бештав і ганьбив я себе.

Смішна дитинна назва «комендант прогульки» вдарила мені до голови. Гарний «комендант»! Не досить того, що легкодушно загубив туриста, та ще й своїм недбальством спричинив оце нещастя. І як я батькам на очі покажусь? А що скаже Стефа? З розпуки я рвав собі на голові волосся.

— Такий сором! А таборіві пліткарі, що? От, мовляв, «гімназисти», знайшли годинника й затаїли... Напевно хотіли продати й поділитись грішми.

— О, попадемо ми на немилосердні бабські язика!

Я мало не попав у відчай на думку про це. Шкіра на мені терпла.

*

А воно насправді он як було. Поліція разом із комендантом табору зайшла в хату Романа. А він преспокійно собі спить, а нещасний годинник преспокійно лежить собі на підвіконці, а мама Романа ходить собі по хаті, снідання варить...

— Люди, люди, бійтесь Бога!

Почалось слідство. Німкеня пізнала годинник свого чоловіка, що перед кількома днями пішов одинцем у гори та зник, мов камінь у воду. Всі розшуки не дали досі висліду. Чи стався якийсь нещасливий випадок, чи його які бандити замордували й пограбували, а по дорозі загубили годинника, чи може з яких невідомих мотивів хтось схопив його і потяг через границю до Австрії?.. Різні були припущення і здогади.

Нас кликали на слідство поодинокі і всіх разом. Вкінці поліція взяла Романа на джипа і повезла вгори. Він мав знайти і показати те місце, де знайшов годинника. Повні відчаю й неспокою ми слідкували за цим усім. Роман був цілком розгублений і переляканий, немов то з неба впав. Оля плакала і ломила руки.

Мої батьки не на жарт зажурились. Хоч не робили мені ніяких докорів, я бачив його в їхніх очах.

На Романа впало страшне підозріння. Ану ж він був із кимось у змові, ану ж умисне залишився, щоб пограбувати забитого... Ох, ні, я не годен уже думати!

Одне рятувало його: він усім розказував про знахідку, показував годинника і зовсім із ним не крився. У своїй замріяній голові він навіть не припускав, в яку може потрапити халепу через своє недбалство.

Наслідки цього недбалства не дали на себе довго ждати. Роман із мамою, які мали незабаром виїхати до Канади, мусли залишитись у Німеччині аж до закінчення слідства. Виїзд припинено.

II.

Ні з того, ні з цього Стефа до мене:

— Ти, Петре, щось зачасто бігаєш до читальні. Це мені аж дивно. Ще одну англійську книжку не переглянув, а вже біжиш по другу. Ти ковтаєш ці книжки, чи що?

Цього лише треба було Іванові:

— Ану, давай, візьмемо його на іспит! Принесіть но одну з тих «сторі», чи він бодай приблизно знає їх зміст?

Оля ж собі:

— А хіба ж він через англійські книжки так бігає до читальні ІМКА? Та ж цілий світ знає, що там царює пані Галя.

Я спалахнув:

— Що це за якісь невинувдані підозріння? То попросту сказавши — наклепи! Звідкіля ви їх берете? Направду, можна одуріти від тих таборових пльоток!

Від цього мого наглого вибуху Стефа зніяковіла.

— Але ж, Петре, хіба ти не розумієш жаргів? Та ж це загально відома річ, що всі молоді хлопці обожають паню Галю. Так і інших дражнять нею, але ніхто не бере цього так трагічно.

А Роман, який, слава Богу, вже встиг забути, що над ним висить меч Дамокля, і собі втрутився:

— Молоді почування, пориви... Хто знає, може й перша любов — гм, гм, гм... Так, мої друзі, бережіться! Не рухайте, прошу, святих почувань!

А я:

— Тьфу на вас! Що це за нісенітниця! Але я розумію вас, це все з нудьги, з табової нудьги. Бо ви прямо не маєте

за що взятися і от розтягаєте мене на тортурях. А я знаю одну спасенну раду на те, — роботу — лік на всяку нудьгу! «Більше руками, а менше ротом!» — як це в нас говорила одна старенька бабуся. Царство їй небесне! Наша матура за спиною, отожд до роботи!

На це всі засміялися. Стефа позіхнула:

— Я скроїла сукню і ніяк не годна пошити її. Твоя правда, Петре, спасибі, що пригадав «роботу».

І вона забралась.

Хлопці ще якийсь час сиділи на плоті, баламкали ногами. Оля добула цигарничку й закурила.

Шкода мені тут із вами запускатись у дискусії про Дарвіна...

— Ігій на тебе, Олю! Знов починаєш із своїм Дарвіном? Краще глянь у дзеркало, чи так виглядають нащадки мавпи? — зауважив Роман.

Оля слухняно взяла мале кругле дзеркальце і почала пудрувати носика та робити різні гримаси, щоб усіх розвеселити.

Роман зручно вихопив їй дзеркальце з рук.

— Не псуй Божої подоби, грішна жінко! — сказав навмисне грубим басом і сховав дзеркальце до кишені. Оля кинулася відбирати, почалась шарпанина. Роман пустився втікати, Оля за ним. Іван перебіг упоперек і підставив йому ногу. Той з криком повалився на травник:

— Піддаюся!

Надбіг і я та й спільними силами видерли в нього дзеркальце (нащастя — ще ціле) і з тріумфом віддали Олі. Роман тим часом, із комічно викривленим лицем, кульгаючи, наблизився.

Потім ми всі почали щось під носом бурчати й гудіти і з того вийшов зовсім гарний марш. Та й кожен пішов своєю дорогою.

*

Повільною ходою я вийшов за табір. Сонце піднялося вже високо, хвилинами воно зникало за прозорими хмаринками, наче гралось у піжмурки. Хвилинами повітря

миготіло над пробудженими з зимового сну левадами так, що здавалось — ціла долина хвилюється. Теплий легіт заповідав погідний день. Метелик сів на мале розгойдане стебло і колихався у леготі. В далині меретіли червоним дахи малих будинків, а з коминів ліниво снувався блакитний дим. Декуди на траві блестіла й миготіла рання роса, наче розсипані різнобарвні іскри. Ця краса викликала захоплення, якого годі розповісти.

І нагло ні з чого охопив мене якийсь невисловлений сум. Мені здавалося, начеб немає на світі нікого, що брав би участь у моїх клопотах та хвилиних проблесках щастя. Я побажав десь утікати від себе самого і від тих думок.

— Хочу до лісу! — блимнуло бажання. — Ліс святочний, так, ліс, лиш він підходить до настрою, в якому находитесь моє серце.

Я зайшов у темний ліс та приляг на мохові. З високих дерев, неначе на замовлення почувся солодкий щебет та цвирінькання пташок. А з землі, з моху, піднявся теплий вогкий запах. У мене живіше забилося серце. Здавалось, що я сам розпливаюсь в якомусь теплому золотому морі.

Тоді мої очі стрінули зелене чудо листяного даху. Мої руки торкнулись паравої, брунатної та сірої кори дерев, чуда дрібних квіток. Побачив серед моху круту стежинку, що вела низом попід зелену святиню дерев. З боку нависло колюче віття пнучих кущів. Оксамитний килим моху лестив мої долоні. Барви зелена і золота чергуються, бо сонце, кидаючи ясні взори — відбивається то тут, то там, у мистецько змальованих жилках листків, що піддаються любим пестошам тепла.

На душі стало так тихо, любо. Вдумуюся в ліс. Мигом згадую Психе, німфу, що її перемінено у лавровий кущ. Це напевно був ось такий ліс. Через такий ліс вона втікала від Аполлона, через тверде каміння і м'який мох. А від доторкнення Аполлона її тіло вросло у шумливі дрижачі сплети галузок.

Вдихую атмосферу лісу. Відпочиваю. Несподівано поважні думки морщать моє чоло. Порівнюю жилки на своїй руці з жилками свіжих листків. А листків багато і ніодин

на себе на подібний. Чому? Це таємниця великого творіння.

А яка ж причина мого існування? Надходить питання: чому? Звідкіля? Такі питання напевно потайки ставлять собі й інші люди.

Пригадуються колись прочитані речення із Платона: Чому у світі є якісь закони, а не хаос? Чому є щось, а не ніщо? Чому я існую і яке моє призначення?

І ще більше насувається питань. А на ці питання навіть наука не дає мені відповіді. І вони тяжать — нерозв'язані. І лише думка про великого Творця дає спокій у розбурханому хаосі думок.

Мої книжки лежать біля мене недоторкані.

Хочу книжки, в якій я міг би спочити думкою — перейти по замороженій стежці у чарівний світ казки, де добрі, шляхетні істоти промовляли б до мене музикою співучих слів. Де було б описане чисте, щасливе, молоде кохання.

*

Поволі заспокоююсь. Мої мрії поступаються місцем звичайним думкам будня. Вертаючись із лісу, додому я трохи лихий був на товаришів за ці пльотки про мене і про паню Галю. Але трохи був гордий, що про мене «вже» можуть щось таке говорити. Бо я все ще вважав себе хлопчиком, а тут люди мають мене за «люди»! Гм-м-м!

Ця пані Галя справді гарна, свіжа жінка. Вона якась така соковита, мов ягода. А яка чиста, плекана, вичесана, підмальована, з червоними мов кров устами, лякованими нігтями. Виглядає — ну, як? Та так, наче все когось чи чогось дожидає. І так, начебто в ту мить мало щось статися, якась надзвичайна пригода. Так, вона жде на це «щось». Говорять, але чого то не говорять — нібито вона живе сама, в окремій кімнаті, що має якусь таку ласку в американців — ну, і розуміється, в управі табору. Має гарну, добре платну і не надто виснажливу роботу. До неї належить також влаштування прийнять, коли хтось із гостей відвідає табір.

Ну, і вона часто «ходить» із іншим молодим чоловіком. «Ходити» це ніби значить піти вдвійку в ліс, знайти собі затишне містечко і під смерекою грітися під сонечком, лежачи горілиць. Або піти разом у гори, на лещата чи до кіна, чи до цукорні на «правдиву» каву. А на це треба грошей, багато грошей.

І відкіля їх стільки бере пані Галя і той, що «ходить», то я бігме, не знаю. Та ж гроші в таборі, то головний рушій усього. Інша справа, що вона своєю поведінкою викликає обурення таборових пуританів. І так дійшло до того, що один старомодний, вусатий дядько, написав до управи табору листа такого змісту: — «А ми всі, побожні християни, підписуємося, що то гріх і образа Божа, щоб жінки вдягали такі «неприлюдні» строї і так спокушували невинну молодь».

Справді, строї пані Галі бувають нераз дуже декольтовані. Але як же чудово вона в них виглядає!

А буває, коли вона ще й до того протяжно гляне на мене своїми чорними, мов смола, очима, згід прижмурених повік та зпоза шовкових вій — то мені стає так душно, що я хотів би комір своєї сорочки розірвати та повідчиняти вікна, бо вже не годен дихати. Мені попросту спирає дух...

Ото так ловлю себе на тих міркуваннях. А нехай вони! Лиш непотрібно розбурхують мою уяву. Цур їм!

Повільною ходою вертаюся додому. І думки мої стають поважніші. Я закінчив гімназію і за кілька днів здаю іспит зрілості. Роботу, про яку я згадував товаришам, передовсім я сам повинен зробити і то негайно. Геть пусті думки, треба братися до книжки!

Але вдома, як то в таборівім дома. Не годен зосередитись, вдуматись у прочитане, бо що хвилини хтось приходить, розуміється, дуже «перепрошує» і зачинає балачку. Відтак нібито схоплюється, що мені перешкоджає в науці і по добрій півгодині відходить, щоб другому балакунові зробити місце. Посидівши трохи, я забрався з книжками в гори, в якісь затишні дебри, де мене ніхто не бачить, не чує. Мені на дорогу мама гукнула:

— А довго там не сиди, бо мусиш мені наносити води! Завтра перемо білизну!

Гарячу воду треба було носити з т. зв. «гайцу», себто з підвалля, недалеко нашого бльоку, де містилось центральне ogrівання. Це була звичайно моя робота.

На другий день я вже не годен був узятися до книжки, бо було велике прання. Хто в таборі не жив, той не може увидити собі, що це значить прати в малій кімнатці, де живе четверо душ, де вариться, спиться й усе інше робиться. Щоправда у нас, у пивниці була якась ніби пральня, але піч у ній була зіпсута, водопровід не діяв і пан бльоковий попросту так вийшов із ситуації, що замкнув її на ключ. І люди далі прали в кімнатах.

Зате в пральні, час до часу, хтось із таборових щасливців, що з харчових відпадків крадькома годував собі свиню, — різав її, шкрябав, чистив. Тоді малі діти звичайно приглядалися крізь великі щілини в дверях та робили великий гармідер. Власник чи принагідний різник вибігав до них із великим ножем та з закривавленими руками і проганяв, — але даремне, за хвилину, вони знов там стирчали.

Ми також прали в кімнаті. Себто прали ми обоє: мама і я. Сестру Лесю, як слабосилу, ми на той час проганяли з кімнати — ну, а тато йшов до роботи.

Отож, наносивши подостатком гарячої води, я роздягався до сорочки, розстібував комір, засукував рукави і на столі намилював, натирав щіткою або жмакав руками подаване мамою білля. А мама полоскала його в гарячій воді, парила окропом або варила в великім баняку на нашій залізній печі.

Горяч і пара в кімнатці були незносні. Але я витривало жмакав, потім помагав мамі полоскати і викручувати до суха, бо мама не мала на те сили.

І от коли ми обоє перебували в найбільшому розпалі роботи, нагло хтось застукав до дверей. Мати неохоче відчинила двері і запросила. І хто ж входить? Пані Галя! Зачесана, свіжа і пахуча.

А тут наша кімнатка мов у хмарі від пари, ми обоє зіпрілі, голки нема де кинути. Добре то кажуть: «гість не в пору, гірше татарина».

Ми зніковіли. Не те, щоб соромитись роботи, але ми просто не бажали собі таких відвідин. Мама почала не-сміливо

— О, прошу, прошу. Ми перемо. О, тут прошу сідати...

А пані Галя, замість забратись, увійшла до хати, наче в якийсь сальон з такою грацією, що я аж рота роззявив.

Ах, я лише на хвилину. Я до Лесі. Чому вона не показується в мене? Маю до неї справу. В мене велика бібліотека...

— Лесі нема вдома, як бачите. У нас прання, а вона не може знести такої пари. Я прямо вигнала її з хати.

Так, так. Ну, а Петро? Ах, які прекрасні нові англійські книжки надійшли! Мене вже дивує, чому від кількох днів не приходите позичати?

— Дякую, я готуюся до матури, мені не стає часу на лектуру. А нині, от — перу — сказав я якимсь неприродньо захриплим голосом, що аж сам собі здивувався.

— Ах, так, перете, виручаєте маму. О, як це гарно! А які ви сильні! Що за м'язи у вас, що за сила!

І вона наблизилась до мене так, що я почув її гарячий віддих і цілком очманів і від тієї близькості, і від слів.

— О, пані! Якого ви маєте сина! Та ж він аж сяє від здоровля! І в приступі доброго настрою вона почала сміятись. А я і собі скривився, наче всміхаючись.

А вона знов звертається до мами зі сміхом:

— Ні, його таки можна вкусити, так йому до лиця в цій розхристаній сорочці та з засуканими рукавами.

І нагло вхопила мене за шию та поцілувала в гарячу щоку. Та далі регочеться, аж кладеться зі сміху. А мама мовчки дивиться кудись у вікно, ніби то не бачить. Я сердитий, мов дідько, якби міг, то очі видряпав би їй зі злости. Та чого це вона робить якраз при мамі? А вона то пере-хилиє голівку, то заглядає мені в очі і сміється, сміється.

Я нетерпляче мну якусь сорочку в руках та маю непереможну охоту ляпнути нею її з усієї сили в лице.

Хвилину панує тиша. Вона мабуть відгадала мій настрій і мамине обурення. Скоро споважніла, вибачилась, що перешкодила нам у роботі та й забралася геть.

А мама непорушно стоїть далі біля вікна і дивиться кудись, склавши руки на грудях — чи то розгнівана, чи то ображена. І я собі стою бездільно. Мовчимо. Аж нагло:

— Петре — різко і з докором.

— Мамо!

— Чого ця жінка приходить? Чого вона прив'язалась до тебе? Звідкіля таке панібратство між вами?

— Але ж, мамо, я і сам не знаю. Йй Богу, не знаю. Це певно її така хвилева примха. Вона така елегантна, така дама. Вона так бавиться. Це її розривка.

— А власне так, вона «така дама». Ти її добре окреслив. Бережись її, сину! Бережись, Петре! А то й сам не оглянешся, як потрапиш у її тенета.

— Які це тенета, мамо? Що це ви? Я не розумію. Так я такий валило, такий ведмідь. Хіба ж може яка дама звернути на мене увагу?

Оце власне й сталося. Але я це розумію, я зріла жінка. Хіба ж ти сам не бачиш, на якого гарного хлопця ти виріс, мій Петруню? Який ти свіжий, молодий, здоровий? Та от, мушу це сказати, хоч мені, як мамі, і прикро і соромно: бережися, сину! Бо якраз такі «дама» люблять побавитись таким недосвідченим, несвідомим їхніх штучок молодим хлопцем. Заманить, розкохає, доведе до відчаю і з жорстоким, легким серцем кине, прожене від себе геть, бо їй скоро знудиться — і сама полетить в обійми іншого, як нетля до світла. Тож не вір їй, сину, держися здалека! Тобі треба трудитися для чогось гарного і великого. Ти не можеш розмінювати свого «я» на дрібну монету, на чийсь хвилеві забаганки. Я добре бачу, до чого воно йде.

Я стояв зніяковілий. Всі ці натяки й перестороги були для мене великою несподіванкою. Я ніколи не сподівався, що моя мама, звичайна українська селянка, так знає життя і так тонко відчуває небезпеку, яка грозить її дитині.

— ... А з другої сторони це мені було до деякої міри й не дуже приємно. Бо я до нічого не почувався. І я мовчав.

— Петре, хіба ж ти мені, своїй мамі, не віриш? На, подивися сам, як ти виглядаєш.

І мама подала мені дзеркало. О, якже я сам собі сподобався! Справді! Який з мене вже «хлоп»: потилиця мов із каменя витесана, широкоплечий, дужий, виспортуваний, а щоки, очі аж горять. Ні, не вмію сказати, як мені було. Ну так, начебто я сам себе вперше в житті побачив.

Хвилинку ми спочили. Я приклякнув перед мамою і притулив голову до її колін.

— Мамо, прошу вас, заспокійтесь! Даю слово, що з моєї сторони нічого не було й немає! Прирікаю втриматись здалека! Ох, мамо, чи ж немає ще в нас у таборі дівчат? Таких дівчат із довгими косами, з немальованим личком, зі свіжими, мов вишні, устами і з ямочками на щоках?

І в приступі доброго настрою я обняв маму за стан та в шаленому темпі обкрутив довкола на місці.

А мама сміється вже лицем і очима — любя, добра, мудра мама моя!

Ми видихались та й взялися знов за роботу. А мама у своїй радості з того, що так повернулись справи, догадлива в думці, повторила:

— Є ще дівчата в косах, зі свіжими устами, зі синіми очима, з ямочками на личку... Є ще в нас дівчата!

І від того часу, від маминих слів я набрав певности. Несподівано для себе я почав собі подобатись. Може пані Галя й не думала так, коли висловила свій подив. Але мама!

Зрештою, ми можемо перед кимось грати якусь роль, себто вдавати, але ніколи перед собою самим. Самозакохання певно заслуговує на догану, але воно й доказує, що ми самі собі краще подобаємось, ніж другим. Це є зовсім природне, що кожний предмет стає ціннішим, коли до нього приглянутись, а ми в житті змушені самі себе обсервувати. Не є чейже заборонено самому собі подобатись. Навіть сама природа про це подбала.

А якщо б мене запитали — чи хотів би я з кимось помінятись? І то за якісь достатки чи таланти цілком свою особу проміняти — ні, ніколи!

Бо остаточно людина, яка сама собі не подобається, діє відражаюче. Тому, думаю, самовподобання є не лиш правом, але і обов'язком перед світом. Бо якже молода людина могла б підноситись угору, коли б вона ані дрібки не була закохана в собі? Певне, такі роздумування можуть спричинити порожнечу, а то й гордість.

Потрохи воно діялось і зі мною. Не було шиби, в якій я не подивляв би своєї подобі. Я почав старанно защіпати жакет, щоб мій стан видався стрункішим. Став прасувати штани «на кант», старанно зачісувати чуприну, старанно чистити нігті.

Проходячи в місті повз вітрину я не міг не глипнути на свою фігуру зпереду, збоку, в ході. Робив це обережно, щоб ніхто не запримітив. І потішав себе: Ех, це лише ззовні знають мене, але ж у мене і внутрі не так то вже погано.

І я сам не з'ясовував собі, що все це діється зі мною остаточно тому, щоб і «дівчата в косах» запримітили, який то я вже «дорослий».

*

Все лихо почалося з того, що батько мого товариша Івана наварив самогону-горілки. Рідня Івана жила над стайнями у таборі. Там були всякі закамарки, якісь горища, завалені всячиною, якісь темні проходи, повні всякого дрантя: залізак, гумових коліс, поламаних возів, бо це колись були військові стайні. До того повно всюди валялося порожніх скриньок, дров, сіна і соломи.

Тут проворніші з таборян тримали привезених ще з дому корів і коней в надії, що ще власними кіньми й возом поїдуть додому. Через ці коні вони мали зв'язок з німецькими баверами, привозили собі від них усе, що потребували. Кіньми вони також обслуговували табір. До того годували собі свиней, кріликів чи курей. Самі жили в приміщеннях над стайнями.

Ті, що тут примістилися, чулися щасливими, бо ніхто не встрявав до їхніх справ, вони були поза засягом управи. Всі інші заздрили їм.

Справді від часу до часу управа табору пригадувала собі ці стайні і посилала їхнім мешканцям нагадування, що вони повинні за це «частя» стільки чи стільки заплатити до таборової каси. Тоді вони скликали нараду, кляли управу і присягалися, що не дадуть ані феника за «це смердюче приміщення». А таборового поліциста, якщо прийде з нагадуваннями, зіб'ють «на квасне яблуко», того «кровопивця», що знущається «над бідним народом»:

— То він у неділю з нами самогон п'є і на гармошці грає, а в понеділок такі свистки розносить?

Все кінчалось лайкою. А управа табору викликала через гучномовець більш завзятих неплатників.

Так вони жили. Це була своєрідна республіка, що собою управляла на підставі неписаних законів. Там вони й гнали самогон.

У великих діжках заквашували густе тісто з муки, картоплі й буряків. А коли воно сферментувало й витворився алкоголь, — перепускали його через спеціальний апарат. Був це котел із покриткою, що кінчався якимись рурками. Під котлом горів вогонь, ця «брага» кипіла, а чистий алкоголь скапував рурками.

Питво було останнім свиньством, смердюче й нечисте, але ним можна було впитись.

Отже, коли мій товариш Іван здавав іспит зрілості, його батько вважав за свій обов'язок наварити самогону. По maturі мав відбутись баль для професорів, їхніх родин та абітурієнтів. Тоді горілка, на думку тих, що її варили, могла придатись.

Дирекція подбала, щоб у буфеті було пиво. Ну, але впитися самогоном належало тоді в таборі до спеціальної бравури. Студентам взагалі було заборонено пити, але в таборі були й інші молоді люди, що стало хвалилися, скільки то вони можуть випити. А що й вони поприходять на забаву — це було певне.

А я був звичайно посміховищем знайомих, бо я не міг знести й запаху самогону, а не то впитись ним.

Отож баль абітурієнтів був у повному розгарі, коли я під великим секретом довідався, що в пивниці п'ють горілку. Мені шепнув на вухо один знайомий, щоб я туди за-

глянув. Собі на біду, з цікавості, я поплентався до пивниці, що була саме під залею. Там побачив я не лише молодих, але й поважних старших громадян, які за обшивку не виливали. Принагідний кельнер стояв за якоюсь скринєю, таємничо добував зпід поли пляшку і наливав.

На мій вид молоді люди почали сміятися і всі нараз говорили:

— О, і Петро тут! Сьогодні мусиш випити! Ми тебе вже так натще серце не випустимо звідси. Давайте-но сюди цього абстинента, ми його провчимо!

Миттю оточили мене і піднесли чарку бовтлохи.

— На, пий, вона запікана цукром і корінням!

Все одно, це їй допомогло стільки, що «мертвому кадило»: смерділа та й годі.

— Ну, Петре, покажи, що ти мужчина, що ти не баба! Ти ж сьогодні «зрілий»! Ну, дай Боже здоров'я!

І силою влили в мене цю чарку — і я випив її, мов якісь ліки. Я прямо вирвався зпоміж них і побіг нагору танцювати. Та там я відчув, що я сп'янів. Це був, мабуть, чистий алкоголь, бо в мені наче горіло. Не надумуючись, скоро побіг до буфету і випив кілька склянок пива, щоб згасити спрагу. А це замість поліпшити — погіршило справу. Я сп'янів.

Зробився якийсь такий веселий, аж мені самому дивно стало. А мої ноги стали якісь такі гнучкі, мов гумові. Я став без усякої причини ідіотично сміятися, крутитись по залі без цілі, шукав за чимось, чого не загубив. Такого стану я ще ніколи не зазнавав. Мені стало дуже приємно.

Тоді несподівано для себе самого наткнувся на Стефу, вхопив її за рам'я і силоміць потягнув танцювати. Даремне вона вимовлялась, що вже з кимсь іншим умовилась, старалась звільнити свою руку з моїх пазурів, нічого не помагало. Я тягнув її на середину залі, мов якийсь п'яний моряк дівку і таки примусив її танцювати. Почався наш вальс — я плентав ногами і замість вальса в нас виходив якийсь польонез.

Тепер із соромом пригадую собі, що вона мене майже крізь сльози прохала залишити її в спокої, але вкінці рухалася от так, щоб уникнути скандалу. Танцюючи, Стефа з

огидою відверталася від мене, мабуть, не могла знести того смороду.

Стефа згодилася, але не згодився її партнер, що запросив був її до цього танцю. А був це, на жаль, елегантний студент університету, що приїхав на цей бал із Мюнхену.

Він (на мою думку «брутально») відбив мені Стефу, а вона охоче дозволила звільнити себе з моїх палких обіймів. І, заки я, збаранілий, встиг оглянутись, вони під звуки музики поплили ген-далеко на другий кінець залі.

Я запхав руки в кишені і, хитаючись на ногах, дозволив випхати себе танцюючим парам до дверей. Не було ради — вийшов на двір.

Була чудова літня ніч. Тепло. Пахло скошеним сіном. В даліні майоріли Альпи, вкриті легесеньким серпанком мряки. Лагідне світло місяця пересівалось крізь прозорі хмаринки, він «то виринав, то потопав» за хмарками зза гір. Хвилинами ставало темно, то знов ясніло, мов від сходячої зорі.

Я зараз же забув образу, що її партнер Стефи мені заподіяв, випогодився і з приємністю вдихав у груди свіже повітря. Дуже бажав витверезитись, але ніяк не міг.

Нараз почув я легкі кроки й мене обвіяв приємний запах пахощів. «Жінка» — подумав, мило здивований, але не повертався, стояв мов прикований під мурами бльоку.

І от вона поклала свою ручку в білій рукавичці на мое рам'я, а я — нічого. Жду, що далі буде. Нагло вона закрила мені руками очі й шепнула:

— Петрусю!

А я! Ну, я вхопив ці руки, сильно стиснув їх у своїх, повернувся цілим тілом і став віч-на-віч проти пані Галі. То вона!

Я далі божевільно стискав її руки у своїх широких долонях. А вона похилилась і шепнула прямо в мої уста:

— Поцілуй же мене, Петрусю!

— Та-а-а-к! — шепнув я протяжно у відповідь. Придержав обидві її руки однією своєю, а другою добув з кишені хустинку. Притиснув пані Галю до себе так, щоб вона не могла ворухнутись:

— Поцілуй, але спочатку зітру з уст шмінку.

І давай витирати її усточка своєю твердою хусткою та розмазувати шмінку по її личку.

Але вона була сильна, а я п'яний. Вирвалась з моїх рук, пхнула, аж я заточився, і сказала одне слово, яке мене мов обухом вдарило по голові й відразу протверезило:

— Грубіян!

Я опритомнів, а вона тремтіла з обурення.

Миттю я з'ясував собі, що по п'яному заховався по хамськи. І знов я вхопив її руки сильно, але ніжно.

— Пані Галю, пані Галю, даруйте! Я, я був не при розумі!

І я підняв її руки до уст, цілував кожний пальчик зокрема і приговорював:

— Простіть, помилуйте! А то не пуцу! Простите?

У цьому моменті я усвідомив собі, який я нахаба. Яким правом я посмів стирати шмінку з її уст? Я ж міг поцілувати її, або ж і ні... А то зухвальство, зарозумілість вдарили мені до голови. — Ось, мовляв, просить, щоб її цілувати. Така собі дама. Ну, а яке ж мені діло до того, що вона за одна?

Чи те, що вона вільна, від нікого незалежна, уподобала собі саме мене, такого «смаркача» — дає мені право робити так? Тьфу на мене! Це горілка! Я був п'яний! А що людина по п'яному мудрого зробить?

То вона подає мені квіти своїх почувань у такий гарний літній вечір, вона така пахуча, елегантна, світова — а я замість із подякою відповісти палким поцілунком, я поступив так брутально...

Та ж я їх маю повно за пазухою, цих вимріяних, вилеліяних, невицілуваних — десь у закамарках хлопячого серця захованих поцілунків. І от випустив із рук козири! Замість показатися зрілим мужчиною, я вийшов смішним дурником.

А вона? Як вона мусить жаліти своєї хвиливої слабости-забаганки... І далі прошу і прошу прощення. У світлі місяця помітив на її віях сльози. Їй прикро. Ах! Чому вона не дала мені поличника?

О, як зле я відограв свою першу роль чоловічини у житті! Настирливо пригадується думка мислителя:

«Коли глядимо у чисті води моря, бачимо на дні блискучий скарб, перли, що блистять барвами веселки. Зануримо руку в море і добуваємо повну жменю пустих камінців, рінні, піску. Але скарб блистить далше на дні моря».

Порівняння: у моему серці скарб, перли ніжних почувань, обожання, любови. А коли я сягнув по нього, в моїх руках він оказався порожньою рінню фальшу, облуди, простацтва. А неторкнений скарб таки блистить на дні серця.

*

Мені треба якнайскорше направити помилку, затерти прикре враження. Ніжно беру паню Галю під руку.

— Дозвольте, пані, що підведу вас до дому!

Вона не відповідає, мовчки йде поруч, а я вже віддихаю з полегшою. Йдемо повільною ходою таборовими вулицями. Вслухуючись в тишу, я усвідомлюю собі, як усе в таборі принишкло, заспокоїлось. Мабуть вечорниці закінчилися й учні розійшлися по своїх хатах. Тим краще. Неспостережно проведу паню Галю додому та може пощастить мені переблагати її.

Дорога до неї веде через великий дерев'яний міст над рікою. Ми обоє вже майже заспокоїлись. Розмовляємо собі стиха про щось там:

— О, яка преграна тепла ніч! А як чудово відбивається світло місяця у мінливому плесі гірської ріки!

— Відчуваєте як від ріки потягає нічною прохолодою? Чи не холодно вам стало?

Нараз ми обидвоє потрясені, наче вирвані зі спокійного сну до дійсности. Було нам так, наче ми з неба впали, наче перед нами якась бомба трісла або грім ударив. До глибини потряс нами пекельний вереск.

Ми саме вступили на міст, коли під мостом щось затупіло, загриміло, запищало, засвистіло — і з-під моста нам назустріч висипалося із диким вереском кільканадцять осіб. На жаль, я впізнав своїх товаришів і приятелів. Вони з комічною повагою розступилися на дві сторони моста перед нами і роблячи нам вільний перехід, всі нараз вклоняючись у пояс, заверещали, загукали:

— Ааа! Ґратулюємо молодій парі! Многая літа! Вітаємо, вітаємо!

Ми збентежені на момент спинились. Я розгубивсь, не знав що робити, як захватись. Але в цю мить я інстинктивно відчув, що не можу вдаватись у розмову з тими свавільниками, свищипалками. Не міг я вже більше компромітувати свою даму — примусив себе захватися поважно. Пані Галя, в першій хвилині, хотіла вирвати свою руку і, мабуть, втікати. Але я не пустив руки, лише шепнув:

— Прошу, будьте спокійні! Ходімо!

Ми обое гордо підняли голови і без слова перейшли шпаліром тих збиточників. Так, начеб-то там нікого і не було. І цим збереженням спокою ми їх найбільше покарали. Бо ми попросту зігнували цей несмачний жарт.

А коли вони спостерегли, що ми не реагуємо, зніяковіли, втихли, почали між собою покvapно прощатися й розходитися домів.

Я відпровадив паню Галю аж під двері її хати. Щєраз перепросив за невдалий вечір, який так гарно заповідався і так препогано скінчився. Та тут уже її нерви не витримали і вона розплакалась. Я потішав як міг, що я такий незугарний, такий ведмідь. До того я боявся, чи я часом не дихаю препоганим сопухом горілки. Будь вона сто раз проклята!

Оце і подумав я пізніше. Це — таборове життя: мабуть хтось був, хто підглядав мою розмову з панею Галею, підслухував — і якстій придумав цей чортівський жарт.

Ні, тут не можна і кроку ступити, щоб вас десь з-поза рогу не слідило сто пар очей та щоб ви не були предметом коментарів, пліток та підозрінь.

Із цього дурного жарту найбільш заболів мене факт, що і Стефця була між тим товариством. Стефця! Як вона далась намовити до того? Ні, — чогось такого я від неї не сподівався! Ще у вечірній сукні, в накиненій нашвидку якійсь там пелеринці, видно похапцем прибігла сюди. І вона теж помагала робити ці блазенства.

Я почув такий жаль до неї, наче то вона в усьому винна, а не я.

...Сталось! — Я комплетно скомпромітований в очах табору! Що я нещасний завтра зроблю? Де я подінуся? Таж ввесь табір гудітиме від насмішок та знущань наді мною. Я не йшов додому. Сів на якомусь камені і роздумував. І я не на жарти засумував, розжалобився над собою.

*

В тих жалощах несподівано прийшла мені спасенна думка: Тета Марійка! Ще досі не було ситуації, з якої вона не вийшла би переможно. Її «спасенні ради» були неоцінімі.

— Піду до неї, висповідуюсь їй!

Не дуже то відважно, крок за кроком, поплентався до її хати.

На диво, в неї ще світилося і в хаті я почув якусь метушню.

Тільки я увійшов, відразу запримітив, що тета вибирається у дорогу. Всюди лежали якісь валізки, наплечники. Тета саме приготувляла канапки: мастила хліб шкварками, пересмаженими цибулею. Не вітаючись і не питаючи — я сів, узяв одну скибку хліба, намащеного цим спеціалом і почав їсти. Аж тепер я усвідомив, який я був голодний.

Тета мовчки притакнула головою і підсунула ще одну скибку. Я їв, а вона дальше робила своє. Нагло півголосом заговорила:

— А що, Петруню, якби ти так поїхав з нами? Та ж ти тепер маєш вакації.

— З великою охотою, тіточко, але куди?

І я глибоко відітхнув з полегшою. Ото трапляється мені нагода! Втечу з табору, не потребує сповідатися теті... Нераз я вже так з нею їздив і родичі не мали нічого проти цього, бо треба було дещо з харчів привезти.

А тета:

— Ми їдемо під границю французької зони Німеччини по овочі, по коняк і вино. З нами їде теж пан Дорош. Є нагода показати зручність і силу, ну, і дещо грошей заробити. Хочеш?

Я мовчки з вдячністю поцілував їй руку.

— Отже, годишся їхати? Ти, бачу, просто з балю. Часу мало, ідемо досвіта. Ти ще вдома не був?

— Ні, тето, не був. Нехай вуйко завтра повідомить маму (я кивнув головою в сторону сплячого вуйка). Давайте які комбінезони, я зараз переберуся.

Миттю покидав із себе парадний одяг й черевики. Знайшов під ліжком якісь старі вуйкові шкраби, на кілочку старий кашкет, комбінезони, а про всяке ще полатаний свeтер. За кілька хвилин був готовий. Тета аж в руки сплеснула з утіхи:

— Добре, дуже добре! Чистий гангстер!

І собі згорнула зачіску у грубий вузол, обкрутила голову якоюсь ганчіркою та стала вбирати на себе наплечник, а мені подала другий. Ми випробували, чи міцно держать ремінці, чи валізки щільно замикаються.

Потім тета роздала валізки: — Оця легша мені, ця велика тобі, а найменша для пана Дороша, бо він, бідняга, задихується.

— Про вовка помовка! Скоро беріть наплечник! Ось тут вам все наготовлене: канапки, кава. Ваша дружина і так не годна.

— Славайсу! — сказав цей, грубо поза п'ятдесятку, невеличкий ростом пан Дорош. Забрав усе, чемно підчиняючись наказам тети Марійки. На мене не звертав уваги.

— А наш кузин Петро також їде. Він якраз по іспиті зрілости, має вакації. Головне, — має сильні руки і плечі.

Пан Дорош кивнув головою в мою сторону. Я знав його вже давніше з таких поїздок, з торгівлі, з «чорного ринку». Його дружина нездужала з довгого недоживлення злісливою анемією. І от він, бідняга, кидався як міг, мов риба в сітці. Їздив, возив усякий крам, до того працював у таборовій кооперативі бухгалтером. А від часу до часу вдавався з тетою Марійкою в дальшу подорож, щоб хворій дружині привезти дещо овочів і доброго, французького вина.

Бо ж ми жили у непривітній, неврожайній, високогірській околиці. Тоді ще деякі харчі були у німців на картки і ми були здані харчуватись із таборового котла. Вправді

хворі одержували додатковий харч, але цього всього було замало для хворих, яких треба було форсовно відживляти, щоб втримати їх при силах. Ну, а деж було набрати грошей на приватних лікарів, на ліки, застрики?

Маючи це все на увазі, пан Дорош і в дорозі підчинявся команді тети Марійки. Зрештою, ніде правди діти, всі, що удавалися в цю сторону, підчинялись її команді. Вона полагджувала всі формальности, зналася з поліцією, підплачувала прикордонників, розділювала ролі, хто, де і що має нести, куди треба сховатися, куди перебратись через кордон. І вона мала щастя. Її ніколи не зловили.

Зрештою, хто міг підозрівати у тій скромненькій, старшій жінці, такій невченій, яка не знала чужих мов — такого енергійного коменданта паскарів?

І так ми їхали, не журячись — все піде добре, бо вона є з нами. В поїзді ми стрінули ще кілька знайомих з табору. Деякі їхали за покупками, деякі, щоб поторгувати: то по масло, по яйця, то по ярину, по овочі. Розмовляли, гурторили, розказували свої пригоди.

... Ледве я встиг примістити свою валізку і хотів сісти, — коли з острахом спостеріг, що біля мене має місце пан сотник Кметь. З «острахом», бо цей пан — знана фігура в таборі, стояв близько до молоді, піклувався нею, мов рідний батько. Він — старий пластун ще з молодости, тут дальше працював у пласті і дуже добре мене знав, бо ж і я — пластун.

— Як я гляну йому у вічі? — коли я останньої ночі так прогрівся проти пластового декалогу: та ж я скоштував алькоголю! Я не думав про такі прикрі наслідки. Ах, бійтесь Бога! — Шкіра на мені на мить стерпла. Непевність: знає вже, чи ні? Не смів очей на нього піднести...

Але аж на серці мені відлягло, коли він з доброзичливою усмішкою заговорив:

— О! І ти тут, Петре?

Я зітхнув з полегшою, чемно поздоровив, вклонившись і присів на красчку лави. А він, звертаючись до тети Марійки:

— Я тепер стало в дорозі: одною ногою ще в таборі, а другою в Мюнхені.

А тета:

— Ваша родина напевно вже оформлюється на виїзд?

— Потрохи. Я вже берусь ліквідувати наше помешкання в таборі.

Розмова увірвалась. Я став розглядати подорожніх. Якраз проти мене при вікні сидів на кілька років старший від мене, знаний таборовий джигун. Вбраний по найновішій моді, самовпевнений, зарозумілий, курив цираку одну за другою, розглядав критичним оком публику, — сидів мовчки. Я знав його дещо з видження, бо він усюди шатався, всюди було його повно. І на нашій балю був. Пхався до найкращих дівчат, до кожної залицявся, строїв із себе якогось побідоносця, Дон Жуана.

Його особа впливала на мене депримує, я чувся поблизу його дуже пригнічено.

Це був такий тип, що варто йому ближче приглянутися. Добре відживлений, все старанно і гарно одягнений, жив чомусь-то в окремій кімнаті, хоч ми всі, цілими родинами, тиснулися у спільних кімнатах. Це окреме мешкання було ніби-то виправдане тим, що він фотограф, хоч цього його фотографування ніхто й не бачив.

Звичайно перебував десь «на райзах», все в дорозі, то в Мюнхені, то ще десь-там. Коли перебував у таборі, то звичайно спав до полудня, потім, позіхаючи, забирав свій сухий приділ і знову десь зникав.

Я ближче не займався б цим типом, коли б не ця обставина, що він не на жарти починав імпонувати нашим дівчатам. Він часто з міною знудженого джентельмена проходжувався по таборі і безличним поглядом міряв від голови до стіп наших дівчат — наче таксуючи, чого варта кожна.

До того вмів підлабузнюватись до їхніх матерей, — так, що вони починали трактувати його, як поважного конкурента до своїх доньок. Зухвалий, він при найменшій нагоді присувався близько, аж заблизько, і до недосвідчених дівчаток заглядав їм у вічі і плів якісь небелиці. Вкінці хав під руку і провадив таке дівча кудись по завулках, то над річку, то десь у лісок...

Нераз я собі казав:

— Та це не моє діло! Що мене це обходить. Вони мають батьків.

Ба, але коли бо він почав нагло підлабузнюватись і до моєї, до нашої Стефці. Від якогось часу я спостеріг, що він прямо назирцем лазив за нею. А при нагоді то хапав її руки, то гладив по раменах — а лице його, а очі виглядали тоді якось так схидно, безсоромно.

Одначе найгірше було те, що Стефця чомусь дуже слабо боронилася, — наче з задоволенням слухала його улесливих слів. А мене це доводило до шаленої пасії. Бо вона була для мене не лише ідеалом жіночої краси, — вона була така чиста, така неосяжна в своїй дівочій простоті. Мої думки, коли перебували при ній, були далекі від всякої пожадливості — я ніколи не уявляв собі її як жінку, як любку. Вона була для мене вимріяним ідеалом, який я лелівав на дні серця, — я не знаходив місця, де міг би примістити її, хіба побіч моєї матері, чи сестри.

І тому моя злість на того неробу була тим більша, що безсильна.

Не знаю, чи він знав, яке моє відношення до Стефці, чи так лише, міряючи мою молодість із своєю мужеською зрілістю, відчував перевагу, бо трактував мене якось так згори, протекційно ласкаво. А в його очах я бачив іронію і насмішку над моєю безсилістю.

І от, ми сиділи в поїзді напроти себе. Він зразу пізнав мене і перший поздоровив. Я буркнув щось під носом і відвернувся. А він не розчарувався тим і почав:

— О, то ви, пане Петре? В цьому перебранні я і не пізнав би вас. А й пан сотник тут? Поважання.

І вже витягнув цигарничку, трактуючи дорогими американськими папіросами:

— Дякую, я не курю — викручуюся.

А пан сотник якось не міг відчепитись та й закурив.

— Йдете, як бачу, кудись за набором? — підлесно й підступно запитав.

Наш інстинкт підказував, що не можна признатися куди і за чим. Зрештою тета Марійка немилосердно копнула мене значуче і боляче в кістку ноги, що я мало не крикнув з болю, а сама скоро заговорила:

— Де там за набором! Раз, що грошей у нас немає, а друге — це не дуже безпечно, можна потрапитись. От я віднайшла свою фамілію. Їдемо, може вдасться перевезти до нашого табору, і лахів дещо веземо і трохи тієї мізерії, тих харчів дещо веземо, що собі від рота відірвали. Діти голодують, знаєте, — сказала, позіхнула, сперлася на мое рамя, буцім дрімаючи. Хитра.

Але він не повірив, прижмуреними очима міряв наш одяг, наплечники, цілий екіпунок, який, врешті, у найвищій мірі був підозрілий. А може й догадався за чим їдемо, може і мав заінтересування, як і всі такі небесні птиці, для алькоголю, по який ми їхали. Нагло відвернувся від мене.

— А ви, пане Дорош?

— О, — сказав цей — я при кумпанії. То, знаєте, пані добродійка не вміє кинутися, звичайно дама — а то треба і до американців і до влади. Ну, а наш Петрусь досвіду ще не має. От, хіба двигати допоможе, бо плечі здорові.

— Гм-м... — він ласкаво — то це так, ну, то щастя Боже!

А тоді сотник:

— Ну, а куди ж ви, пане? Мало вас у таборі видно, місця не загірете.

— Я? — випнув груди — я за справами. То до таборів мене висилають, то до центру їду. Зв'язок, знаєте, удержувати мусимо. Не буду хвалитись, але це справи важні. Організуємось. Ростемо. Ми, українці, не можемо засипляти.

А нахилившись сотникові до вуха, півголосом:

— З краєм зв'язок утримуємо!

Сотник, що мабуть збагнув його підступ, а може й дещо знав, лише зневажливо підсміхнувся, заскреготав зубами, а далі усміхнувся, роблячи вигляд, що ніби засипляє.

Ситуація ставала напруженою. Сотник аж ніяк не міг заспокоїтись, — і я побоювався, що вибухне, так він сопів, форкав носом. Але на щастя цей пан, як його звали «Фуньо», мусів пересісти на інший поїзд і забрався. Ми з полегшою відітхнули.

*

Про побут на границі французької зони я мало що маю сказати. Ми приїхали туди вже вдень у якесь мале сільце, перейшовши якісь круті стежки і дороги. День до вечора ми перебули у якогось бауера. Смерком ми знову ключами мов ті лиси, що хвостом затирають сліди за собою, вкінці дійшли до малого гайку. Тут мене лишили і казали чекати їхнього повороту.

Команду обняла тета Марійка. Вона забрала весь наш набір цигарок, шоколяди і грошей, що служили до заміни, і попрямувала сама, на їй лише відоме місце. А за нею у деякій віддалі йшов пан Дорош.

Я у великому напруженні ждав, що з того всього виїде. Ждав я так може годину, або й дві. І в душі просив Бога про поміч: — Боже, Боже допоможи їм! А ти, нічна мряко, заслони очі всяким поліцаям та пограничникам, а ти, любий вітре, загуди і заткай їм вуха, щоб не чули шелесту, щоб не бачили нічого. Дозвольте їм щасливо перекупити пограничників і оминати найбільш небезпечне місце.

— А ти, місяченьку, сховайся за хмарою. А ти, хмарко, закрий всяке світло, — заховай їх перед аргусовим оком влади! О, Боже, прости, поможи! Та ж ми не робимо нічого грішного. Ми рятуємо наших рідних від голоду, від недуг, від нужди, від загибелі. Нас не жене жажда наживи. Нас жене нужда. Пан Дорош мусить рятувати свою хвору дружину, а я доживлювати нашу маму, яка щораз більше занепадає. Ти ж, Боже, сотворив і благословив вино, щоб воно служило і допомагало всім людям, а хворим треба його. Ну, а що ми решту за солоні гроші продамо таборо-вим піякам, то це справді одинокий наш гріх. І прости нам, Боже!

І так то молюся, то важко зітхаю, а час довжиться і тривожні думки гонять одна одну:

— Ану ж не вдасться — ану ж заарештують їх! Що я тоді маю робити? Як допомогти їм? З яким вислідом вертати до дому? Коли б я хоч зломаного феника при собі мав... А то тета забрала всі чисто гроші. І я навіть вернути домів не мав би з чим, так що от, бери та пішки вертай!

Серед цих невеселих роздумувань я, здається, задрімав. Коли несподівано мені видалось, що хтось стиха свиснув. Це був умовлений знак. Я й собі відповів свистом. І за деяку хвилину я побачив їх обос. Але, ох! З ними було ще двох мужчин. В мене серце захололо: Поліція! — подумав і затиснув кулаки, готовий кинутись — не дати своїх на поталу — все одно не піддатись живим.

Але на щастя це не були поліцисти, лише такі самі бідні і злякані паскарі, як ми. Вони двигали тяжкі валізи, які принесли з тамтої сторони. Скоро ми мовчки переладували весь вантаж у наші валізи й наплечники — та й мовчки розійшлись. Тета обладувала мене сумлінно, мов верблюда: і спина й обидві руки були повні. Але, на щастя, ми далеко не йшли, може якийсь кілометр. Тут тета легенько застукала у вікно якогось бауера. Він так само тихенько вийшов, запряг коня до візка і відвіз нас на залізничну станцію. Він вже раніше отримав заплату американськими цигарками.

Але на станції то також нелегка була справа дістатись до поїзду, бо там чатувала залізнична поліція. Отож тета взяла (умисне на ту ціль залишені) цигарки і пляшку вина під фартушок та й пішла купувати квитки. А ми, тим часом, з протилежної сторони станції перейшли рейки, та й, не доходячи до перону, сховалися між товаровими вагонами. За кілька хвилин з'явилась тета між нами, але вже без вина і цигарок, за те з квитками в руці. На радощах я мало не кинув з рук цінного набору і не потовк пляшок; вхопив тету в обійми і поцілував. А вона нібито брусовато фукнула на мене:

Та відчепися, дурний! Не кажи гоп поки не перескочиш! Не тішся завчасу! «Хто на кінці сміється, той сміється найліпше». — Тим вона прикликала мене знову до дійсности.

Обережно і щасливо ми заладувались до поїзду. Залізничний поліцай справді був при від'їзді поїзду, але не дивився в нашу сторону, може так вдавав, що нас не бачить. А може він був добра й розумна людина. А може також хотів жити. А може мав до виживлення велику рідню і не ставало харчів ні грошей. Оттак міркуючи я в душі сказав: Дай тобі Боже здоров'я, добрий швабе!

Досвіта ми прибули на нашу станцію. Тут ми вже були як вдома; знали всі входи і виходи. Ми не дурні були виходити головним виходом. Коли поїзд звільняв на мості перед в'їздом на станцію — я вискочив з поїзду, а мої товариші подали мені важніший вантаж і я з цим усім зісунувся із залізничного насипу в долину, прямо у фосу.

А вони обоє, вже на станції, хильцем, з противної сторони перону, нишком-тишком поповзли також насипом та й собі зісунулись в долину до мене.

Там ми тихо переждали, аж поїзд рушить з місця і станція опорожниться. Тоді ми вже свobodно вийшли на дорогу, Тета Марійка в приступі доброго гумору вдарила мене рукою в плече і кликнула:

Ну, Петре, тепер смійся, тішся! Кінець діло хвалить!

На жаль, якраз тепер не до сміху було. Тяжкий наплечник муляв мені рамена. Ремінці тяжких валізок в'їдались у мої долоні. А тут ще яких три кілометри до табору. Але вони не почули від мене слова нарікання. Та ж я молодий, сильний юнак, а вони обоє старші люди. Даремне уговорювали мене, щоб я дозволив їм нести дещо із моїх тягарів. А я — ні і ні!

Коли ми врешті до краю змучені, невиспані, голодні добились до дому, вже був день. В таборі якраз пахло свіжою кавою. Вже вештались мами з бляшанками ранньої кави чи молока в руках.

Цілий наш вантаж ми склали в кімнаті тети Марійки як у коменданта цілої ескапади. А вона, як правдивий чесний бухгалтер мала вже вирахувати і кожному по справедливості приділити його пайку в грошах чи в натурі. Ми мали безмежне довір'я до неї...

А вдома мої родичі прийняли мене з правдивою радістю. Може вони й знали про мої нічні пригоди. Може й знали про пляму, яка на мені тяжіла, бо де ж би в таборі така новина затаїлась, тим більше така знаменита нагода до пльоток.

Але заховувались достойно, як кажуть, «дивились крізь пальці».

А може і простили мені прогріх. Може подумали: «Ет, він вже тією подорожжю, тими тарапатами спокутував свою провину».

IV

Нарешті, прийшов цей довго очікуваний час, прийшла пора і наш виїзд за океан став актуальною справою. Ми одержали дозвіл на в'їзд до З'єдинених Держав Америки. Він зветься тут «афідавіт», а людина, яка нас за океаном прийняла, це «спонзор». І вже внедовзі ми мали виїхати на тзв. «комісію» до збірного табору.

А було це так:

Той самий українець-канадієць, який пізнав нашу рідню зараз по приході американців до Німеччини, — цей самий не спускав нас з очей протягом цілого часу і все був з нами у контакті, переписувався з нами, помагав нам матеріально. Зразу він хотів забрати нас до себе, до Канади, але пізніше роздумав. І от їдемо до його дядька, який має велику пташину ферму недалеко міста Філядельфії. Ми робимо собі великі надії на перебування і працю на фермі, з огляду на слабе здоров'я матері.

А я? Я хочу і мушу зразу працювати шофером, бо це ремесло я добре вивчив щороку підчас шкільних ферій. Вправді родичі хотіли би, щоб я продовжував студії, особливо технічні, до яких я здавна мав велику охоту. Часто доходив я до таборової майстерні, вмів уже направити радіо-апарат, в потребі помагав таборовим електро-монтерам. Певно, холілось би поглибити знання, але де дістати коштів? Родичі вже виснажені різними тарапатами, непосильною працею, сестра не має сил до фізичної праці. Хто ж, отже, має дати рідні утримання, як не я?

Так, я мушу здобути собі місце у новому світі власними руками.

... Пригадую одну розмову: мій приятель, Миросьо, по скінченні гімназії в таборі записався був на медичні студії в Німеччині, в місті Мюнхені, де вже стало перебував. Одного разу він приїхав на відвідини до табору. Тоді я і Стефця мали цікаву розмову з ним. Він почав:

— А я студіюю дальше і вам раджу тепер, по матурі, йти до Мюнхену в університет. Такої нагоди до студій, як тепер, ви ніколи не будете мати. Допомоги, стипендії спадуть на вас, мов добродійний дощ. Ну, рішайтеся!

Я важко зітхнув. А Стефця?

Він протяжно глянув на неї, але як глянув! — своїми прекрасними палкими очима! Як глянув? Я зловив цей погляд — і серце в мене сильно забилося — а відтак — стало тихо. Так, наче відчуло, що рішається його доля. І знову тривожно забилося: Коли вона відповідь потакує, піде тут, в Німеччині, на вищі студії — тим самим не виїде до Америки — а я втрачу її з очей раз-назавжди. Не зможу вже перебувати близько неї, тішитися її присутністю, дихати тим, що й вона, повітрям. Але ні, не буду переконувати її — затисну зуби і видержу! Хвилинку ми мовчали. Вкінці Стефця почала:

Чи ж не забагато я вже одержала з рук своїх родичів? Мама роками працювала в таборовій кухні, а тато по бюрох. Мама ніколи не взяла до уст шоколяди, а тато не закурив цигарки, які нам давали американці. Все це йшло на «чорний ринок», на здобуття коштів, щоб оплатити мою науку. А тепер, коли свідоцтво виказало, що я вже «зріла» — я розумію і знаю становище своєї рідні. Їхня пожертва нам, дітям, витягла з них усі сили. Зусилля енергії напняті до крайності, немов тятива лука. Я не можу дальше напняти її, бо це може спричинити катастрофу. На мою думку, — діти лише до деякої міри можуть користати з жертви родичів.

— Але ж, Стефцю, не бери цього так трагічно — почав він. Подумай, що ти ціла надія, радість і гордість родичів. Та ж вони з охотою будуть тобі ще деякий час допомагати. А це вже не будуть такі великі вимоги, як до тепер. Стипендії...

— Запізно, Миросою! — Я вже рішилась. Ходжу на курси шиття і крою від довшого часу. Вечорами шию в хаті. Я вже вмю скроїти і вшити суконку.

— Що, що, суконку? — згірливо скрививши губи, спитає — а твоя освіта, твоя матура? Нащо це все тобі тепер припадсться? Воно безужиточне в кар'єрі швачки!

— Миросю! Я бачу, що ти аж ніяк не хочеш погодитися з цим, що я бажаю фізично працювати. Зрештою, хіба ж в Америці нема ремісників із середньою освітою? Думаю, що і моя «вченість» причиниться до того, що мое оточення буде з пошаною ставитись до мене, а я буду знати як себе гідно поводити між людьми.

— А може, може плянуватиму творити десь у великому модному підприємстві — а може й сама буду колись мати кравецьку робітню...

— Ні, — знов почав Миросьо — а мені таки трудно із цим погодитися. А твої музичні студії? Хіба ж скажеш, що музична школа, яку ти скінчила і твій непересячний голос — це все балаяст, яким можна так собі знехтувати? Бо ти тепер щось ліпше, іменно, «шваля»!

— Ха-ха-ха! Яке страшне слово в устах пана, що за кілька семестрів має стати «доктором». Ні, — запевнюю тебе, не надармо я вчилася музики. Колись може й буде в хаті п'яніно, куплене за власні гроші, гірко запрацьовані гроші. А якщо у вільний час зможу відвідати оперу — то не буду там лише сидіти з роззявленим ротом, не буду лише подивляти декорації і костюми. Ні! Мені з музичною освітою приємно буде послухати музику і співи, — бо я це розумію.

— Вір мені, мені, Миросю, — це ніяка поза. Я граю і співаю найчастіше для себе самої, а про велику музичну кар'єру я ніколи не мріяла... Мої родичі, дай їм Боже здоров'я, ніколи не старались в мене вмовити, що я якась «чудесна дитина». Вони перш за все старались виховати мене на пожиточну людину і розвивали в мені це, до чого спостерігали в мене здібності.

Втихла... Миросьо задумався. А я голосно з полегшою зітхнув.

— Але ж то дурень з мене! — Миросьо мабуть догадався, чому мені нараз так легко зітхається. Глянув на мене з докором, зі злістю. На відхіднім, видно не даючи за виграну, замітив:

Ми ще поговоримо...

Така була наша розмова, а властиво їхня. Бо це, що в моїй душі діялось, не можу вважати за участь у розмові.

Але від тієї виміни думок якось легко стало у мене на душі. Стефця, як видно, віддалюється від Мирося... Тим самим вона наближається... до кого? Гмм, ех! Не треба собі набивати голови далекими плянами! Нема тепер на світі, зокрема для такої як ми молоді ніякого стійкого «плянування». Нем тепер живеться от так: з дня на день. Невідомо, що нам завтра принесе якийсь «віс майор». У нас все перебуває в так званому пливкому стані. І ми так звикли до цього стану, що насправду не знаю, як нам вдасться уложити таке якесь звичайне життя. Таке життя, в якому один день подібний до другого як крапля води. А всі дні, наче однакові, нанизані на нитку коралики.

*

Одного разу, вечором, якось так дивно склалися події. Я йшов табором, от-так собі «не кажучи нікому нічого». А мої ноги, мов ті витренувані коні, що у нас там вдома, на Україні (як розказували тато) в деякого газди, що їхав на торг, самі ставали перед корчмою, бо знали, що господар мусить «закріпитись», — ну, і їм кине жменю сіна, щоб не дармували. Ото ж ті мої витренувані ноги, куди б мене не носили, а все спинялися там, де хата Стефці.

При самім вступі до передсінка я ненароком наткнувся на пана сотника Кметя. Він сказав, що має якусь справу до батька Стефці. І ми майже одночасно простягли руки до клямки їхніх дверей. Я чемно уступив місце старшому панові і хотів піти геть. Він вхопив мене за руку значучо, під вусом всміхнувся і моргнув:

— Та що ти? Куди втікаєш? Ходімо разом! Зрештою я лише на хвильку, а ти напевно забавишся довше на вечорницях.

Ми обидва засміялися й одночасно увійшли в хату.

Родичів Стефці ми не застали. Натомість, на превелике наше здивування, застали за столом нашого ловеласа Фуня. Він мабуть якраз розказував щось дуже цікаве, бо і Стефця і її молодший брат та сестра з великим зацікавленням слухали.

Пан сотник вправним оком зрозумів ситуацію. І коли Фуньо нагло замовк — сказав:

— Прощу, розкажіть далі, пане Теофіль! Ми теж радо послухаємо, заки панство, родичі дітей повернуться.

Та й сів собі збоку, готовий слухати, а я подав біля дверей. По хвилині тиші Фуньо, мабуть не дуже раде, почав:

— Ага! На чому ми то скінчили? — Правда, це було якраз у цьому місці, де я вже перейшов був чеську гра-ницю, щасливо перейшов замерзлу ріку Попрад, від сло-вацької сторони у стіп грізних гір Татр. Лютий мороз скри-пів мені зловіщо під ногами. Мій довірений провідник до-ручив надзвичайну обережність і тишу, коли нагло з не-далекого обійстя забрехав пес. Мій провідник кинув йому шматок затроєної ковбаси і він втих...

Зпоза хмар показався серпок місяця. Скрадаючись по-під деревами, ми відомими нам крутими стежками по-чали дертися вгору, високими шпилями Татр, щоб дістатись на другий бік, на Лемківщину і сполучитись з героїськими частинами Української Повстанської Армії, яка відважно боролась за Україну. Холод був пронизливий, морозний вітер свистів, завивав. Нагло, ще ми не дійшли до половини Татр — як, наче зпід землі, виринув на стежці перед на-ми москаль і крикнув: «Стої! Руки вгору!». Я не змішався. Миттю добув з наплечника ручну гранату і кинув йому під ноги...»

В цьому місці затихло оповідання. Я глянув по слуха-чах, а вони із запертим віддыхом слухають. А Стефця, ціла зарум'яніла, з розхиленими устами вдивляється в опові-дача.

Тут сотник не втерпів і припинив усякий звук рухом руки.

— Перепрошую, гори Татри зі сторони Словаччини це непрохідні голі скелі і ледівці. Не розумію, пощо дертись аж на Татри, коли вигідні просмики знаходяться на схід від Татр, а то в горах Низький та Високий Бескид, де вла-стиво точилися найбільші бої. Я це докладно знаю ще з першої світової війни, коли юнаком я боровся в рядах Усу-сів проти москаля.

— Непрохідні — так Фуньо — як для кого. Я з ними обізнаний відколи борюся в лавах УПА.

— Ви боретесь? А можна знати, коли це так ви пере-
ходили Татри?

— Можна, чому ні? Ото ж в місяці січні цього року.

— В січні? Пождіть-но, пождіть. Ні, пане! Ви поми-
ляєтесь. Якраз вже від місяця січня б. р. я майже стало пе-
ребуваю в Мюнхені, бо мій син занедужав і лежав у ліч-
ниці. І я напевно бачив вас дуже часто на т. зв. «чорнім
ринку» на Розенгаймерстрассе, бо я поблизу мешкав у
знайомих.

— А я вас не бачив — необережно зловився Фуньо...
А може справді, пане сотнику, може маєте рацію. Так, це
було мабуть в лютім... Так, так, напевно в лютім... —
Фуньо робив вид, буцімто забув і надумується.

— Ані в лютім — вже поденеровано пан сотник — ви
мене не бачили ані тоді, ані протягом цілої весни, бо я на-
рочно не находив на вас, — мене цікавила ваша діяльність.
І я бачив вас не раз, а сто разів, як ви собі походжали, по-
курюючи, гарно прибраний, чистенький, наперфумований.
Ви не торгували нічим, а так крутилися, мабуть з чийогось
доручення... Ні, мій пане, так не виглядають борці УПА,
які, за вашими власними оповіданням, переходять шпилі
Татр та кидають ручні гранати.

Я бачив їх, я приймав їх, — ще в початках боїв, тут на
границі Баварії приймав цих, які чудом продирались на За-
хід, щоб світові подати вістку про ці новітні українські
Термопілі. Я бачив їх, ці худі кістяки, обдерті, босі, голодні,
поранені, нещасні інваліди. Це мученики за ідею, — святі!
— що чудом вийшли живими трупами з геєни, з пекла
на землі. Це зменька витривалих, які падали в нерівнім
бою, оточені ворожою навалою — без будьякої помочі з-зов-
ні, без запілля, без ліків, без одягу, без харчів. Сльози тис-
нуться до очей, безсильна ненависть до ворога віддих за-
пирає... І ви смієте тут затроювати молоді серця й уми
неймовірними вигаданими балачками! І смієте для своїх,
якихось мені незнаних ближче цілей осквернювати, осміщу-
вати те, що для української молоді повинно бути найсвя-
тіше! Смієте приписувати собі заслуги героїв, які здобули
безсмертність не пустомельством, не хвальбою, але гека-
томбами жертв, своєю священною кров'ю, своїм молодим

життям. Яка ваша ціль обдурювати молодь — догадуюся. Хочете вкратись у її довіря, відтак використати для своїх цілей. Це каригідне! Наша молодь повинна і мусить знати голу правду, хоч би яку жорстоку, але правду!

По цих словах запанувала гробова тиша. Фуньо, прибитий розторощуючими аргументами, звисив голову. Ще щось мимрав:

— Але ж, пане сотнику, прошу, будь ласка!

— Ані слова більше — вже майже крикнув той. — Кажу вам, як щоб ви-не-ви, то я покликав би вас до суду чести! Але так, то йдіть на інші руки! Не вам міряться зо мною! Але руки геть від молоді! Діло зі мною! Я вас розчолопаю, я вас ще розшифрую, на це моє слово! Не був би я сотник! Не був би я Кметь!

Встав грізний, палаючий святим гнівом, зміряв нікчемника згрідливим поглядом і вийшов без прощання, тріснувши дверима.

А я і собі схопився та мерщій за ним. Я не міг довше бути, не міг довше дивитися на цього скомпромітованого Фуня. Мені чомусь було соромно за нього.

Я дігнав пана сотника. Хвилинку ми йшли мовчки. Потім я сказав:

— Дякую вам, пане сотнику! Признаюся, що я не мав би відваги так розправитись з ним. Дякую зі щирого серця за Стефцю і за дітей. Цим вашим мужеським виступом і цими кількома, надиханими безмежним патріотизмом, реченнями — ви загрили і моє серце, яке дотепер дримало. Як мало я знав про ці, такі важні, справи. А тепер і я хочу піти на зміну цим нашим героям, і я хочу жертвувати собою. Аж сьогодні я зрозумів, що такі молоді, здорові, потрібні там, де йде боротьба за волю. Ви запалили й моє серце.

Хвилину ми мовчали, а далі я голосно снував свої думки:

— Що для мене Америка! Кому я там потрібний? А тут кличе батьківщина! Тут я можу бути потрібним. Я ще не сповнив обов'язку крові. Годі мені в такий гарячий час думати про особисте, щасливе, безжурне життя. Вірте мені, — я напrawdę готовий. Я ж вільний, що мене в'яже. Прошу вас, пане сотнику, порадьте, скажіть, як мені бути?

Гм — задумавсь пан сотник — це дуже похвально, що в твоєму серці стільки запалу, що в ньому жевріє така гаряча любов до нашої поневоленої батьківщини. Але, на жаль, це неправильно, коли ти кажеш, що ти вільний і незв'язаний. Та ж ти єдиний у своїй родині фізично сильний, здоровий, — ти єдиний, що можеш виручити їх там, за океаном. Кажу тобі, ти якраз їм необхідний. Тобі нема вороття. Мусиш провести ці дорогі істоти — не може ж якраз тепер лишити їх на призволяще.

По хвилині сказав:

А там, в Америці, можеш охотником вступити до війська, навчитися модерного воєнного ремесла. Кажу тобі це, — ще не наступив сумерк, це хвилева темрява, по якій заясніє ранок поневолених націй. Нераз ще буде Україна кликати своїх вірних синів, добрих вояків, до зброї. До того Америка дає молодцям, які вислужили у її війську, фінансову поміч, щоб могли далі студіювати. Здобувати знання, вчитись, — це велика річ, — наука це також зброя.

— Невже ж, пане сотнику, я міг би далі студіювати? А я про це не знав.

— Так, Петре, ти ще молодий, перед тобою життя, багато ще дечого можеш досягнути. Нам, Україні, потрібно вишколених інтелігентних військовиків.

— Дякую вам, пане сотнику! Ваша правда, — не знаючи воєнного ремесла — я був би своїм не поміччу, а завадою. Ваших слів я не забуду. І від тепер буду мати в житті ясну ціль.

*

Несподівано я зустрів Романа. Якось за справами навіть не мав часу його відвідати. Ми оба щиро врадувались зустріччю. Присіли на камені на коротку балачку. Я зразу завважив, що він змарнів, був зажурений і так, наче якийсь старший зробився.

— Як живеться «стара воїно»? — гукнув я — А як твої справи?

Завжди безжурний оптиміст, Роман якось сумно усміхнувся:

— Мої справи погані. Все ще кличуть мене на якесь слідство, то на якісь переслухання. Слідчий попросту недовіряє мені, ставить безнастанно одні й ті самі питання, думає що всетаки «щось» витисне з мене. Найбільше підозрілим здається факт, що я тоді, на прогульці, залишився сам позаду. Ну і я трохи журюся, бо наш виїзд до Канади припинений.

— Ех, не журись так, Ромку! — сказав я — правда вийде на верх, мов олива. І не дивуйся владі, вони роблять своє діло. Подумай, людина пропала, мов під землю провалилася. А для нас це фатальне, що ми якраз знайшлися у цьому місці і пасі. Признаюся, що я таки багато завинив. На цьому ми розійшлися.

*

Ото ж ми тепер живемо під знаком виїзду за океан. Вже оформились у таборі в еміграційному бюрі і готовимось до виїзду, до збірного табору, звідкіля вже виїжджалося за океан. Розпочалась гаряча підготовка до виїзду.

Ми поробили великі дерев'яні скрині, поперешиливали зелені американські ковдри на «цивільні», поперешиливали подушки. І від того часу, слухаючи таборових побрехеньок, жили у тривозі, що якась впливова урядова особа повикидає нашу постіль із скринь і ми опинимось там, за морем, без подушки під голову. В цій тривозі удержували нас всякі таборові гієни, які при контролі скринь хотіли дістати т. зв. куку в руку.

А дальше — друга тривога торкалась кількох долярів, які треба було «на чорно» привезти і перешварцувати через митну Скіллу і Харібду. Цих кілька мізерних долярів зібрали ми з тяжким трудом: то я заробив на своїх поїздах, то ми обидва з татом заробляли при виладовуванні вугілля і дров та при ладуванні всяких скринь. Зароблені марки ми, у великій таємниці, змінювали на американські доляри.

...Розпочалась жива дискусія, де сховати, хто сховає і хто з нас перевезе за океан цей скарб, без якого ми не могли уявити собі початків нашого життя на чужині.

І от виринули різні проекти:

Як я запропонував, — зробимо подвійне дно в скрині і всунемо цей вузлик між дошки. Друге, — зірвати і вижолобити обцас у черевикові і там його заховати.

На це тато: Ага, вже були такі мудрі, що в цей спосіб перевозили великі суми та брильянти. Їх спіймали і не знаю, чи самі урядовці знайшли, чи хто доніс. Досить, що ці скарби сконфіскували, а хитрунів завернули назад до Німеччини.

А сестра Леся каже: Ну, то може би ці папірчики зашити під стяжку татового капелюха, або в обшивку від коміра блюзи, або попросту зав'язати у вузлик татової краватки.

На жаль, всі ці проекти впали з огляду на якусь мітичну, особисту ревізію. Вкінці остаточно прийнято і схвалено плян мами: зашити доляри в обшивку маминої спідниці, яку мама мала підчас цілої подорожі постійно носити і берегти мов ока.

Ми всі погодились з думкою, що «чейже ніхто не наважиться здирати останню спідницю із старої жінки», бо це був би вже край!

Так ми вмовляли в себе і взаємно себе і других заспокоювали, але в душі кожний зокрема тремтів і був у тривозі за ці доляри і наслідки такого «шварцування».

Відтак ми всі врочисто асистували при зашиванні долярів. Ця процедура відбувалась вночі при зачинених дверях і завішених вікнах. В обшивці маминої спідниці були тверді філібінові прутики і поза ці прутики всунула мама цінні папірчики. Важна робота була зроблена.

Ще одна тривога не залишала нас ні на мить: що скаже лікарська комісія про стан здоров'я нашої мами. Бідна мама останньо від усіх цих тарапатів сильно підупала на силах. Отож — щоденно треба було змушувати її, щоб пила шоколяду розбиту зі жовтком, їла терту на терці сиру моркву, яка мала вітаміни. Крім того мала поїдати і шоколяду в тафлях і кекси, які ми «фасували». Мама не мала на це вже найменшого апетиту і при цьому кормленні все розгравалися трагічні сцени.

Тато аргументував:

— Бійся Бога, жінко, їж, відживляйся! Змилуйся над собою і над нами! Хіба ж ти не чула, що лікарська ко-

місія відкинула від виїзду цілу родину наших сусідів За-спів через якусь-там плямку на легенях молодшого синка? А що буде, коли нас усіх признають здоровими, а тебе відкинуть? Чейже ми не можемо і не хотіли б виїхати без тебе!

А дальше: Ах! Чи ж не ліпше було б нам всім залишитись в Європі? Ба, коли б не ця вічна загроза війни. Ні, оставатись тут не можемо. Наші спасителі зі Сходу, якщо б у війну нас захопили, — повішали б нас без пардону на першій ліпшій сухій гиляці.

— Але ж тату! — пробувала опонувати Леся — я також не хотіла б залишатись тут. Зрештою, та за що ж нас вішати, ми нічим не провинились.

— За що? — От за це попросту, що ми тут у Німеччині жили, та що ми знали інше, не «сталінське» життя. Ог, за що.

Так то різні міркування і тривоги шарпали нашу уяву не давали спокою вдень — не давали заснути вночі.

*

Товаришка Стефці, Оля, була неоцінена. Ми часто стрічались, а тоді про кого йшла мова наша — як не про Стефцю?

Звичайно починалось зовсім невинно, щоб я опісля перереходив муки тортур. Однак не скажу, щоб я собі цих тортур не бажав. Якось недавно Оля почала розмову:

— А знаєш, Петре, я вчора вечером була у Стефці. Кажу тобі, вона має судну годину зі своєю мамою. Несподівано для нас її мама почала довірочну розмову з дочкою, не вважаючи на мою присутність. Говорила: ну, як же ти надумалась? Чи хочеш дівувати до сивої коси? Ти вже не дитина, повинна сама застановитись над своїм майбутнім. Ти добре знаєш, що ми не в силі дальше оплачувати твої студії, ми маємо ще діти. Виїзд до ЗДА стоїть перед порогом — мусимо, що до тебе, спільно уложити якийсь плян. А то, знаєш, в Америці треба буде фізично працювати, — треба вміти кинутись. А що ми пічнемо в перших початках, ще й з меншими дітьми?

— Але ж, мамо, я вже зможу і на себе заробити і вам допомогти, — несміло сказала Стефця.

— Тери-фери — вона буде заробляти! — А чи ти знаєш, що це значить твердо вистояти десь у фабриці вісім годин за якоюсь машиною, ти знаєш, якої це вимагає сили, напруги нервів?

— Знаю, мамо, знаю — я про це читала. Але там і за роботу добре платять. Я хочу працювати, я готова.

— Мовчи вже, не переч мені! Тобі трапляється добра партія. От, якраз сьогодні знов говорив зі мною пан Теофіль (Фуньо), він має що до тебе поважні наміри. Хоче тебе за жінку. Чоловік статечний, має вже хліб у руках. Лиш приїде до Америки, відразу стане на роботу, яку йому запевнили свояки. Замешкає у рідних — буде мати хату готову — до того ложку й миску. А ти собі спокійно заживеш. Та-то згідний зі мною, ходить лише про твоє слово. То ми ще тут в Німеччині могли б справити весілля.

— Та я ще не збираюсь заміж! Та я ще не надівувалась. Все лиш за наукою та у цих таборових злиднях. Прошу дозволити!..

— Нічого не дозволяю, — має бути так, як родичі радять!

Стефця сумно звісила голівку і ледве не плакала. Ах, як я їй співчувала, — сказала Оля.

В цьому місці я заскреготав зубами і затиснув п'ястуки. Я мусів страшно виглядати, бо Оля вхопила мене за руку:

— Схаменися, Петре!

— То вже так далеко зайшла справа — вигукнув я, — рідна мама заганяє власну дитину у сліпий кут! — і я ледве прошипів:

— А що ж вона на це? Рішилась?

— Ех, Петре, якщо б я так була на її місці, я дала б рішучу відповідь. Такого мерзотника Фуня я нікому не радила б, хоч би він мав і «два хліби в руках», — не то один. Але вона, Стефця, лише мовчала. А мамині слова сипались на її голову мов той град: — Ти задумуєш ще дівувати? О, ні! «Тоді лико дерти, коли воно дереться» — казали вдома старі люди. Дівчина, то не сир, що його можна в діжку зложити і каменем притиснути. Доростає — здому, а ти

хочеш сидіти і ждати, аж якийсь принц каретою по тебе заїде? Ні, ні! Тепер принців нема! Знай, тоді віддавайся, коли тебе люди беруть! — аж задихалась мама. А по хвилині знов: — Знаю, знаю, ти собі цими молокососами, недодареними студентиками голову набила — що назирцем за тобою заглядають. Але з цієї муки хліба не буде! — А звертаючись до мене:

— І ти, Олю, більше вважай на себе! Вже люди по тaborі шемрають. Ви обидві надто свobodно собі гуляете! Вам би треба конче віжки скоротити!

Я здивувалась — так Оля — бо яке діло чужій бабі до мене? Вже хотіла гостро зареагувати, коли Стефця моргнула до мене і сама заговорила:

— Але ж, мамо, ми ж нічого злого не робимо. Самі на себе вважаємо, ми дорослі. Знаємо, що годиться. А щодо тамтої справи — я ще світа не бачила. Нехай но поїду до тої Америки, свobodна, не зв'язана, роздивлюся, побачу...

А мама:

— Ей, щось ти крутиш. А я хочу почути: так, або ні!

Стефця, як годиться добрій доні, видно не хотіла драгувати мами, мовчала. А коли мама на хвилину вийшла, вона кинулась мені на шию і гірко заридала. Оля скінчила свою розповідь.

А я спитав, насилу здержуючись:

— Ну, і як дальше? Рішилась? Відмовила? Сказала це слово?

Лють мене опанувала. Я хотів бігти, сваритись, зробити якийсь бешкет. Я вже не тямив себе від безсилої злості.

— Та заспокійся, Петре, сказала Оля, — хіба ж ти не знаєш, хто їй перешкодою до цього, бажаного мамою «щастя»? Та ж ніхто інший — а ти, ти її милий!

*

Може дехто, знаючи мене, подумає: О, таким, молодим, безжурним, — без серцевих конфліктів бути!

Хто знав про мою журбу, про години, в яких мое серце боролось, а не знаходило виходу з хаосу почувань?

— Хто знав про мою безнадійну любов до Стефці, про боротьбу, в якій серце не хотіло уступити — хоча розсудок наказував? А саме ця моя молодість була причиною, що другі — а може й вона — бачили в мені лиш головусього молодика. Вона, ця молодість, і замикала мені дорогу до неї. Часто свідомість цього доводила мене до відчаю.

Бо якщо вона і відвзасмнила мою любов, мої почування, то чи ця перешкода лишила б мені вільну дорогу до неї? Роздумуючи так, я прикладав руку до серця, що так сильно билось. Безнадійно! Це слово стояло як мотто над моєю любов'ю до Стефці, було наче темна хмара, яка затемнювала моє життя та наче тяжка змора кидалась на груди. Безнадійність! — яка сумна й понура була мелодія цього слова... Як ніч без мінливого світла зір, без раннього провітку, коли починаючий день має світло, ясність заповідати. А може, може вдасться перемогти це почування...

Кажуть: час гоїть всяку рану.

Чи це так, — покаже час...

Але ні! Годі мені здаватись. Ліпша безнадійність чим резигнація.

*

Вкінці вже надійшов бажаний день від'їзду з табору. Скрині позабавано, кожний дістав у руки якийсь малий клуночок чи наплечник, чи малу валізку або підручну течку з харчами чи необхідними речами.

Раненько того дня ще всі ДП побожно вислухали Службу Божу та запричащались у таборовій церковці. Ще попросив нас гарно, зворушливою промовою наш священик. А потім на тягарові авта і на залізничну станцію ладуватись на поїзд. Ще востанне кожний з нас обняв сумовитим поглядом ці гори, Альпи, які за цих кілька років скитальщини встиг полюбити...

А гори ці стояли окутані ранньою імлою, величаві, сурворі, нерухомі і недосяжні у своїй грізній красі. На віки! На віки! Прощайте! Прощай, дика, непривітна країно! Красо безужиточна, безмилосердна красо! Ах, ти ж вічно все

і всюди накидуватимешся в сполуці з прикрим спомином голодних і холодних років.

— Ні, це ж бо неможливо! Голодна людина ніколи не зможе з таким одушевленням і захватом сприймати величавість цієї краси! — як її оспівують поети. При спомині про ці голі скелі і ледівці все дознаватиме прикрого стиснення серця, якого тут все зазнавала в тривозі за життя і здоров'я винужденілих у злиднях найдорожчих осіб!

Каміння, каміння — до якого побожно зідхають ситі мішчухи, але яке ніколи не дало голодному скитальцеві ні зернятка. Тому, прощаючи ці гори раз-на-все, я бачив їх немов сповитими темнофіолетним серпанком власних меланхолійних споминів. Дарма! А однак всюди, де лишена у світі людина перебуває — лишає частину своєї душі . . . .

Роздумую так сам, ніхто не може брати участі в моїх думках. А люди? От товпляться, перекликаються, непокояться так, начебто втече від них можливість виїзду. Вони охоплені гарячкою, вони раді би пташкою пурхнути звідсіля. Коли б лише подальше від цього табору, подалі від цієї навщеної горем країни. Нехай, хоч би навіть і у гірші відносини попасти! Коли б лише зміна: всіх їх нараз опанувала гарячка зміни.

Прихапцем взаємно прощаються між собою. То перекликаються, передають собі якісь клунки, якісь подарунки, щось «на дорогу». Ті, що вневдовзі мають також можливість виїхати, кличуть: До побачення! Або: А може ще разом поїдемо одною «шифою».

А ті, що не мають взагалі надії на виїзд, стоять збоку неподвижно, сумно. Вони вийшли от-так собі, щоб глянути на цей рух, на це замішання. Їм видимо здається, що легше стане на серці, коли глянуть на цю виїздову гарячку. Вони, бідні, мають «щось на собі»: то мають якісь плямки на лєгенях, а не мають грошей, не мають виглядів, щоб сталося таке чудо і ці плямки зникли із знімок Рентгена. То, знову, їх «відкинули», бо хтось із їхньої сім'ї лежить якраз хворий у санаторії для туберкульозних, або ще й тому, що котрийсь із мужів чи синів має під пахою підозрілий, вишкрябаний, чи квасом випалений знак, хоч його «папери» впорядку й не виказують нічого підозрілого. То знову хтось

на когось доніс, що він бувший «фольксдойч» чи комуніст. Або знову хтось займався «чорною торгівлею», його було зловлено і покарано, інший знову зробив маленький напад на німецького бауера, щоб привезти свин юдо табору, ну і зловили його, засудили. Він вправді всіх запевняє, що він не винен, але чи виїде? . . .

. . . І нараз в натовпі чую солодкий дівочий щєбіт. То моя сестра, Леся, прощається із своїми подругами зі школи, з Пласту. Їх багато, вони мов тії ластівки на відлеті: то про щось цвірінькають, то, здається без причини, вибухають дрібним дзвінким сміхом, то знов поривчасто й голосно всі нараз говорять. Дивно, як вони раптом ще пригадують собі, що так багато вони мають ще дечого сказати. Не знати, чи вспіють, бо часу мало. Але вони і на це мають раду: Зрештою, я тобі ще напишу. Або: А напиши! і — о, я напевно напишу! Але в цьому «напевно» вже дослухуюсь сумніву: Чи схочеться?

Нагло хтось ляпнув мене по плечу. Ага, Ромко! В руках бандура, прикрашена цілою китицею стрічок. Побренькує на ній, комічно підносить очі вгору і деклямує: «Прощаюсь, друже мій» і враз переходить на більш жалібне: «Чути кру-кру-кру, в чужині умру, заким море. . .» Зчерги він дістає ляпаса від Мирося. (Не знати, звідки він тут узявся?)

— Та що крикаєш, ти суха вороно в пав'ячому пір'ї. Не дразни і так уже розманіжненого маминого синка! — так Миросьо, а до мене:

— Ну, ну, Петре, ступай бадьоро! Не така то вже страшна ця велика калабаня. Не слухай крикання, ти так скоро «крилець» не зітреш!

Я насторожуюсь: це ж якісь кпини, хочу опонувати, але вони оба беруть мене в обійми, так начебто ніщо. Регочуться. З гуртка дівчат прибігає то одна, то друга ластівочка із прощальним щєбетом і простягнуною ручкою.

Але одної між ними нема. Ні, вона тут, але чомусь так бокує. А от прощається з моєю мамою, сестрою. Яюсь так холодно, штивно. Нарешті підходить до нас. . .

О, як я все боявся цього моменту. Цієї хвилини, коли доводиться «в останнє» сказати тих кілька слів, банальних слів, в присутності чужих людей.

Ах, коли б вона знала, як я вчора кружляв довкола її дверей, як хотів бодай на одну мить схопити її на самоті і сказати щось, — сам не знаю що. Ну, щось таке безнадійне, або щось таке немудре без усякого глибшого значення, напр. «я вже завтра їду», «до побачення, Стефцю!» Всеодно, щоб я не сказав, а таки воно мало б превелике значення для нас обох. А так... Чи вона навмисне не вийшла? Чи може відчула, що я маю їй оце «щось» сказати і навмисне уникала рішального, сумного моменту?

Але чи рано, чи пізно, — а попрощатися таки треба. Така то вже чемна, людська «поведенція». І вітаються і прощаються, хоч нераз всі скарби віддали б за це, щоб уникнути цього прикрого моменту.

На моє щастя, зі шумом, мов бомба, влетіла між нас Оля.

— Ну, Петрусю, мій красавичку, прощай! А вважай на себе, щоб тебе ворона не вхопила, або яка американка, яка Єва не загорнула, мов зелене, незріле яблучко. Бережися! Вони дуже ласі на чужих хлопців. Це тобі на дорогу моя остання пересторога. Ну, давай свою грубу лапу!

І вхопила мою велику долоню в свої дрібні ручки та почала нею так потрясати згори вділ та сміятись, що і нас усіх розсмішила. Тут уже вийшов урядник руху на перон й останні подорожні почали вскакувати до вагонів. Насилу звернув я свій погляд на Стефцю й мовчки подав їй руку. Хвилину ми дивились собі в очі. І це було все.

— А це що за таке прощання? — нагло загудів Мирось., — гарно ти, Стефцю, прощаєш друга своїх найкращих літ!

І вже вхопив мене в обійми так кріпко, в обі щоки поцілував, аж задихався, та:

От, бачиш, як прощають щирих друзів!

Зчерги і другі товариші почали обіймати мене.

Не було більше часу — я вскочив до вагону і вже поїзд рушив з місця. Не встиг ще вихилити голови і замахати хусточкою, як на закруті все нагло щезло з моїх очей. І тоді мої очі наповнились зовсім не мужеською вогкістю.

— Що мені з того, що ми так значуче глянули на себе? Відомо: пан ситуації той, хто остається на місці. А Ми-

росьо остається, а я їду. Приповідка каже: «що з очей, то і з думки». Від'їду далеко за море, заживу десь у чужій сторонці, забудуть, забудуть мене.

Поїзд мчить і мої думки мчать.

Та мені самому на диво: коли виїжджаємо з гігантських гір та величавих скель у менші горбовини, у більш просторий край, а врешті у розлогі долини, — то мені так, наче з мене знімають якісь кайдани, щось, що протягом років давило і гнітило мене у цій гірській прогаліні.

— Простір, простір! Ось уже і долина, ось хвилюють лани збіжжя. Ось і подуло любеньким запашним вітерцем. О, як легко дихається! І несподівано щось м'яке, миле ворухиться у душі. Ах, знаю! Це спомин дитинства. Перед очима душі виринають давно присипані пилом забуття широкі, рідні, українські лани... Так, я дитина землі і простору, я дитина широких, хвилюючих ланів збіжжя. Ні, і ще раз ні, гори не для мене, не для гір я родився. Радуйся, земле! Твій син вертає до тебе, вертає душею до минулого, до древнього. Це ж бо перший ступінь до повороту. Це так дорогою далекою, через чужі країни, а потім, ще колись до рідного краю...

Чиясь м'яка і легка рука кладеться на мою, що звисає із вікна. Хтось любий, добрий мовчки тулить до себе мою гарячу голову. Хтось, хто знає наші думки, хто шанує хвилину задуми, хвилину смутку. Хтось, кого я ще маю побіч себе і завжди буду мати.

Це моя матуся.

V

І ось ми вже у збірному таборі. Зразу потрапили у неймовірний круговорот. Нас рееструють, описують, водять від одної комісії до другої, роблять рентгенові знімки. Нестає майже хвилини часу, щоб пообідати. А їдять у спільній їдальні, відразу їсть кількасот осіб. Тут все змеханізовано. Немає часу думати, мріяти. Тут діють.

Щохвилини гучномовці звіщають, що така-то і така дія відбувається там а там: курси англійської мови, висвітлювання картин із американського життя.

Всеодно, чи сонце світить, чи дощ, — ви йдете, робите, що вам доручено, де вас викликано — бо біда тому, кого покликали, а він не явився. Тоді його «відкидають» і його виїзд зволікається на кілька місяців. А там, в Америці, спонзор бере собі когось іншого. Словом, повстає заміщення, бо хтось інший мусить бути вписаний на місце недбалого. Тут не сміє бракувати людини до транспорту.

І буває часом така мила несподіванка, що хтось, який думав ще кілька тижнів сидіти у збірному таборі, — нагло побачить своє прізвище на листі до транспорту та мало не здуріє з радості. Бо його власне поставили на місце такого недбали.

І так ми ходимо у цьому круговороті. Нас передають з рук до рук: зразу лікарі, потім консуль, а вкінці ще т. зв. «аінес». Цей останній мав бути всесильний. Його слово — так казали — могло завалити все, що дотепер зроблено.

А розмов цих виляканих людей варто послухати. Під дверима або в передсінку до лікаря:

— Ой, щось він дуже головою крутив, той доктор, мабуть не перепустить.

— А у мене, знаєте, мала плямка на легенях, от і причепився негідник, мовляв «ви хворі, вас відішлемо на лікування до санаторії!». А бодай тебе відіслало в безвість, ти Юдо! Ти мабуть намітив собі когось іншого на мое місце. Та ж я здоровий, мов той кінь!

А інший:

— О-о-о! А мені то вже три рази кров брали. Певно мою кров поміняли і дали комусь іншому, бо ж це неможливо, щоби я був хворий!

Хтось іще обзивається:

— Та як ви не будете хворі, коли вам стільки крові спустили, бик би того не витримав!

Або:

— О, Господи, відкинув! Дітей бере, чоловіка бере, а мене відкидає! А я ж ніколи в житті не була хвора, я в німців тяжко працювала! А по таборах? Чи я хоч хвилинку поле-

жала? А як жили, пожался Боже! Все видержала. І ось, дійшла аж до комісії — а тепер хоч гинь! Відрикайся чоловіка і дітей!

А там, де відбирають рентгенівські знімки легенів:

— Що це таке? Я маю вже третій раз йти до знімки! Не що інше, лише переплутали, позакидали знімки. Та напевно моя здорова попала якомусь здохлякові, — а я не поїду!

— Ет, куме, та хто би їм вірив? Роблять, що самі хочуть. Хіба ж їх хтось контролює?

— А мені знову то прямо кажуть, що я маю каверни, що в мене отворені туберкули. Правда, я мав колись вдома запалення, але це давно заросло, залляло. І звідкіля в мене взялись якісь «каверни», то я їй-богу не знаю!

— Ет, сусідо, це все якась така тайна. Так, щоби хрещеного народу за море не пустити. То певно вже хтось інший є на ваше місце...

І так балакають, гризуться, підозрівають якусь злобу. То скидають сорочки, то назад вдягають. То показують гарно збудовані чоловічі груди, які, на жаль, мабуть таки криють у собі каверни. То марні, засушені груди старичків, які — сказав лікар — здорові мов зуб, так що аж лікар засміявся, так йому в грудях «бубоніло», коли його обслідувано, обстукувано.

А на нас шкіра терпне, коли слухаємо усіх цих зауваг і оповідань. Сидимо похмурі, похнюплені, оба з татом, так мов якісь змовники, якісь злочинці, які ось-ось хочуть допуститися якогось злочину і сидять тут у тихій змові, конспірують. Не сміємо глибше відітхнути, очей на себе піднести. Бо ж у нас наша мама, очко в голові цілої родини, — наша тендітна, наша марненька.

А що буде, коли і в мами знайдуть якісь «плями»? А що, як якісь «каверни»? Так ми кожночасно переживаємо танталові муки. Ось сьогодні покликали і нас, — значить справа «йде». Ми вже на листі до американського лікаря.

Тут буває найбільше страху. Тут одні сдних лякають магчним словом «американський». Це щось таке, наче тая акула, наче людоджер... «Ось пождіть лише, він вам покаже!»...

Чоловіків приймають окремо. І ми оба все переходимо гладко та лише зітхаємо, думаючи про нашу маму. Коли чуємо такі нарікання, то серце нам холоне й уникаємо один одному глянути в очі, щоб цей не відгадав нашої думки, щоб з погляду не вичитав внутрішньої муки, тривоги: Що там діється? Як переходять комісію мама і сестра?

Пригноблення не покидає нас — так наче щось скриваємо, наче маємо щось на совісті. І сумно нам і мовчимо аж до цієї хвилини, коли з ними стрінемося і зможемо запитати:

— А що там? А як вам пішло?

А коли побачимо усмішку на їхніх обличчях, то з полегшою зітхаємо:

— Слава Тобі Господи! Добре!

Тоді наче який камінь на хвилину зісувається нам з грудей...

На щастя незабаром виявилось, що ці всі балачки, то такі «страхи на ляхи». Люди, вимучені таборовими злиднями, попросту впадають у масову психозу та в істерію.

Дальше виявилось, що «американський» це звичайний собі добродушний лікар-німець, який оглядає скоро, побіжно і каже «Окей» та показує на двері. Певно, бо ж він виробив собі вже образ вашого здоров'я на підставі попередніх обслідувань крові, знімок і т. п. О, Господи, слава Тобі!

Ну, а де ж той правдивий «змій американський»? А він сидить собі десь там, глибше у комісійних нетрах і лише підписує готові папери та попиває «правдиву» каву, що йому її підносять услужні медсестри. А чому ж би ні? Той, буває, теж часом авторитетно виступає на овиді, але цей нещасний, на якого він накладає вето, то вже мусить хіба бути останній «здохляк».

У нашому випадку все гладко пройшло, ніде нас не задержано, значить навіть сам американський не вхопив нас за полу. Мамі, видимо, допомогла сира морква, шоколад, сметана та інші добрі речі, що ми ними маму мучили.

А коли воно так, то — радість велика в Ізраїлі!

Бадьоро підіймаємо голови. Я набіраю відваги і пропоную йти до ресторану на пиво, запити цю щасливу годину.

У моему випадку і Лесі — наїстися мороженим. Тепер ми віддихаємо глибоко, говоримо всі нараз. Сміємося. Мама каже:

— Я наперед знала, що все піде добре, бо мені снилась небіжка бабуня, яка молилась за нас.

А тато:

— Не думайте собі. Якщо б ми так були попали вліво, то може і була б біда. Але, на щастя, я скрутив направо, — а там доктор, той старий, пам'ятаєте? Золото не людина! І по нашому забалакав. Я аж здивувався. То хіба сам Бог звернув мене туди.

— Правда, тату, — притакнула Леся — він мене такою теплою рукою взяв за підборіддя, подивився мені в очі і сказав лагідно, по українськи: Поїдемо, доню, до Америки, поїдемо! У тебе, дитино, все в порядку.

А я і собі:

— Що то багато говорити? Тут діяла якась вища сила. Ну, а також мамина морква, масло і «прочія сніди».

— Мовчи вже, сину, — не нагадуй мені. Я навіть не люблю цього пригадувати собі. Така це була для мене мука.

*

А тим часом у збірному таборі щодня якась новина: цього відкинули, тамтого пустили, в таборі карантин, бо діти хворіють. То хтось знайомий приїхав та питає за нами, знайшов, відвідав нас. Так віднайшла нас і тета Марійка. Та яка ж вона нам тета? От, як кажуть кіл у плоті, наш добрий дух, вона покликуючись на далеке споріднення з нами, все ставала нам у пригоді, в часах таборової скрути.

А ми її все радісно вітали. Вона вміла своїм заразливим оптимізмом розпогоджувати найбільш засумовані обличчя. Все енергійна, свіжа, повна ініціативи і тепер у переходовому таборі була неоцінена. Вона протягом одної доби спенетрувала цілий табір. Всюди перша, вона вже вспіла обізнатися з усіми новинами. Вже вивідала, де можна додатково одержати щось із харчів, де дарові квитки

до кіна, який лікар і на які недомагання додатково приписує молоко або взагалі дієтний харч, вітаміни, тощо.

І сьогодні вона прибігла задихана, зарум'яніла.

— А знаєте ви що? Ми собі посидимо з який місяць. Якраз головний лікар проголосив довшу карантину табору, бо діти хворіють на кір. А матері вперто приховують їх, щоб не віддати до лікарні.

За цю новину я був теті Марійці безконечно вдячний. Бо, ануж вдасться ще дочекатись і приїзду Стефці з родичами. А тоді, о! Який я був би щасливий! А що доперва, коли б нам так вдалось разом відбутися морською подорож!

Вона трохи ще посиділа в нас, а коли спостерігла, що мої родичі не мають гумору (журились консулем), вдарила у веселий тон і почала розказувати цікаву паскарську пригоду із свого життя.

Насамперед пригадала нам, як це було на початку під американцями, як ми мали харчів подостатком. Як потім харчі ставали щораз більш скупі й пісні. Появилось багато хворих на анемію, на туберкульозу. Лікарі приписували багато овочів і ярини. Не штука приписати — але де взяти? За овочами треба було з гір світами їхати, а моркву і квашену капусту німецькі крамниці мали лише на картки. І щож то була нераз за радість, коли з великою протекцією і ласкою вдалося дістати в'язку моркви чи рабарбару. А щож доперва квашену капусту! На цю капусту ми всі кидалися мов зголоднілі вовки, їли її саму, без нічого, сиру, голими пальцями, а струмки квасу текли нам по підборідді. Квас, капустяний квас! Ах, що це був за смак! . .

Пригода теті Марійки мала ще місце перед грошовою реформою у Німеччині, коли за проданий шматок мила можна було їхати залізницею світами. Отож, вивідавши, що в близькій околиці міста, де тоді тета жила, вже все до крихти випродане і виміняне — що бауери вже двері замикають перед паскарями, — тета і ще три інші жінки рішили їхати залізницею дуже далеко, де ще можна було щось дістати.

Тоді на їзду понад сто кілометрів треба було мати від залізничної влади дозвіл, такий квиток, що звався «генемігунг», який, вертаючись, треба було потвердити.

Отож нашим жінкам все вдалося дуже добре. І купили і наміняли подостатком харчів. Кожна наладувала торби і торбинки маслом, салом, яйцями, і щасливо приїхали на залізничну станцію. Ба, але тут треба було в натовпі простояти за цим нещасним дозволом на поворотну їзду. Поховали все як могли під плащі, то під запаски, а одна, на біду, велику грудку масла положила собі прямо на груди під блюзку. Поставали в чергу, а натовп такий, а горяч!

І ось, за кілька хвилин відчуває ця жінка, що їй щось тепле вздовж тіла ллеться. Піт не піт, а що? О! Це ж розтоплене від горячі масло! Встромила руку за пазуху, тай витягнула самий лише папір. Так, було б комічне, коли б не трагічне, — бідна жінка мало не зомліла, бо там вдома виглядають діти: мама привезе масла до хлібця!

А ці три якось щасливо з цілим набором дісталися до поїзду. Посідали, відітхнули, просили Бога: коли б хоч не було ревізії у вагонах!

Коли тут раптом рух якийсь настав. Всі кинулись до вікна. І що ж бачимо? Ото ж якомусь нещасливцеві несподівано якось розціпнувся замок від валізки і яких 20 півфунтових кісток масла висипалось з неї на перон. Збентеження самого власника і обурення товпи годі описати. На його щастя поліциста не було поблизу. З трудом цей чоловік взяв все на руки та поклав кістку за кісткою до валізи й ледви ухопився до вагону, як поїзд рушив змісця.

Наші жінки відітхнули: Богу дякувати. Може поліція не бачила цього випадку, може і вдасться уникнути контролі. Але — де там! Вже на слідуючій станції з'явився в переділі поліцист і випровадив нещасного пасажира разом з його валізою.

— Ой, буде ж йому, буде!

Погане передчуття не залишало наших жінок. Цей чоловік зробив їм погану прислугу, насторожив поліцію.

Такто тета Марійка разом із своїми подругами потерпає. Як може — ховає свій крам, то під лавку, то на полиці закриває плащами, то пхає між чужі валізки і наплечники. Та якось щасливо вечером доїхали до своєї станції. Вже добре було смерклося. О, коли б Бог допоміг перейти щасливо ще останній етап, — цебто вийти на вулицю.

Не ввіли вони ще вилізити з вагону, як де не взявся біля них чемний поліцист і всі чотири мов стадо гусей попросив до бюро. Не знати: чи йому хтось доніс, чи сам він своїм носом пронюхав? Це вже його поліційна тайна. Але, хоч який хитрий був, зробив помилку: перший пішов у двері. Тета Марійка миттю зорієнтувалась: покинула свої клунки прямо на дворі під муром, а сама з малою ручною валізочкою увійшла до бюро. Поліцист сів за стіл, ухопив кошик першої зкраю, добув масло і почав писати. Друга за цей час ніби нахилилась над столом і свою оселку масла приліпила під столом (якось вона її пізніше дістане). А третя? Їй уже було все одно. Пиши не пиши, — її масло розтопилось, потекло. На чергу прийшла тета Марійка, а тому, що не мала крім хліба і кількох ячок у своїй валізці більш нічого, зразу її і відпустив.

На radoщах вибігла з бюро, ухопила свій скарб і спокійно залишила перон, бо на станції вже і живого духа не було. Йде вона, йде напівтемними вулицями, така весела, така рада, що ах!

Коли тут знову, о горе! Лишенько моє! Напроти неї з міста валить поліцай, що аж земля гуде. Якщо б була спокійно йшла дальше, він напевно не звернув би на неї уваги, але вона зробила велику помилку. Прожогом кинулась навтікача в подвір'я якоїсь розваленої кам'яниці. Поліцай ця поведінка насторожила. Він пішов слідом за нею.

На щастя вона знала цю кам'яницю і знала, що її можна довкола обійти. Так йшла, йшла навколо, а поліцай у деякій віддалі за нею. Прискорила кроку, задержалась, причаїлась, — коли враз чує — йде! Що його робити? Але вона не була б тетою Марійкою, якщо б не вмiла порадити собі у кожній лихій годині. Миттю скинула черевики і почала тихенько босими ногами дальшу мандрівку навколо дому. Та й вишло таке: наперед голосно й твердою ногою ступав поліцист, а вслід за його п'ятами тихенько, мов мишка, нашла тета.

Вкінці він спинився, послухав хвилинку, а не чуючи ніяких кроків, махнув рукою і пішов своєю дорогою.

Так то тета Марійка з усіх чотирьох жінок урятувала свої харчі і щасливо повернула додому...

Цим оповіданням вона повернула нам усім добрий гумор. Не знати, чи це приявність тети Марійки так якось успокоююче на нас поділлала? Ми стали якось так бадьоро почуватись. На диво, даліше вже все йде гладко. Нас остаточно викликають до консула. А йдучи до нього, ми всетаки відчуваємо деяке занепокоєння, бо знову люди, які ждуть на виклик, лякають самі себе й нас: Ой, коли б лише не попасти у двері число 25, бо то пес, не консул. Всіх відкидає! В числі 19 там-то добра дитина, хоч до рани приложи! Про ніщо не розпитує, всіх перепускає. А ми потихеньку молимося: коли б Бог дав попасти до тієї «доброї дитини»!

А однак ми, цілком несподівано, попали аж до третього. А в нього секретарка стара, добродушна німкеня, родом з України, яка прегарно володіє нашою мовою. Вона насамперед розбалакалась з нами, мов яка бабуня, чим привела консул до доброго гумору. Він закурив папіроску і собі став розказувати, що колись раніш був у Югославії та розуміє деякі слова з нашої розмови. І витворився якийсь такий теплий настрій. І вийшло щось таке самозрозуміле: що ми без перешкод поїдемо, що нас і не думають задержувати. Камінь упав нам з грудей, — слава Богу! Так він собі балакає. То до секретарки звертається, то до нас. А вона вже на машинці виграє всесильний документ. Ми його підписуємо. Справа закінчена.

Консул подає кожному з нас руку і бажає «щасливої дороги». Чого ж більше до щастя потрібно бідним скитальцям?

Але ж з яким то легким серцем ми думаємо про цю втечу з Європи! Ні крихітки в нас жалю за цим старим континентом. Цілком не те почування, яке нас опанувало тоді, коли ми покидали рідну хату, там вдома, на Україні, щоб йти на чужину.

Що це таке? Чому ми так легко, так радісно все це сприймаємо? Невже ж ми вже стали такими «світовими людьми», що нам «однаково, чи будемо жити на Україні, чи ні»? Справді, варто призадуматись, чому?

Це ж втеча! Дезерція з Європи, в якій насправді покидаємо батьківщину, якої може й не побачимо ніколи вже з житті... То чому ж наші почування такі радісні?

Певне тому, що нам на карку сидить стихія, фурія! Що за нами женеться стоголовий змій і дико реве: Йду на вас! Так, тому! Він «йде на нас», щоб нас пожерти! Але чому, чому? Ми ж жили по божому, з примусу працювали на німців, ми Богу духа винні... Правда! Однак ми пам'ятаємо інше життя, ми жили життям заходу. І тому треба нас знищити, щоби молодшому поколінню не могли про це розказувати.

От це і є суть радості: нам вдається втеча від фізичного знищення. Нам процвітає надія ще якийсь час подихати, вільно пожити на волі, між вільними людьми...

...І так то щасливо закінчуються наші «хожденія по мукам». Нам не осталося вже більше нічого такого важного до зроблення. Нам тепер лише спокійно сидіти, віддихати і ждати на транспорт до Бремену.

*

Якось, одного разу, саме стою перед урядовою таблицею і шукаю, чи нема вже наших імен до транспорту на виїзд до пристані. А тут над самим вухом як не гукне хтось:

— Та що ти тут у підлозі ямки вистоюєш? А там твоя мила, твоя білявка приїхала!

Це тета Марійка, всезнайко, коби здорова. Випровадила мене з рівноваги, а сама десь зникла.

Біжу я щодуху, а подорозі розглядаюся: де би то вони могли бути? І знайшов: справді вони! Якраз бльоковий був зайнятий тим, щоби цілій родині дати відповідне приміщення. А вони услід за ним тягнуть свій багаж.

Миттю скочив, привітався і давай допомагати. Я зразу зауважив, що й родичі Стефці і вона сама якісь такі розгублені, безпомічні — ну, чисто, як ми на перших початках. Зачинають несміливо про все мене розпитувати. А я, розуміється, гордо виступаю в ролі господаря, мов той казковий «бувалий кіт». О, я вже все тут знаю! Знаю, куди й як які двері отвиріаються.

Зразу дещо пояснюю. Примощую свою громадку в кімнаті. А коли вже дещо освоїлись з приміщенням, відітхнули, — веду їх на вечерю. А по вечері йдемо до моєї родини привітатись. Вони всі втішені нами. Їм якось відрадніше, що зразу потрапили між своїх.

... Ненароком зауважую, що мама Стефці якось більш ввічливо ставиться до мене. А коли я на другий день, вже від самого ранку, цілковито віддаю себе до послуг, воджу їх, мов якийсь чічероне, по таборі, все пояснюю, нагадую, щоб додержувались термінів, вона звертається до мене з деяким респектом. При цій нагоді розказую дещо із недавно пережитого мною і моїми — розуміється, дипломатично уникаю зачеплювати прикрі сторони; геть приховую перед ними щойно перебутий нами страх і всі тривоги.

А мама Стефці зовсім, видиться мені, не така то войовнича (як про це говорила мені Оля) — вона якось так змаліла на тлі свідомости про ці всі тарапати, які ще ждуть її цілу родину, — вона така зажурена. Раз-у-раз звертається до мене з лагідним запитом: — А скажи-но, Петрусю, а як буде тут, а як там? А я, щоб заспокоїти її, стараюсь усе це збагателізувати, злегковажити: — «Та це все дрібниця, от формальности. Та прошу цим не перейматися! Усе піде гладко. Панство, відомо, всі здорові, зупинки ніякої не буде!»

— Ах, який з мене лицемір! — Маючи ще в серці деяку уразу до пані-матки — думаю собі зловтішно: Почекайно, добродійко, ще тобі це все хроном в носі стане! Намучишся так, як і ми! Але Стефці мені на правду жаль. Вона так трівожно дивиться мені в вічі своїми блакитними очима. І я, де лише буває нагода, стараюсь на хвилинку задержатись, шепнути їй якесь слівце потіхи, розвеселити, якимсь дотепом вправити в добрий гумор.

... І так поволі стараюсь бути необхідним і цим здобуваю собі деякий авторитет у цілій родині: — Правда, занедбую своїх. Але що їм? Вони вже «поза межами боллю». А з тими вожуся від «Анни до Каяфи», все свіжий, все готовий до послуг. І лише потерпаю: Чи, аби, вспіють вони оформитись, чи зможуть наздогнати нас так, щоб ми разом виїхали до Бремену?

І справді виявилось, що ця кварантина дуже мені стала у пригоді. Ми ще перебули тут протягом яких двох тижнів, — якраз стало часу, щоби родина Стефці перейшла всі комісії і оформилась до виїзду...

Одного гарного дня, вже зрання я побіг подивитись на вивіску з іменами тих, що мають уже виїхати до пристані, та аж підскочив із радості: їдуть, їдуть разом з нами!

Протягом яких десятих днів буду вблизи Стефці! Зможу щоденно дивитись їй в очі, сказати кілька слів! А це вже для мене велике щастя!

До того ж я знаю, що вони їдуть до Філадельфії, — ну, а ми до фарми, у тому самому штаті, в Пенсильванії, і то недалеко. З цією радісною вісткою я побіг насамперед до своїх, а відтак до родини Стефці. Зачалась метушня, біганина жінок, приготування до дороги. Радісному щебетанню не було кінця.

*

Тепер всі разом їдемо залізницею. Весела ця їзда. Гурторимо собі, жартуємо. Погода гарна, тепло, мов на замовлення. Наші родичі про своє: то про спонзорів, про плани на будуче, про працю, яка їх жде за океаном, про родинні тягарі.

Стефця стоїть собі біля вікна, ясне проміння сонця грається в її золотих косах — легенький вітерець розбурхує свавільну чуприну. Вона вперто мовчить, задивлена у вікно, кудись вдалечінь, зажурена і якась сумна.

Я з трудом намагаюсь вивідати причину смутку. Нарешті важко зітхнувши, каже:

— А однак, жаль мені за нашою старою Європою! Чи побачу я її ще колинебудь? А якщо побачу, то чи буде вона ще такою, якою я її запам'ятала в дитинстві, в юності?

— Ах, Стефцю, все йде вперед, все безнастанно міняється — безнастанно грядуть нові люди, настають нові часи. На жаль, улюблене давне, древне, кидається до старих шпаргалів — осміщеуться традицію, ба, навіть релігію, що повинна залишитись неторканою, з якою ми виховались, зросли. Так нам доводиться тяжко з тим зжитись...

— А мені ці всі новості якісь такі головокружні — так Стефця. Все це наче в якомусь калейдоскопі. Буває, ще одну новину не вспієш засвоїти, перетравити, — а тут уже тобі до послуг десять!

— Це, Стефцю, ще нічого, тут. А що ж доперва жде нас ще в такій Америці?

— Добре ти кажеш, Петре, — нема нам місця на роздумування, мусимо примінитись до модерного темпу життя. Мусимо завчасу звикати, сталити свої нерви.

На таких гутірках скоро сходить нам час. От ми вже в пристані м. Бремени...

... Але де-де нам ще до корабля! Приходиться ще кілька днів заждати. І тут нас тимчасово приміщують у таборі. І тут треба ще деякі формальности полагодити. На мій превеликий жаль родина Стефці дістала приміщення в іншому мешканевому блоці, — знову віддалилась від нас. І тут я також полагоджую всі біжучі справи, помагаю і своїм і тамтим. Упливають дні, а нас якось не спішається ладувати на корабель. Нам лише доводиться терпеливо ждати; про все довідаємось у слухний час.

З родиною Стефці ми тепер слабо контактуємось; бачимось хіба за сніданками чи за обідами. Бо і тут все йде своїм порядком, за згори уложеним планом.

*

Аж одного дня... Ні! Віддих мені заперло від прикрої несподіванки! Це, чого я найменше сподівався, про що старався і не думати — сталось! Нагло і несподівано Фуньо з'явився в Бремені. Земле, розступися піді мною!

А було це так: Був похмурий, непривітний день, накрапав дрібний дощик, від моря дув холодний вітер і ніс тумани-мряки. Все ж таки я рішився вийти з хати, щоби поглянути на ново-прибулий транспорт скитальців. Якраз наблизився гурток, на який ми видимо ще ждали. Приглядаюсь цим людям. А тут, на самому переді, хто з іронічною посмішкою, вистроений на останній гудзик, самопевно крокує? А Фуньо! Мені зразу так заткнуло, що я задержався і мабуть рота роззявив від здивування. Ні! Що я у стовп

соли не замінився — це диво! На щастя я задержався так, що він не міг мене бачити. Мою досаду, гнів, злість годі описати... Мені здавалось, що якби я мав владу, я миттю скочив би, вхопив би його й викинув за браму. А так я лише в душі почав лаяти. А тут якраз пригадався мені дуже відповідний проклін:

— А щоб тебе перша куля не минула! — Але враз вкусився за язик: раз, що не годиться клясти, — а друге — «Чи ж такий тип, як Фуньо, вартий кулі?»

Ні, я сховаю собі цей проклін на ліпшого ворога, якщо ще колись буду жовніром, як буду битись з рівними собі. А на нього, на Фуня, вистачить і німецької лайки, щоби дати волю злості: лайки, — якої я навчився в німецьких бауерів. Вилаявшись так, дуже помагає вгамувати кожну злість.

Але дарма. Тихою лайкою я не заспокоїв своєї люті. Мені дуже захотілось кинутись на нього, битись, викликати авантуру, збити його «на квасне яблуко», змолоти на «хамуз». Що він проти мене?! Така мізерота! Такий харлачок!

Але, на щастя, в цю мить тихий голос розсудку пригадав слова пана сотника Кметя: «Йди на чужі руки!»...

Коли ж я його втратив з очей, — поволі охолов від наглого гніву і розважив: — Та яке мені діло до нього? Та ж він такий самий ДП як я, і має тут такі самі права. Ага! А чому пхається до Стефці? А зась йому!

Тут я знову гамував себе: — Та що це? І знов сам собі: — Петре, та схаменися! Та це ж звичайні ревнощі! Ох, як вони можуть запаморочити! А як серце болить!..

... І почались для мене хвилини невисказаної муки. Фуньо зразу віднайшов Стефцю і її родину та ні на крок уже не відступав. Звичайно загортав цілу громадку і якетій провадив то до кав'ярні на каву, то знов до цукорні на тісточка, на морозиво або до кіна. І на диво скоро примінив мою тактику: зробився необхідним, але в іншому, як я, сенсі: платив, фундував, сипав грішми. І цим імпонував.

А Стефця? Вправді я ні разу не бачив її саму десь із ним, а все в товаристві родини. Може це діялось під тиском мами, що вона так пасивно заховувалась, замість енергійно

з місця відкинути ці залищання. Може не мала досить сильної волі. А може... може це було їй приємно. Хто збагне дівоче серце?

А її родичі? А мама? Ні, чогось такого мені ще досі не судилось пережити. Я попросту з появою на овиді Фуня нагло перестав для них існувати. На мої поздоровлення ледь непомітним кивком голови відповідали, видимо не бажаючи собі зближення чи розмови. Геть десь щезла сердечність, ввічливість, радість, з якою мене нещодавно стрічали. Тепер вони дивились мені в очі і не помічали мене. Дивились крізь мене, мов крізь шибку. Я став для них прозорим воздухом.

З жахом подумав я: Невже ж щось таке можливе? Невже так викидають людину поза круг, мов зужиту рукавичку? — Ах як багато мені ще треба, щоб я пізнав людей! Щоб пізнав змінчивість, користолюбивість...

А я дотепер і не знав: — То такий світ, такі люди? Так скоро я став їм непотрібний, так подешевів! І я постановив не накидатись. Ні! Не буду, мов песик, лизати руку, яка мене б'є. Замкну в собі біль і розчарування і буду мовчати. Стільки гідности я ще маю!

Добре каже народна приповідка: «Коли на ведмедя впаде мала гиялка, то він бурчить, — а як велика, то мовчить».

VI

Моє привітання з морем було дуже зворушливе. Виїшовши із сухопутної тісноти — я не знав, що мені почати із тим безмежним простором, з тим гігантським овидом, якому, здавалось, нема початку ні кінця.

Море, повне спокою і величної краси, приманювало і разом напувало ляком людину, яка дотепер жила у тісноті, прикована до одного місця. Своєю величчю неначе гальмувало свободний рух, запирало віддих — щось наче загороджувало вільну дорогу до нього, спинювало — наче остерегігало перед чимось таємним, незнаним, що криється в його лоні, а грозить загибллю. Душа бажала цілком піддатись

його чарові — кинутись в його обійми; широко розствореними раменами обняти простір, поплисти аж ген-ген далеко, опанувати цей простір і глибінь. Ще хвилина внутрішньої боротьби. І море полонило мене.

... Коли я вітав море, я самотно стояв на помості корабля та спершись на балюстраду, віддавався своїм мріям. Була повня. Ніч така ясна, що світел на кораблях майже не було видно, їх притемнювало місячне сяйво.

Глибока тиша простиралась у фіялкової фарби ніч, просяклу сріблом місячного сльва. Тихо співала вода. Прибережні дерева принесли і передавали легкий пошум. Воздух чистий, свіжий — а легкий легіт намагався зрушити з місць вітрильники. Тихо віддихало гладеньке, мов дзеркало, море. А цей спокій у природі, ця тиша більш непокоїла нерви, чим буря. Вона, ця тиша являлась немов то передвісником чогось, що має статися...

А рано, свіже, мов скупане в морі, сонечко сяє, чисте, ясне. Численні рибальські човни повільно посуваються в море, беруть напрям на північ і на захід. Здалека біліють вітрильники, мов величні білі лебеді, що виплили, щоб взяти ранню купіль у морі. Море ледь ворухнеться: вода блищить, мов скло.

Наш корабель підносить якір. Дається чути шум води під ударом шруб. Повільно і врочисто корабель опускає пристань і маестатично впливає на повне море. Навколо нього починають творитися водяні кола.

Денеде море починає кучерявитись. Численні чайки супроводжують нас і прощають жалісним квилінням. Риби то вискакують понад поверхню води, то занурюються в ній із ледве чутним шумом. Наш корабель бере курс на захід Пливемо. Високо небом також пливе невеличкий літак і робить галас, немов він не знає який важний.

*

Постоявши ще деякий час на помості, я повільно повертаюсь вглиб корабля. Тут жде мене багато роботи. Треба примістити і влаштувати нашу родину, ну і себе самого.

Це забирає мені багато часу. До того мушу ознайомитись із приписами порядків, які зобов'язують подорожніх на кораблі. Про це часто звіщає радіо і гучномовці. При тих заняттях навіть не зазриміую, як скоро минає час. Несподівано чую деякий рух між подорожніми.

То корабель узяв легкий курс на північний захід. Переїжджаємо близько вздовж берегів Англії. Зацікавлений вибігаю і собі на верхній поміст. Хоч ми давно вже досягнули повне море, але ще не було доброго виду. Доперва коли сонце розігнало мряку, ми могли бачити дуже виразно.

Із хвиль Північного моря вилонюються на полудневім заході гігантської височини узбережжя Англії, що складаються з крейдяних скель. Мільйони мільйонів дрібненьких черепашок склались колись, перед віками, на ці крейдяні береги. А ці узбережжя побудовані, як ніякі інші в цілому світі. Знаю, не всюди узбережжя Англії такі недоступні — є також і плоскі береги. Пригадується колись прочитане:

Ці плоскі береги Англії були колись отвором для нападів ворогів. Перед більше як тисячу роками Англія цілком інакше виглядала як тепер. Предки нинішніх англійців, англосакси, мусіли сточувати криваві бої, боронячись перед нападами диких норманів. Човни рабівничих вікінгів причалювали до берегів Англії, ширили грабунки, пожежі, морди. В кровавих битвах гинули численні жертви. Тодішня Європа зобоятніла, звикла до того. І лише мандрівні барди оспівували у своїх думках геройську оборону християнських англосаксів перед поганськими норманами, що наступали на них з іменем Водана на устах. Здавалось уже, що вища обичайність Англії впаде під страшними нападами поганських вікінгів, що знамя Христа впаде отрісане під громовими ударами сокир поганських Воданових воївників. Тоді, під час найбільшого посилення цих боїв, у дев'ятому столітті, Англія пізнала, що її оборонна сила в будові кораблів, у мореплавстві.

... І пригадується мені наше Чорне море. Пригадуються аналогічні бої християнських хоробрих козаків з невірними татарами та турками. І наша Україна терпіла від кривавих нападів, пожеж, грабунків, ясиру. Козаки збагнули, що обо-

рона України у її брамі на морі, у сильному мореплаванні. Тому будували свої флоти, зложені із надзвичайно швидких чайок-човнів. І тут також віруючі, християнські полчища виступали до бою проти бусурманів, боронячи Христову віру.

*

Поволі вживаюся у життя на кораблі. Це давній, військовий транспортний корабель, якого підчас другої світової війни вживали для транспорту військ. Він далекий від усякого комфорту. Горішню його частину заняли бюра, корабельне командування, лікарі — даліше тут приміщено жінок і дітей. Це приміщення, досить просторе, не можна назвати залею — от ліжко над ліжком у тісноті, що ледве між ними перейти було можна.

Трохи нижче в подібних приміщеннях чоловіки, а там далі кухня, їдальня, магазини, холодільні, а глибше машиновий відділ. Ніякої рекреаційної залі, ніяких розваг, стріч. Харчі одержуємо три рази денно в їдальні. Хворим на морську недугу не дозволяється днем лежати в ліжку. Їх ввозять на верхній поміст, на свіже повітря, що має бути ліком на всяке недомогання. У випадку, коли хтось поважно захворіє, забирають до лікарської кімнати, дають якісь пілюлі, уколи, напувають чорною кавою, дають цитрини. Ми, чоловіки, цілком ізольовані від своїх родин, стрічаємось хіба в їдальні, або на верхньому помості...

...Зразу усно і по радіо було оголошено, що хто бажає з молодших жінок чи чоловіків, може зголоситись до праці на кораблі, яка буде платна.

Я зразу зголосився. Мене призначили до послуг у кухні й у харчовому магазині. Я був вдоволений роботою, міг їсти, що хотів, до того одержував наддаток овочів: помаранч, цинтрин, які між подорожніми дуже цінилися, а які я цілковито віддавав мамі і сестрі, бо вони дуже терпіли від нудоти і бажали чогось кислого. Особливо мама зле чулася. Ми вправді забрали із собою запас деяких харчів на корабель, — а для мами пляшку доброго вина, яку нам на вступі відібрано й розбито — бо це алкоголь. А найважливішим ми не запаслись: овочами, квашеними огірками, якими завчасу

запаслися інші подорожні. Ну і таблеток проти морської хвороби не купили.

Тому, що я працював, я мав свободу рухів; міг ходити всюди, користав з того і по кілька разів на день заглядав до жіночого відділу. Тому і нерідко стрічався зі Стефою. Буває, коли я переходжу, вона стане і сумно-сумно гляне мені в очі:

— Що ти, Петре? Вже мене не знаєш, чи не хочеш знати? Ходиш мов чужий? Слова людського не заміниш.

На це я або нічого не відповідаю, або якось викрутно:

— Не хочу перешкоджати — або — не хочу накидатись. Та й стараюсь чимскоріше зійти їй з очей. Йду. А сам косим оком гляджу, яке враження мої слова роблять на неї. Вона часом тяжко зітхне, часом зрезигновано махне рукою. І стільки то нашої стрічі, стільки то розмови. А причина відома: Фуньо ні на хвилинку не відступав від неї. Вирине вона десь на покладі, чи в їдальні, чи у переході, на сходах — він уже тут при ній, немов зпід землі вискочить. А все чемний, елегантний, готовий до розмови, до послуг. Я старався, затиснувши зуби, своєю байдужою поведінкою не показати, як я терпів, не лише через поведінку Стефці, але й її галана...

Ми, чоловіки, мали приміщення глибше, під жіночими. Хоч спальня була спільна — то я з татом примістились разом у найдальшому кутику. Це мало свої добрі сторони, але теж і приємні. Мені приходилось перепихатися вузьким переходом попри інші ліжка, де часто чоловіки вже спали, коли я приходив з праці. Фуньо наче ненароком ждав мого приходу й не спав. Міряв мене аrogантним оком і бурмотів:

— Десь то лазить поночі і людям спати не дає. Судна година з тими молодиками! Ніде того в світі не бувало, поведінки не знає — звертався до сусіда з тими зауваженнями, який зовсім не реагував, бо звичайно спав уже.

Не знаю, чи це було через брак місця, чи лише такий недогляд, що при вході до нашої умивальні, де був малий передсінок, там по середині лежала ціла гора зайвих матраців, накритих брезентовою плахтою. А збоку, під стіною, стояло якесь зайве складне ліжко без постелі.

На цьому ліжку Фуньо звичайно вилігувався і курив, хоч це було строго заборонено.

Траплялось, що коли я був уже поблизу, він провокував мене в той спосіб, що кидав недокурки тліючої цигарки мені під ноги, зараз коло купи матраців. Він добре бачив, як мене це випроваджувало з рівноваги і як я старався запанувати над собою, щоби не вибухнути, не викликати позорища. Підсміхався іронічно і злובним оком слідкував, як я зареагував. Звичайно я мовчки затоптував недокурки і виходив.

Але одного разу вже перебралась мірка і я сказав:

— Прошу тут не курити! Це заборонено! І прошу не кидати недокурків на підлогу, бо може бути пожежа.

— Огого! — він на це — аж так! А від чого ви тут? Ви ж робітник, посмітюх! Збирайте недокурки, прячте! Таж вам за це платять! Ви зобов'язались нам пасажирам услуговувати. Я на роботу не наймався, я не хочу вам хліба відбирати!

Очевидно хотів викликати сварку, авантюру. Ця поведінка непомітно мене зражувала. Він очевидно провокував мене, нарочито принижував, старався упокорити.

В душі я молився, щоби ця подорож якнайскорше скінчилась. А тут, мов на злість, дні за днями воліклись сірі, нудні і якісь безнадійні. Багато подорожніх нездужало. Їх прислуга випроваджувала на поклад для віддиху. Ще добре, коли бувала соняшна погода, але частіше бувало мрячно, холодно і ці бідаки, скулені в три погібелі, мерзли в своїх грубих плащах та хустках.

При кінці подорожі і погода змінилась, море щораз частіше ставало каламутне, змінило фарбу з смарагдової на брудно-сіру. Сонця ізза мряки трудно було побачити. На овиді ніяких кораблів. Як оком глянути — далечінь безкрая, сумна, ніякого життя, водна пустеля. Ні на чому око спинити.

*

Наближався кінець нашої подорожі. Вже і радіо заповіло, що найпізніше за добу будемо в Нью-Йорку. В усіх подорожніх ця вістка викликала правдиву радість: Нарешті скінчиться! А тут несподівано почало заноситися на бурю.

Вже зрана стемніло. На небі з'явилися темні хмарки, потягло холодним вітром. Нагло море зморщилося, покучерявилось. Зачав накрапати густий, дрібний дощ. З північного сходу з'явилась на небі чорна грізна стіна хмар, в яких безпереривно блискало і гриміло. Сонце сховалося за темними хмарами, які несли зі собою бурю. Схопився сильніший, поривчастий вітер і почав дути боком.

Десь коло полудня зачався наступ стихії, про який я дотепер не мав найменшого уявлення. Гураган шалів, наче завзявся знищити нас доценту. До того безнастанно гриміло, блискало, варилось мов у кухні якогось казкового чародія. Під вечір посилення бурі збільшилось неймовірно. Коли я на хвилину вийшов на поклад — дощ моментально так струями збичував моє тіло, що я ледве успів сховатися у внутрі корабля, щоб змінити одяг.

Команда корабля оголосила кризь радіо, що ця грізна буря буде посилюватись. Заряджено строго поготівля. Подорожні повинні були бути приготовані в разі потреби на опущення корабля. Пороздавано рятункові пояси і гумові охоронні паси. Спущено до низу рятункові човни. Нам, чоловікам, наказано саджати до човнів насамперед жінок і дітей. А молодшим, таким як я, дано наказ стояти перед кожними входовими дверима і ждати евентуальних наказів, спокійно допомагати при висадці... Щохвилини гучномовці оповіщали про посилення бурі, цілком не скриваючи від подорожніх грізного становища. Жінки навколішки молились, благаючи рятунку, плакали діти. Нікому не вільно було виходити на верхній поміст без наказу.

Настав страшний вечір, немов останнього суду. Вітер свистів, шаліло море. Дикі хвилі кидали кораблем, мов шматком дерева, то вгору, то вниз. Гігантські буруни знімались до двадцяти метрів висоти. Вряди-годи колосальні маси води перевалювались через поміст корабля з голосним шумом і клекотом, немов щось варилось. А наш корабель то підскакував, мов дикий кінь, то летів стрімголов кудись у провалля.

При кожнім наступі хвилі я отрясався, хапався якоїсь вистаючої линви чи одвірка, а то стихія могла б знести мене мов порошок. Корабель посувався вже лише з тру-

дом. Вітер і хвилі безнастанно росли. Чути було лише розкотисті громи, а видно лише сліпучі блискавки.

І знову розпочався шалений наступ. Корабель здригався, крутився на місці, мов той п'яний, а відтак безвільно майже зовсім положився на бік. Чути було страшний тріск. І ще раз розпачливим зусиллям звівся.

Радіо, яке ще функціонувало, сповістило, що наш корабель поважно пошкоджений: тріс впоперек по половині, в горішньому помості утворилась щілина. Але якимсь чудом ще тримався. Був найвищий час подати заклик С.О.С., що й зроблено. Ми це знали і чули, але, на диво, паніки не було.

Від того моменту вся управа корабля була в безперервному поготівлі. Щораз хтось із старшин надходив і контролював, чи ми всі є на своєму місці.

Незадовго на наш оклик С.О.С. надплив один корабель, потім другий, третій. Плили і супроводжали нас на деякій віддалі. На привітання заревли сирени, а від часу до часу корабель освітлювано прожектором. Ця близькість заалармованих кораблів заспокоювала пасажирів, додавала надії.

А я? Якраз серед цієї страшної бурі спостеріг, що із сусідніх входових дверей від часу до часу показувалось бліде обличчя Фуня. Він то виходив на поклад, то чомусь що хвилини зникав. Може виходив оттак, щоб переконатись наочно про положення. А може чувся недобре і як інші пасажири вибігав, щоб зачерпнути свіжого повітря. Не знаю, чи це так видалось мені, чи він справді виглядав якийсь зляканий, хворий.

*

І тоді приступив до мене диявол та почав спокушувати: Зроби, зроби щось такого, щоб цей нікчемник не дочекав ранку! Така нагода як тепер може вже ніколи в житті не трапиться!

І почала в мені нуртувати страшна злість і ненависть — охота помсти за всі зневаги і приниження. Та чим довше я розважував, тим більше я вправляв себе у якийсь неприродний стан, у транс. Почав гарячкувати.

Диявол шептав: Яка шкода, якщо одного негідника в світі менше стане? Та ж вартісні люди гинуть без часу! А такий?

По хвилині я дещо охолов і почав холоднокровно придумувати акт помсти. От вхоплю цю нікчемну креатуру за обшивку, а другою рукою нижче та кину мов той м'яч за борт корабля рибам на пожертя. Тут, де я стою, якраз пригоже темне місце. Момент справи, момент відваги. Ніхто навіть не спостереже, що сталось. А якщо і спостережуть, що чоловік упав за борт корабля, то на рятунок і так буде запізно. Ніч, буря, гураган, розбурхане море — все покриє, раз на завжди.

— А я? А якщо хтось підгляне?

— Нічого — шепнув диявол, — скажеш, що він хотів поповнити самогубство, я здержував його, але не встиг.

— Так, я це зроблю! — твердо постановив я та аж цілий затрясся, мов у лихоманці. Любувався своїм планом, придумував деталі... Коли б ще раз з'явився! Коли б відповідний момент!

Заперши в собі дух, я причаївся і терпеливо ждав, мов той кроважаний тигр, що жде на свою жертву...

Не треба було бути досвідченим моряком, щоб спостерегти, що корабель міг ледве слабо вперед рухатися. Щілиною в помості протікала вглиб вода — треба було безнастанно її випомповувати. Пізно вночі почався ще один наступ: завивав шалений гураган, дощ лив, було так темно, що власної руки не можна було бачити. Дощ струями бичував мене...

Притиснений до одвірка я нагло почув шелест, кроки за дверима:

— Це він — «він», мій ворог! — і я насторожився. Нагло двері відкрилися і якась постать впала мені прямо на груди так сильно, що я аж захитався. Та я зразу запримітив, що ця постать це не «він». А хто ж такий? Може це хто хворий, потребує помочі, — мигнуло блискавкою. Моє збен-теження і розгубленість годі з'ясувати.

— Петрусю, мій Петрусю! Не пізнаєш? Злякала? Ніжні рамена обняли мене, ціла тремтяча постать пригорнулась до мене, голівка Стефці спочила на моїх грудях. Я миттю

отрясся від несподіванки і пригорнув її до себе, наче якийсь безцінний віднайдений скарб. Золота мокра чуприна знайшлась біля моїх уст. Я був такий зворушений, що не знаходив слів. І вона хвилину мовчала.

Ти боїшся, Стефцю? — спитав я тихо, прямо в саме вушко. А вона тремтіла цілим тілом і ще міцніше пригорталась до мене, немов шукаючи захисту. Я не вмів назвати почувань, які вщерть виповнювали, розпирали мої груди невідомим щастям.

Стефця шепче:

— Петрусю! Тобі сталась кривда. Але я вірю в тебе. Яке це щастя!

Так може лише говорити дівчина, яка любить. Я шукаю її руки і тулю цю ручку до серця.

— Я люблю тебе — шепнула — Петрусю!.. Мій...

Ах, як я ждав на ці слова цілу вічність. Ні, не можу повірити, чи вона це дійсно сказала. Але це правда! Ці слова вже спочили в мойому серці.

А це, що вона сказала, ніяк не могло вийти з уст дівчини, яка хвилево задивилась на казкового князенка. Так говорить лише зріла жінка, любляча жінка.

І стоїмо так обоє, притулені до себе — слухаємо радісного биття сердець. Між небом і морем нема вже нікого, тільки нас двоє. Цілий світ віддалився. Хоч буря, хоч гураган, а в наших серцях сонечко світить, небо сяє.

Такто моменти щастя рівняються вічності. Буває, коли два серця взаємно тужать до себе, вони мов дві планети, які у віддалі зійшлися на одній орбіті і пливають уже разом з'єдинені зі собою назавжди...

А Стефця, так як з'явилась, мов якийсь золотий сон, так пурхнула мов пташка і вже зникла.

Я залишився сам.

*

І нагло я опритомнів. А що то таке було, заки вона прийшла? — спитав я себе. А які то плани я снував? А чим вони могли скінчитись, якщо б вона не надійшла?

Та вона мабуть, ведена інстинктом люблячої дівчини, на віддаль відчула, що улюблена людина знаходиться в не-

безпеці. Вона поспішила на захист розгубленій душі. Отож то вона захистила мене перед мною самим. Вона з'явилась тим добрим духом — тим ангелом-хоронителем — який своєю появою віддалив усі спокуси, усунув можливість страшного злочину, який в майбутньому житті міг би ганебною плямою заважити на мені. Вона, то вона поборолла диявола помсти, злоти, гніву. Вона повела мене...

Не я запанував над собою. Не я відніс перемогу. Ах, як я міг аж до тої міри запам'ятатись? Пережиті хвилини ганебних спокус ще довго будуть мучити мене, не дадуть спокою. Недаром то мій батько все твердив: «Людина має в собі дві натури, дві вдачі: одну людську, а другу вовчу». Як я, знаючи це, міг допустити, щоби в мені «вовча» перемогла? Чим для мене вся наука? Чим християнська віра, коли я міг скотитись так низько? Видно культура не винищила в мені атавістичних жадоб. О, яка мені ганьба!

Так я бичував себе, так упокорював.

*

Нагло у моїй душі наступила дивна зміна: я в думках уже каюся проклятих намірів, просив прощення у свого суперника. Ведений бажанням чимось направити зло, надолужити, я побажав зійти до нього, стати віч-на-віч...

Буря вже дещо ущухла. Корабель менше кидало. Я звжився зійти до спальні, зійти зі становища.

Ледве я увійшов, на самому вступі я переконався, що «він» хворий, мене вдарив його вигляд: він лежав на ліжку з високою гарячкою, кидався, маячив, цілий облитий потом. До того сусід сказав, що він зривався, біг кудись і от кинуло кораблем, він упав і зранив собі голову. Не даром, отже, він вибігав на поміст — як я бачив. Він був хворий! Треба було негайно щось зробити! Інші подорожні не журились ним, бо або самі були хворі, обезсилені, або дримали на ліжках. І я почав діяти: Побіг до кухні, заварив чаю, додав цитрини, напоїв його. Він жадібно пив — видно спрага палила його. Потім знайшов чисте білля, обмив його тіло, перебрав, а голову перев'язав чистим платком.

Відтак я кинувся за лікарем і доти не спочив, поки санітарі не винесли його до амбулаторії. А там уже занялась ним медсестра...

... 24 години тривала, шаліла буря. Поволі вітер почав ущухати. Чорні хмари відпливали кудись у безвість. Море почало вигладжуватись. Ба, і сходяче сонце де-не-де показувалось, ховаючись за невинні хмарки, ще несміле, немов засоромлене, що нас лишило на призволяще, на іграшку вітрам, орканам, бурі.

Наш корабель-інвалід набравсь відваги і, вправді черепашиним ходом, прямував до пристані. Га, є надія, що якось заїдемо. Може обійдеться вже без помочі цих кораблів, які все ще не спускають нас з ока.

Деякі подорожні невиспані, вимучені, сходять до ідальні, де безнастанно вариться кава, й підкріплюються. Інші, старші й діти, сплять до пізна, висипляють із себе всю тривогу минулої ночі. І наші родини сплять ще блаженним сном.

Виходжу на горішній поміст і несподівано застаю там Стефцю, яка вже насолоджується сходом сонця. Хоч і вона не спала, виглядає прегарно, свіжо, мов у ранній росі скупана квітка. Стоїмо поруч, притулені до себе і зі захватом подивляємо сходяче сонце. Тішимося життям — так начеб-то наново на світ народились. Кошмарні привиди ночі відпливають від нас ген далеко. Лише слабі рефлексії остались на дні душі.

Думаю, що мушу дещо їй вияснити.

— Стефцю — кажу, а голос мені тремтить — я сам не знаю, який я повинен бути тобі вдячний за твій рішучий крок минулої ночі. Ти ще не знаєш, яка буря почалась в моєму серці, які потворні плани помсти я снував... Ненависть цілком запаморочила мене. Ах, як мені соромно признатися, що на порозі життя так мене підвела моя власна загониста вдача. Дотепер я і сам не знав, що в огненній пробі життя я так зможу дати себе опанувати пристрасті, ненависті, жадобі помсти. Ти, Стефцю, мусиш, ти повинна про те знати. Бо ти наче той добрий дух в рішальному моменті своєю появою відвернула всі лиха. Дякую тобі!

А Стефця:

— Алеж, Петре, і я не така досконала як ти це думаєш. Ти уявляєш, що я, немов яка принцеса стояла собі осторонь і холоднокровно приглядалась, що із тої цілої афери вийде. Ні, такого не було! Я добре бачила і відчувала, що з тобою діється, бо і зі мною ліпше не було. І в мене були хвилини, коли я твердо постановляла кинути все, піти кудись у світ за очі, наперекір — зірвати з родиною. Для мене стало незносно мукою підчинятись волі родичів, лицемірити. Прив'язування наказувало щадити їх, хоч серце кровавилось. Так я, роздумавши, поставила залишити все часові, терпеливістю дійти до цілі. А ти? Ти доведений до крайності — згаряча бажав мститись.

— Це правда. Хоч, буває, як лише охолону, піддаю кожний свій вчинок, навіть думку, намір, строгій аналізі, критиці — принижую у власних очах свою вартість.

— Петре, кажуть, що лише розумна людина здібна до самокритики. А дурень сліпо валить перед себе, не оглядаючись ні на право, ні на ліво, ні взад себе. До того, в своїй зарозумілості уявляє, що він бозна що... Правда мудрість є покірна.

— Значить, Стефцю, що ти вірила в мене? Що з мене ще будуть «люди»?

Вона засміялась дрібним, перлистим сміхом:

— То з нас обох будуть «люди» — і міцніше пригорнула ся до мене.

Продовжувала:

— А в цю ніч тривоги, в обличчі смерти, я відчула, що мое місце коло тебе. І я рішилась.

— І ніколи не будеш того жалувати, Стефцю... Люба, єдина!

— Ніколи, мій Петрусь! Мій ти, мій!..

Так ми стояли поруч себе, мовчки вслухуючись у биття власних сердець. Сонце, подолавши останки мряк, пестило нас любим теплом свого проміння. Світляні зайчики грались у золотих косах любої дівчини, а сині очі, глибокі мов море, грали барвою туркусів. Білі, невинні хмаринки плили і плили по небі, кудись лише їм відомим шляхом. Море ве-

личне і спокійне злегка кучерявилось. Воно по бурі стало таке тихе, мирне, немов просило вибачення за свої дикі вибрики.

Легенький легіт повівав так ніжно, любо, тепло, наче сам знеможений боротьбою гураган післав його, щоби все огрів, осушив, щоби напоїв серця надією на краще, посіяв забуття, переблагав за вчинені кривди.

І в наших серцях стало так тихо, солодко. Ми помирилися із цілим світом, бо ми були щасливі...

Негайно показалися чайки та інше водне птацтво, на овиді заясніли білі вітрила суден, рибальські човни випливали на спокійне море, гарні білі яхти маестатично різали хвилі мов білі лебеді своїми грудьми. Це все ознаки, що знаходимось уже близько суші. От ще за якийсь час причалимо до пристані.

До пристані життя...

*

Здалека замаячили обриси міста Нью-Йорку, нашої пристані. Але що ж, ми не мали можливості зазнайомитись із довго ожиданим видом, бо нагло на кораблі счинився рух, гамір. Треба було готуватись до опущення корабля; збирати і пакувати підручні речі, полагодити ще деякі канцелярійні формальности. І треба було, не лише себе глядіти, але й іншим допомагати, хворим, родинам із численними дітьми, тощо.

Ледве ми це все встигли полагодити, як уже якимсь чудом наш корабель-інвалід причалив до пристані. Тепер ми вже мали час приглядатись, як два малі кораблики-смикачі тягнули його крізь якісь водні просмики до властивого молу, де ми мали висісти. І вони то тягнули його вперед, мов якогось величезного здохлого кита, то смикали з боків, то пхали дзьобами-носиками на місце до малого молу, де вже він остаточно спинився.

Нам дозволено висідати. Забравши в руки малі клунки і валізи, ми сходами зійшли вниз до великої галі, де на самому вступі ми побачили натовп людей, які очікували

нашого приїзду, а це — спонзорів, священиків, родин. Для хворих тут були медсестри і носильники.

Фуня, тому що був ще поважно хворий, забрало змісця санітарне поготівля. А його рідня занялась ним і його речами. Наші дві родини ждала мила несподіванка. Товариство добродійних пань, вбраних у старосвітські уніформи, приготувало величезні посудини кави і гори пампухів. Нас уставлено в чергу і ми з насолодою попивали запашну гарячу каву, рівночасно розмовляючи зі спонзорами. Вони були дещо змучені вичікуванням, бо наш корабель спізнився на цілу добу.

Нас привітав наш спонзор, старий сивий пан, Василь Тарно, властитель великої пташної ферми, де ми мали працювати. З ним був його небіж, канадієць, завдяки якому ми могли приїхати на працю до його дядька, до штату Пенсильванії в Америці. Це пан Дверник Юрій. Я запам'ятав його ще з дитинства, коли він бував у Німеччині молоденьким військовиком і який тоді познайомився з нашою родиною та досі був з нами в контакті, опікувався нами. На вигляд він дещо змінився, споважнів. Нарочно приїхав з Канади до Нью-Йорку, щоби нас влаштувати на працю у дядька, ну й привітати як старих знайомих і друзів. Ця його уважливість зворушила нас, наша ціла родина дуже втішилась ним. Родичі не могли навіть досить наявно виявити йому своєї радості і вдячності за його поміч і опіку давніше та сердечне привітання тепер.

Тим часом величезні крани спускали з корабля вниз наші скрині. Наше все майно було зложено разом. Митні урядовці побажали відкрити наш багаж до перегляду. Цим занялися родичі. А я лише глядів, де знаходиться Стефця. Я мав щастя, вона якраз на хвилинку звільнилась. Ми обое, щасливі, що ще можемо побути разом, набрались очайдушної відваги і сміливості, — на очах усіх побравшись за руки, проходжувались по залі, розмовляючи. Дивно, ледве вступивши на вільну американську землю, ми зразу зважились прилюдно задокументувати, що належимо до себе. Побачив це наш старенький спонзор. Приступив до нас. Я представив йому Стефцю. А він добряга моргнув на мене і сказав:

— Гм, а може би ми так запросили твою панночку, щоб в найближчу неділю відвідала нас на фермі? На таку пропозицію — мене аж затхнуло від радості. Ми запровадили його до родини Стефці просити про дозвіл. Ну й що ж? Яка мила ждала нас несподіванка. Цей пан Василь, познайомившись з родиною Стефці, без ніяких вступів відразу запропонував:

— Що ж, країни, як думаєте? Та може би ви так в найближчу неділю зрана приїхали всі, цілою родиною до нас на ферму на цілий день у гостину? Можемо собі зробити таку американтську «парти»-забаву? Ну, згода? Мій кузин Юрій і оцей Петро приїхали б по вас автом до Філядельфії. Приїдете?

На це мама Стефці дещо надумувалась. Але тато сердечно-сердечно простягнув до нашого спонзора обидві руки, видимо врадуваний тією щирістю:

— Приїдемо, приїдемо! Спасибіг за вашу гостинність.

А молодші діти давай підскакувати і плескати в долоні з радості:

— На ферму, на ферму, до Петруся!

Стефця зарум'яніла, стояла збоку, силувалась мовчати. Не хотіла сказати мамі, як дуже вона рада.

З тим роз'їхались, кожний із своїм спонзором, на місце свого призначення.

*

Ферма пана Тарно зробила на нас велике враження. Такого скупчення господарських забудовань, стаєнь, курників, бараків та більших і менших мурованих будинків ми ще не бачили. Сама ферма на горбочку, огорожена високим парканом, дещо нижче величезне подвір'я, долом вздовж подвір'я в'ється потічок, якого береги майже прилягають до гостинця. А що на подвір'ї дробу, гусей, качок, а курей. А все це або плюскається у воді потічка, або гегає і квакає без причини, або кудкудакає біля курників. Гвалт, гамір, рух, життя.

Мама на це видовище лише в долоні сплеснула і засміялась видимо вдоволена. А моя сетра Леся зрадїла побігла

поза огорожу і замішалась між качками та гусями. Але це не сподобалось величезному гусакові і він, витягнувши шию, засичав, зашипів та посунув в її сторону з наміром атакувати. Але наша Леся не була б дитиною хліборобів, якщоб миттю не зорієнтувалась і не порадила собі. Звинним рухом ухопила гусака за дзьоб і кріпко тримала, хоч він пручався з усієї сили та бив крилами.

Така відважна її поведінка викликала загальне признання і веселість:

— Браво, браво, Лесю! А дай йому! Нехай знає з ким справа! Ого-го! З тебе буде господиня! — переключались. А коли гусак присмирнів, Леся пустила його. Він, хоч видимо присмирнів, та все таки звернувся до гусок і довго ще про щось їм розповідав. Тоді Леся добула з кишені пакетика хліба і він їв з її руки.

Така смілива поведінка моєї сестри особливо подобалась канадійцеві, панові Юрієві:

— Ти дуже відважна, Лесю! Та ж гусак міг тебе покувати. Ти мені заімпонувала відвагою!

А вона ціла зарум'яніла на це так:

— О, я не боюсь ніяких гусаків, ні когутів. Я дуже люблю дріб і взагалі господарство.

Пан Юрій не відступав вже відтак від нас. Водив усюди, все показував, пояснював.

Вийшла до нас і дружина нашого спонзора, привітала, а відтак завела нас до нашого мешкання. Це був окремий мурований дім, зложений з кількох кімнат, кухні, лазнички. Ми були дуже мило вражені. Такого мешкання, такої вигоди, комфорту і чистоти ми не сподівались. Тому ми дуже втішились, що будемо собі тут так окремо жити, мов у власній хаті.

Того дня ми вечеряли з родиною нашого фермера. Відтак мали перейти на власне харчування. На фермі було ще кілька корів, нам приділено одну корову, яку ми мали доглядати і доїти, а молоко мало бути для нашого виключного вжитку. Також деяку кількість яєць ми мали щоденно одержувати. Крім того платню що два тижні.

Родичі і сестра мали працювати на фермі, а я мав шоферувати.

На другий день рано ми перестали бути гостями. Кожне з нас мало повні руки роботи. Кожному було приділено його частину праці. Майже цілий день пішов нам на розглядання і присвоєння своїх обов'язків.

Кузин господаря, пан Юрій, запровадив мене до гаражів, де стояло кілька менших і тягарових авт та приглядався, коли я їх випробовував.

— Бачу, Петре, що ти поза наукою, у вільний час в Німеччині не дармував. З тебе повинен бути добрий шофер. Старайся лише все запам'ятати і засвоїти собі. Я охоче послужу тобі поясненнями, заки виїду до Канади, — сказав він.

— А коли ви хочете від'їхати? — спитав я.

— Треба би найдалше до трьох днів. Я, знаєш, маю велику ферму — а нема на ній нікого, крім моєї мами, яка вже не може сама дати собі ради з таким великим господарством.

І ще додав:

— Мав я хорошу дружину, яка на жаль згинула тому два роки у залізничній катастрофі.

Він хвилину сумовито задумався.

*

Життя на фермі цілком полонило нас. Всі ми працювали з раннього ранку до вечора на фермі, вечорами — у власній хаті. Я робив пробні їзди всіми автами, то раз із господарем, то знов з паном Юрієм, бо мусів здати іспит і одержати дозвіл на їзду. З радістю спостерігав я, що вони оба були з мене задоволені.

Як було умовлено — в найближчу неділю раненько ми поїхали по гостей до Філядельфії. Там, в катедрі вислухали Богослуження і заїхали відтак до Стефці. І вони якраз вернули з церкви та ждали на нас. Скоро зібрались в дорогу.

Підчас їзди Стефця сиділа побіч мене на передньому сидженні авта. Ми виїхали за місто. На право і на ліво дороги, вздовж пливучих по узбіччях вгору левад, красувались зелені дорідні кущі, вкриті то ярко червоними, то

темно лілієвими, то блідо-жовтими кулями квітів. Перед нами мов стежка лежала автострада, яка далеко на обрії переходила у гостро закінчену стежечку. Над нами блакитне небо, по якому лише хвилинками вилонювались хмаринки мов жмутки пушкуваті. А в заплечному зеркалі вже все лежало за нами. І місто і все інше.

І було нам так, наче наша легкість та розніжнення перенеслось на авто. Хвилинами і небо і оточення ставали більш пластичні. І зелень левад і барва кущів, біла, червона, лілієва, і запах свіжого літнього поранку і шум мотора — зливались у один мелодійний ритм, відпружували.

Мені здавалось так, наче від хвилини нашого розставання і нового побачення — не минуло вже кілька днів, а лише кілька хвилин. Все, що лежало між тамтим прощанням й сьогодніем, не числилось. Бо лише разом перебуті хвилини мали значення.

Ми їхали мовчки, щасливі близькістю дорогої істоти. Наші думки ширяли у мрійних засвітах . . .

Із цього піднесеного настрою прикликав нас до життя пан Юрій. Він елегантним м'яким колом об'їхав велику клумбу з квітами перед домом і легенько спинив авто перед дверима веранди. Ціле товариство загомніло.

Мовчазна дотепер Стефця з радістю повідомила мене:

— А знаєш, Петре, я вже одержала працю в великій кравецькій робітні. Подумай, з місця прийняли мене.

— Не диво, — сказав пан Юрій, який на хвилинку задержався біля нас — таку гарну і метку панночку в Америці цінять, хоч би вона і голки в руках не вміла тримати. Такі тут потрібні для реклями, для презентації.

— О, перепрошую, — обурилась Стефця — я не лише голку вмю держати, але і шити. Врешті, мене приділено до відділу приміювання дамських суконок.

— А не казав я, — знову пан Юрій — знаю, там не так знання потрібне, як певність себе, резолютність, полонюючий зверхній вигляд.

— Ет — махнула рукою Стефця — ви жартуєте.

А мені це було дуже приємно, що він з таким признанням висловлювався про красу Стефці. Ще більше, коли вона додала:

— Але ж не зовнішній мій виляд, який, до речі, цілком звичайний, а може і ще щось заважило . . . Іменно, я на вступі запропонувала шефові відділу свій шкцівник, в якому я шкціую собі моделі суконок мого власного помислу. Він відразу захотів цей шкцівник від мене відкупити. Я не дуже то хочу продавати. Ми ще торгуємось.

Ґратулюю — так пан Юрій. — Бачите, панно Стефцю, з яким це в Америці йде темпом. Ви ледве з'явилися, а вже гроші на вас падуть. Але не надумуйтесь, — продайте чим скорше. Раджу вам! Бо тут люди не місяцями, а тижнями мінються. І шкціуйте, працюйте далше в цій ділянці.

Стефця засміялась.

— Мабуть послухаю вашої ради. Це не лише корисне, але й дає мені приємність, — додала.

Закінчили цю хвилину розмову і пішли за другими, що оглядали ферму. Там, за домом, вже були і господарі і гості. Радісним окликам дітей не було кінця. Старші не могли досить налюбуватись і фермою і цілим її урядженням. Наступили презентації і привітання. Потім оглядини всього, покази, пояснювання. Родині Стефці дуже сподобалось, що наша родина замешкувала в окремому домі, де могла жити собі по вподобі своїм родинним життям. Коли вже все було пояснено і оглянено, почалась гостина. Насамперед у нашій хаті, а відтак у господарів. Пан Юрій частував і наших гостей і ще декого із сусідньої молоді, яких запросив наш господар.

Обидві ці гостини тягнулися досить довго. Вкінці молодь помалу перенеслась на веранду, а звідси у город та сад. Потворилися групи. Пан Юрій майже на крок не відступав від своєї сестри Лесі. А я маневрував так, щоби бути все близько Стефці.

Ми йшли поволі садом. Яблуні і груші угинались вже під дозрівавочими овочами. Під тінистими деревами панував любий холодок. Сад припірав до гаражів. Нагло мені прийшло на думку, що я міг би показати Стефці свою малу робітню. І ми наче ненароком зайшли туди. Як лише знайшлись поза кругом видіння решти товариства, ми обоє глянули собі в очі і розсміялись.

— Стефцю! Як я тужив! Дні роками ставали . . .

— Петрусю! Якби не перешкоди, я б пташкою злетіла до тебе!

— Моя ти, моя! Прекрасна, любя, єдина! Мое сонечко!

— Мій ти милий вітрогоне! Мій шибайголово! Петре мій, тобі нема ціни! Ти в мене понад усе!

Приголубив, тулив до себе. Любою, судженою називав. Дохопився до її уст, мов той спрагнений до джерела, мов голодний до хліба. Цілував і пестив без тями і горнув до себе. Тримав так міцно біля себе, що аж віддих спирало, так, немов то зараз люта доля хотіла відобрати мені цей скарб.

— А будеш любити? А не покинеш?

— Вічно, життя мое! Ніщо, ніхто не розлучить нас! То ми тулились до себе, то відступали на кілька кроків і приглядались собі, так, щоби свіжий, незатертий образ залишився назавжди в уяві. Пестливим слівцям, шептаним прямо в ушко, не було кінця міри. А час минав...

... Несподівано сполохали нас чийсь кроки. Ми обоє, мов тії діти зловлені на гарячому, відступили від себе. Я миттю вліз під авто і задзвонив чимсь — там вдавав, буцім майструю. Стефця нашвидку вхопила якусь малу ганчірку і давай бруднити нею, не чистити, шибу в авті.

На порозі з'явився пан Юрій.

— Добре нам тут бути — всміхнувся — але кому в до-рогу, тому пора! На жаль за кілька хвилин мусимо від'їхати. Прошу збиратись, їдемо.

Я виліз зпід авта і сказав:

— Вже їдемо, я лише — ми лише — бомкав я. Але глянувши йому ввічі, я пізнав, що він добре зорієнтувався в ситуації, бо добросердна, поблажлива усмішка не сходила з його обличчя. Не тяжко було й пізнати, глянувши на личко Стефці, повне червоних плям. І не лише на личку, але й на носіку, на чолі, на шийці повно плям — вказували, що ми не дармували.

Пан Юрій пішов до другого гаражу, до свого авта.

Стефця облила гаряче личко холодною водою. Я подав їй із шафки чистий рушник. Мальовила ніякого вона не вживала й не потребувала його, лише носик напудрила.

І ми, побравшись за руки, побігли садом до решти товариства. Ще подорозі, ледве перевівши дух, наскоро вимінювали доручення.

— Петрусю! А напиши, коли зможемо стрінутись!

— Будь терпелива, Стефцю! Як лише дістану дозвіл їзди автом. Це ще деякий час потриває. Постараюсь відвідати тебе.

— Якщо приїдеш, то жди на мене біля мого магазину мод. Тут адреса. В саме полудне я маю годину вільного часу. Поговоримо собі. Добре?

— Та ж добре! А число телефону? Тим часом треба подати знак життя. Я закличу.

— Заклич, Петрусю! Я можу вживати телефон у кожній хвилині дня. Заклич, пам'ятай!

— Стефцю, — сказав я важким серцем — то їдь уже в Божу путь! Я з вами не поїду. Вже вечоріє. На фермі безліч роботи. Птацтво, знаєш, треба нагодувати, позаганяти на сідало. А родичі самі не вправляться з роботою. Ми ж майже цілий день байдикували, а робота жде наших рук.

— Твоя правда, Петре! Мусимо засукати рукави. Ну, то оставай з Богом! І до побачення.

Гості роз'їхались. Наша родина розійшлась до звичайних занять. Ми працювали допізна, щоби надолужити втрачений час. Так то на фермі ніхто не тішиться надто довгим відпочинком.

*

Я дуже часто перебуваю в гаражі, щось собі майструю, наставляю, чищу, мию. Вже ознайомився з усіми автами. Знаю, що кожному потрібно, на що воно хворіє. Кожну замітку нотую собі і орудки предкладаю господареві до поладження. Це йому дуже подобається.

Здавна вже дуже люблю все, що має будьякий зв'язок з технікою. Ще в таборі у вільних хвилинах заходив я до майстерні і насамперед пильно приглядався до всього, а відтак і сам почав майструвати. То часом, бувало, треба було направити електричний провід, то комусь направити

радіо, чи авто. Мене вже знали як майбутнього майстра і кликали, як була потреба. А тепер тут, на фермі, була нагода пописатись набутим знанням.

І от одного дня майструю собі в гаражі, аж чую хтось у саді розмовляє: два голоси, мужеський і жіночий. Я знав, що недалеко під яблунею була лавка. На ній певно хтось сидів і розмовляв. Зацікавлений — підійшов я до малого віконця, що виходило в сад і якраз було відхилене. Крадькома підглядаю, підслухую (хоч це й негарно). І бач, що побачив, яку розмовоньку підслухав: А то наш канадієць, пан Юрій, застукав мою сестру Лесю, що сиділа з шиттям під яблунею, — ну, і счинилась люба розмова.

— Ага, подумав я, то тому пан Юрій сидить тут уже битих два тижні, замість, як відгрожувався, за три дні відїхати. То Леся завинила в цьому зволіканні.

Стараюсь бути якнайтихше, щоби довідатись, в чому справа.

— Лесю! — заговорив пан Юрій — відколи я дізнався, що ти приїжджаєш до Америки — не міг собі місця знайти. З вигляду на знімці, яку ви мені прислали, ти цілком полонила мене. Тепер бачу, що знімка мені всього не сказала: ти, Лесю, не лише незвичайно гарна, але і працювата і господарна. Ти шануєш і слухаєш родичів. Ти при трудній роботі весела, співаєш мов той соловейко. Ах, Лесю, я за короткий цей час так полюбив тебе, що не знаю, як мені з тобою розлучитися. Найкраще я зараз забрав би тебе зі собою до моєї мами, бо кращої, лучшої невістки для неї тут ніде нема.

Треба було бачити, як те наше (як ми її звали) «неопірене гусятко» гордо піднесло голівку в русявій короні кос. Як радість румянцем вдарила їй в личко, а гордощі розпирали груди.

— Дивно, дивно — думаю собі — молоденьке, таке не-сміливе, дома завжди в тіні. І як могло такого поважного чоловіка так полонити, таку любов запалити?

А вона у відповідь встала і з міною принцеси, яка ласкава відповісти, витягнула до нього обі свої тендітні ручки, які він з захопленням ухопив у свої кріпкі долоні і нетерпеливо спитав:

— Ну, як Лесю моя? Годишся бути моєю?

— Пане Юрій — сказала просто і з гідністю, якої я ніколи не сподівався, — і я вас за цей час дуже полюбила. Тим більше, що я вас люблю ще здавна, ще від того часу, коли ви мене знали малою дівчинкою. Крім родичів і брата ви все були для мене найдорожчою людиною у світі. Дотепер мое серце вільне, я ще в житті нікого не любила. Віддаю вам своє просте, щире серце.

— Лесю! Зірко, любко! Моя ти, моя! Ах, який же я щасливий! Ще сьогодні вечером запитаю твоїх родичів про згоду.

І взяв її в обійми і цілував, цілував без кінця...

Я дискретно відсунувся від віконця і перестав навіть бити молотком, щоб не перешкоджати воркуванню цих двох голубів.

Отож це так. Моя сестра, яка цілком непомітно росла собі під маминим крилишком і яку ми всі вважали «мізинчиком», — нагло в моїх здивованих очах з'явилась як доросла, прегарна панночка, гідна пошани і любови такого поважного чоловіка. В душі я мусів признати, що вона заімпонувала мені своєю гідною поставою, простотою, безпретенсійністю. І я зрозумів, що саме та простота так полюбила пана Юрія.

*

А вечером того дня я прийшов з праці до нашої хати, обмився, перебрався і зайшов в кухню дещо перекусити. Мама і сестри ще не було вдома, лише тато якраз варив каву на газовій кухні.

— Може нап'єшся зі мною кави? — запитав тато. — Думаю, що незабаром мама прийде на каву, Леся чомусь забарилась...

— Дуже радо, прошу й мені налити горнятко! — сказав я.

Посідали ми оба в кухні за столом, смаруємо хліб маслом, заїдаємо з апетитом і попиваємо гарячу пахучу каву. По деякій хвилині я не втерпів і засміявся:

— Леся забарилась, тату? Ха-ха-ха! А невідомо вам з якої причини?

Тато зі здивуванням глянув на мене:

— Ні, або що?

— Як що? — кажу — про це вже горобці співають. Наша Леся одружиться!

— Не може бути! — так тато. По хвилині роздуми — то певно змовилась з тим нашим канадійцем, тим Юрком. Не даром він за нею назирцем ходить. І від'їзд відкладає.

— Так, тату, розгадали!

І я про все татові розповів, що ненароком чув і бачив. Так ми собі в кухні сидимо, гуторимо. Але тут нагло відчиняються двері і наша мама мов той вихор, мов буря, впадає між нас:

— То ви собі тут оба сидите, так немов би ніколи ніщо. А мені мало голова не трісне, ходором ходить. Не маю я бідна ні звідки помочи! Ні з ким порадитись, нікого спитатись. Ой, бідна ж моя голівонька!

І мама вхопилась руками за голову, та давай перемірювати кухню вздовж і впоперек.

А тато:

— Та що ж сталося, матусю? Заспокійся, скажи!

— От мені гризота! Ото біда! А вас це нічого не обходить. Я маю всюди рішати, всюди заступатись. Шкода, що я вас аж двох у хаті маю!

Ми винувато звисили голови і мовчали. Лише тато крадькома зирнув у мій бік і значуче моргнув. Мені дуже було до сміху (бо ж я знав у чому справа), але це ж мама! — нехтонебудь!

— Та що ви так, немов оніміли? Та ж скажіть, щось порадьте! Хіба ж мушу вам усе мов на лопаті вияснити? Та ж оця смаркуля, оце котя, та невдячна дитина — Леська, віддається! І за кого, за того світового, за вдівця, за канадійця! Ні, це вже край! Ох, серце мені крається, не віддам єдиної дитини у світ-за-очі! Не пуцу!

І нараз сльози полилися з очей.

— Ага! — так тато півголосом, наче до себе, — он де собака зарита! То ж ніщо інше як жаль за дитиною.

А голосно:

— Та що ти, матусю! Та як то кажуть: «Не треба боронити серні ліса». Нехай віддається, коли хоче.

— Чи хоче? Таке то ніжненьке, потульне було, а як поставилась: «Мамо! — каже — я пана Юрія люблю! Прощу мені дозволити одружитися з ним!» Чувана річ, щоби дівчина до тої міри роззухвалилась? Не даром я від деякого часу замітила, що вона вбудень до роботи у найліпшу вишивану сорочку і шовкову корсенту вдягалась, а коси на два поверхи над чолом викладає. Я зараз подумала, що це не з добром буде.

— Та то ще не таке аж велике горе, матусю! — обізався тато. — Та ж ми того Юрка всі любимо. Людина хоч до рани приложи! До того господар, ще й свій, рідний, українець. А чого ж ти більше можеш для неї бажати?

Тут мені пригадалися мудрощі Стефунціної мами. Подумав: що для енергійної Стефці було невідповідне — це якраз до ніжненької Лесі можна примінити — бо вона мов той плюц, що потребує сильного дуба, щоби на ньому опертись. І я випалив, мов з дубельтівки:

— Мамо, кажуть старі люди: «тоді лико дерти, коли дереться», тоді дівчину віддавати, коли її люди беруть, не чекати з нею до сивої коси. Дівчина, то не сир, що його можна в діжку зложити і каменем притиснути, нехай відлежитья.

На цю тираду мама видимо дуже здивувалась, а ж з місця зірвалася:

— Ов! — крикнула — «і ти Грицю пан»? — зареагувала приповідкою. — І ти тут маєш слово? Дивіть но люди! А ти де аж такого розуму набрався, що маму берешся вчити?

— Не так, матусю, не так — заспокійливо сказав тато — ми одне забуваємо: наші діти вже дорослі і Богу дякувати розум мають здоровий. Приходить пора і пташки опірились, опускають рідне гніздо. Діти ростуть для світа, вони не можуть до суду-віку триматись маминої запаски. А жалувати не годиться. Зрештою, моя матусю, коли діти від нас відійдуть, то нас ще таки двоє є на світі, на старість ви-стачить.

На ці слова мама ще більше розжалувалась.

— Добре тобі так казати. Та ж він уже зараз, вже сьогодні хоче робити весілля, мовляв, мені потрібна го-

сподиня! А якже ж я можу її віддати таку «голу, босу, простоволосу»? Ні в мене рушника, ні полотен, ні шмаття, ні одягу, ні віна! Як жебрачку яку випроваджу з хати, на сміх людський єдину свою дитину!

— Не гарячись, матусю, нехай но розглянемося, заробимо, покупимо, що потрібно. Та ж нас ще трое до праці — за пів року надолужимо все.

А я собі:

— Мамо, а зашиті в обшивку долляри?

На це мама розсміялася крізь сльози:

— Сину, це крапля в морі. Ти знаєш, що тих грошей навіть на скромний шлюбний одяг замало. Це ж край багатства, Америка, край розкішного життя!

На це тато знов приповідкою:

— Кажуть — «після ставу гребля». Ми не мусимо себе підтягати аж до тих розкішних багатіїв. Нас люди цінять задля нас самих, а не задля достатків. Маєток — річ набутна.

— Ах, це ще не все, — зітхнула мама — та ж він ще жадає, щоби я з Лесею їхала з ним до Канади, до його мами «на розглядини». І то безпроволочно, і то літаком! Ні, не поїду нізащо в світі!

Наступила хвилина мовчанки. Тато задумався, потім сказав:

— Гм, якщо так, якщо ти, матусю, не можеш їхати, то я поїду. Та ж хтось із родичів мусить «розглянутись». А наша дитина не ось-якась перша-ліпша зпід плота. Не якась така, що «сороці зпід крила вилетіла», щоби сама їхала, це господарська дитина!

— Що-о! — обурилась мама — ти хочеш їхати? От знайшовся мені! Но, вже би ви мені там обоє наварили кваші! А я опісля у свяченій воді не обмилась би. Та це ж прямо нечуване, щоби я вас обоє пустила! На чім ви розумієтесь?

Тато знову незаметно, злегка підсміхнувся під вусом. Мама зрезигнована зітхнула:

— Поїду таки сама тим вражим літаком. Але кажу вам: якщо станеться яка катастрофа, то ви ще оба подивитесь!

На таку очевидну мамину капітуляцію нам обом з татом стало дуже весело на душі, але ми стереглись зрадити свій настрій хочби навіть і жестом.

По хвилині мама сказала:

— Ну, старенький, причепурся трохи та ходімо! Га, нехай вже Бог обрадує, коли така наша доля. Там у наших господарів і Леся і ціла свадьба, і горілку, і закуску поставили. А і ти, Петре, сюди! Ходить оба, дуже просили.

— О, — кажу я — тато нехай ідуть, а без мене там обійдеться, я вже раз в таборі горілки покоштував і дотепер каюся. Мені і тут треба до рідних українських товариств належати, мені годиться бути статечним, я міг би там забутись. Прошу, йдіть обое, а я лягаю спати, — удсвіта мушу встати, бо поїдемо з набором до міста...

На тому й стало.

*

Який цей наш світ малий, ця наша земелька, то мов той кулачок, у всесвіті. А примір на це такий.

Їдемо ми колись то оба з паном Тарно, моїм господарем, вулицями Нью-Йорку. На вулицях неймовірний рух, народу, що нікуди голку кинути. Він сам за водія (я лише ще десь за містом), їде, не поспішає, бачно на все вважає — старий автоводій. Ну, але й такому може трапитись несподівана пригода.

Ото ж їдемо на зелене світло — народ уже переплив впоперек вулиці — їдемо сміло, гадки не маємо.

Аж тут, в останній момент переїзду крізь зупинку якийсь чоловічина, понуривши голову, пускається ще переходити вулицю, прямо перед самим носом нашого авта. Валиць мов той «глухий та німий до суду». Я від переляку на цей вид аж задеревів. Мимоволі крикнув і положив руку на керівниці. Але мій відрух був непотрібний. Вмить авто заскреготало і спинилось на місці, бо не такий то пан Тарно, він завчасу побачив, що може статись. На щастя ще авто не взяло розмаху — він мигом скерував його в бік, щоби не припиняти руху і на момент затримався.

А цей кандидат на самогубця мов із сну збудився. Став, підняв голову і добрячими, дитинними очима глянув на нас, на авто — немов просить вибачення.

Мить, секунда і я пізнав та крикнув:

Ромку, стій, Ромку! — Він вступився і станув на пішході. А пан Тарно штовхнув мене:

— Живо, вискакуй, бери його! Йди з ним геть, це мабуть твій краян. Біжіть до онтої гостинниці! Я за годину тут буду. Спішися, поки поліцист не зорієнтувався. Біжи!

Я стрілою вискочив, вхопив Ромка під паху і відвів на бік, бо вже юрба почала цікавитись. А мій господар від'їхав. Перевівши дух, я почав:

— Бійся Бога, Романе! (Бо це справді був мій колега з табору). Та ж ми були б тебе на смерть переїхали! Та що ти собі думаєш? Що ти десь там в Альпах? Над річкою блукаєш і мрієш?

А він на це:

— Але ж, Петрусю, не роби трагедії, та ж нічого не сталося. Навпаки, я це вважаю за щасливий випадок, який звів нас до купи невідомо якими божими дорогами. Ах, який я радий, як тішуся, Петрусю!

Та давай обіймати мене.

А я на це, трохи охоловши:

— Правда це, Ромцю! І для мене це також неабияка радість, що ми так серед мільйонів людей віднайшли себе. На це мій тато сказав би: «От, знайшли себе, немов ці два зерна в мішку маку».

Ми попрямували до гостинниці і посідали за стіл на велику балачку. По хвилині я приніс із автомату каву і закуску. При каві ми розпочали дружню спокійну розмову.

— Тепер розкажи мені, Романе, яким чином ти знайшовся тут, на вулиці Нью-Йорку. Та ж ви мали виїхати до Канади?

— І ми виїхали. А тут я, так сказати б, гостюю. Так на день, на два приїхав.

— Ага! А що ж з твоєю справою? З тією, що в Альпах, пам'ятаєш, пропав якийсь нещасник. Що з тим було у зв'язку з тим годинником, який ти випадково був знайшов?

— Та нічого, все в порядку. То знаєш, коли в горах сонце добре пригріло, настала відлига, крига почала танути. Якись туристи найшли цього нещасного у тій самій шлюхті замороженого. Лежав собі, мов дитина у перинках, в сніговому пуху, так немов то щойно до сну уложився. Поліція наробила великого гвалту. А лікарська і ще якась там комісія визнала, що він упав із великої висоти та вдарився скронею у вистаючий гострий ципель скелі і забився на місці. Знайдено навіть цей гострий виступ, а на ньому дрібку крові і жмуток волосся. От і все. Добре ти, Петруню, казав! Правда все вийде на верх, мов олива. А чого я тут по Нью-Йорку блукаю, це друга справа. Я звільнився з роботи, яку вже маю, приїхав до ЗДА умисне, щоби побачитись з Олею, яка тут живе. Вона написала мені такого листа, такого, знаєш, що мовляв: «Ти, Романе, із самої скрипки чи бандури хліба їсти не будеш! Тобі треба братись за якусь практичну роботу». Це так, як вона зробила — вже працює.

На такі слова я подумав:

— Ага! Як Оля скоро забула, що примінювала до справи Стефці з Фуньом! Як змінила фронт!

По хвилині мовчанки Роман продовжував:

— Ну і знаєш, я роботу вже роблю, по ночах граю в оркестрі в елегантнім ресторані. І добре заробляю. І там в тому льокалі одного разу трапилась мені дивна пригода. Якось тоді я грав на скрипці дуже настроєве «сольо» і на біду, чи на щастя (ти знаєш мене) я попав при грі у якусь таку екстазу, такий транс, що цілком втратив контроль над своїми рухами. В мене це буває зовсім несвідомо-відрухово. Унаочнюю, відзеркалюю мое одушевлення то закидуванням голови й чуприни взад, то взношенням очей на небо, то знов рухами цілої фігури стараюсь віддати піднесений настрій. За такі неконтрольовані рухи був би мій вчитель музики мене висварив і викинув за двері. І подумай, тут сталось щось зовсім протилежне. Ото ж, коли оркестра закінчила даний твір, — ми всі чемно прийняли рясні оплески. Кельнер покликав мене до столика якогось грубого паниська з великим цигаром і грубим перстеном на пальці. В розмові виявилось, що він фільмовий продуцент і якраз шу-

кає за таким нездарою як я. Скоро ми домовились, що на другий день я маю прийти до його студії. Ну, я і пішов. Водили мене мов якогось ведмедя, передавали з рук до рук, врешті казали грати те саме «сольо» і «так само», при чому фотографували з усіх боків. Вкінці сказали, що мене заангажовано до якоїсь там фільмової ролі. І казали приходити та пильно вчитись і, Боже борони, не змінитись, цебто залишитись таким, «яким я є». Бо їм, здається, якраз такий нездара потрібний. А бачиш, Петре, є ще на світі люди, які і мене мають «за люди». А ви всі вічно на мене сварите. Ви хочете з мене конечно зробити такого «як всі». А то, бачиш, сам Пан-Біг так дав, що і нездари й недотепа на світі потрібні. Отож, щоби довго не балакати, я вже дещо заробляю «на хліб». І тому я хотів віднайти мою Олю і по-розмовляти з нею.

— А чому ж ти дотепер цього не зробив? Та ж це вже полудне!

— Ба, а як я мав би це зробити? Число її дому знаю, а назву вулиці забув, — чисто мені з пам'яті вивітрила і записки не маю. Тому то я так важко й був задумався, що мало мене авто не переїхало.

— «Горбатого й могила не направить» — сказав би приповідкою мій батько. Шкода всіх завваг! Такому «ломаці» то хіба треба на кожному кроці помагати. І я поміг. Пішов я до телефону, викликав Стефцю і від неї довідався адресу Олі.

Так закінчилася наша стріча. Вже був найвищий час попроситися, бо якраз над'їхав мій господар і закликав мене до від'їзду.

*

Згадані вже «розглядни» мами і сестри в Канаді випали на причуд додатньо. Наша Леся вернула розцвіла мов троянда. А мама то ще трохи по кутках поплакувала, але вже от-так, без трагічної закраски, більше «для фасону». Ми оба з татом дальше конспірували, але потиху...

Всі ми ніколи не сподівались, що в Америці знайдемо таких хороших, доброзичливих і щедрих людей, як наші господарі.

Коли мої родичі висловили бажання, щоб вінчання відложити, бо нам треба ще заробити дещо грошей на віно для Лесі — пан Тарно, узгляднюючи бажання свого небіжа Юрія на скорий шлюб — прийшов нам з несподіваною поміччю: він виасигнував нам заробітню платню на кілька місяців наперед. А в час весілля обдарував нашу любу Лесю таким щедрим грошовим датком, що, мовляв тато, вже «стане нам на юшку і на петрушку». А то тим більше, що і численно запрошені гості склали в подарунку змістовні конвертки. І господар і його дружина усім клопотались. В їхньому домі відбулось і благословення молодих і прийняття для гостей. Я не годен навіть описати, які ми їм були вдячні і як в душі постановляли робити все можливе, щоби їм цю вдячність виявити...

По весіллі, коли молода пара збиралась до від'їзду, — муж Лесі взяв мене на бік і сказав:

— Петре, ми відтепер уже одна родина. Ти мій швагер, одинокий брат моєї дружини. Леся розказувала, яке велике зацікавлення ти маєш до технічних наук. Отож пам'ятай, що коли рішишся даліше студіювати, можеш числити на мою матеріальну поміч для тебе.

На ці слова я такий був зворушений, що слова не міг промовити, лише мовчки стискав його руку. Я був щасливий. Мені отворялись нові обрії в житті...

Не пригадую собі, чи я вже згадував, що на весіллі був теж син наших фермерів, пан Тома Тарно, професор коледжу. Він також дуже ввічливо відносився до нашої родини. Особливо зі мною вів він довгі розмови і випитував про наше життя в Європі. Дещо з моїх розповідей він навіть нотував собі. І пізніше він відвідував нашу ферму та все знаходив хвилинку часу, щоби порозмовляти зі мною.

Одного разу несподівано поставив мені запит:

— Ну, скажіть мені, будь ласка, як вам сподобалось в Америці?

— Це питання заторкує багато проблем, дозвольте мені пригадатись над ним, пане професоре.

По хвилині я почав:

— По перше прошу взяти під увагу, хто ми такі й звідкіля, — про це я вже вам говорив. Отже такі як ми при-

Їжджають до Америки вже з деякими сумнівами, чи подолають фізичну працю, чи будуть мати спроможність влаштуватися і почати нове життя? . . І наша родина підлягала цим сумнівам. На превелике щастя ми відразу потрапили до таких шляхотних людей, що відразу всі сумніви розвіялись. Ми почувались між своїми, між рідними, мов вдома. Це спричинялося до певности, до рівноваги.

Друге: велике враження зробив на нас колосальний розмах і шалене темпо життя. Не менше і культурне та матеріально багате життя пересічного американця, його висока життєва стопа. Щодо мене, то я радуюсь, що попав у спільноту, яка зуміла надбати стільки добра: культурні житла, допоміжні машини, засоби транспорту, які відтепер і нам служити будуть. Бо і ми з хвилиною включення в американське життя стаємо дрібним коліщатком у цій гігантській машині. Ми беремо участь в її будові, в її рухові, бо, вона і нам буде служити. Мені подобається Америка, бо вона молода, бо вона свіжа. Я радісно пізнаю, відкриваю Америку. З часом, коли її глибше збагну, то й полюблю її, як другу мою батьківщину. Сподіюсь — вона пригорне мене враз із моєю українською традицією і культурою.

150